

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

**Nekatolíci na třebíčském panství
v 17. a 18. století**

Non-Catholics in the Domaine of Trebic
in the 17th and 18th Century

Petr Honč

-diplomová práce-

2009

vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Praze 14. 12. 2009

Petr Honč

Anotace

Tato práce se primárně zaměřuje na nekatolické obyvatelstvo na třebíčském panství v 17. a 18. století. Stručné nastínění předchozího náboženského vývoje na panství v době reformace a třicetileté války umožňuje demonstrovat, že k rozpadu konfesijní identity docházelo již před zahájením systematické rekatolizace v 2. pol. 50. let 17. století. Do této doby bylo třebíčské dominium vyhledávaným útočištěm pro uprchlíky z Čech. Popis průběhu rekatolizace na panství, ve městě i na vesnicích, patří k jednomu ze stěžejních témat této práce. Pozornost je rovněž věnována stavu farní sítě v rámci třebíčského děkanství, který byl klíčový pro úspěch rekatolizace. Druhým stěžejním tématem a vrcholem práce je situace na panství po vyhlášení Tolerančního patentu. Středem zájmu jsou přihlášky nekatolíků k jedné ze státem povolených protestantských konfesí a problémy, které nová situace s sebou přinesla. Rozkol mezi protestanty v otázce, zda přijmout augšpurskou či helvetskou konfesi téměř ukončil jejich naděje na vlastní sbor.

Annotation

This research is primarily focused on the non-Catholic population in the domain of Trebic in the 17th and 18th century. A brief summary of the previous religious development in the above mentioned domain during the Reformation period and Thirty Years' War enables us to prove, that falling apart of the confessional identity had already been registered before the beginning of systematic recatholisation. Until then, the domain of Trebic had been a favourite refuge for the refugees from Bohemia. The description of the process of recatholisation in the town of Třebíč and villages of its domain is one of the key topics of this research. Another focus of this work is to demonstrate the contribution of the parish network in the frame of the Třebíč's deanship, which was a key success factor for the recatholisation process. A second main topic, and a core issue of this work, is the situation in the domain after the October 1781, when Joseph II. put into effect the Edict of Tolerance. The emphasis is put on the adhesion of non-Catholics to one of the Protestant confessions tolerated by the State and on the challenges emerged as a follow-up. A rupture between Protestants regarding the choice between the Augsburg and Helvetic Confession almost ended hopes for their own congregation.

Klíčová slova: Třebíčské panství, nekatolíci, rekatolizace, Toleranční patent

Keywords: Domain of Třebíč, non-Catholics, recatholisation, Edict of Tolerance

Obsah

<u>OBSAH.....</u>	<u>4</u>
<u>1 ÚVOD.....</u>	<u>6</u>
1.1 PRÁCE S PRAMENY A LITERATUROU.....	9
1.1.1 PRAMENY KE STUDIU TAJNÝCH NEKATOLÍKŮ.....	9
1.1.2 TYPOLOGIE PRAMENŮ.....	9
1.1.3 STRUKTURA PRÁCE, PRAMENY A ODBORNÁ LITERATURA K JEDNOTLIVÝM ČÁSTEM....	11
<u>2 NÁSTIN NÁBOŽENSKÉHO VÝVOJE NA TŘEBÍČSKÉM PANSTVÍ DO POČÁTKU REKATOLIZACE.....</u>	<u>15</u>
2.1 VZNIK MĚSTA.....	15
2.2 HUSITSKÉ VÁLKY.....	15
2.3 NÁBOŽENSKÁ SITUACE VE 2. POLOVINĚ 15. STOLETÍ.....	16
2.4 NÁBOŽENSKÁ SITUACE ZA PERNŠTEJNŮ (1491- 1558).....	18
2.5 NÁBOŽENSKÁ SITUACE ZA OSOVSKÝCH Z DOUBRAVICE (1558-1613).....	19
2.6 TŘICETILETÁ VÁLKA.....	21
2.7 KONFESIONALIZACE NEBO ROZPAD KONFESIJNÍ IDENTITY?.....	22
<u>3 VÝVOJ FARNÍ SPRÁVY NA MORAVĚ.....</u>	<u>25</u>
3.1 OLOMOUCKÁ DIECÉZE.....	25
3.2 VZNIK BRNĚNSKÉ DIECÉZE.....	28
3.3 TŘEBÍČSKÉ DĚKANSTVÍ.....	29
3.4 SITUACE NA VENKOVĚ.....	30
<u>4 REKATOLIZACE.....</u>	<u>35</u>
4.1 REKATOLIZACE NA MORAVĚ.....	35
4.2 REKATOLIZACE NA TŘEBÍČSKÉM PANSTVÍ.....	37
4.2.1 OTÁZKA EMIGRACE	38
4.2.2 ZBĚHLÍ PODDANÍ Z ČECH.....	39

4.2.3	PŘED REKATOLIZACÍ	40
4.2.4	ŽALOBA BUREŠOVSKÉHO.....	42
4.2.5	NÁBOŽENSKÁ KOMISE V TŘEBÍČI.....	48
4.2.6	ZAHÁJENÍ SYSTEMATICKÉ REKATOLIZACE.....	50
4.2.7	REKATOLIZACE VENKOVA.....	52
4.2.8	REKATOLIZACE V 18. STOLETÍ.....	54
5	<u>NEKATOLÍCI ZA VLÁDY JOSEFA II.</u>	57
5.1	OSVÍCENSTVÍ.....	57
5.2	NÁBOŽENSKÉ REFORMY.....	58
5.3	TOLERANČNÍ PATENT.....	60
5.4	TOLERANČNÍ PŘIHLÁŠKY.....	62
5.5	TOLERANČNÍ PATENT NA TŘEBÍČSKÉM PANSTVÍ.....	63
5.6	TOLERANČNÍ PŘIHLÁŠKY NA TŘEBÍČSKÉM PANSTVÍ.....	64
5.6.1	Kausa Caha – Veškrna.....	65
5.6.2	Přihlašování před komisí.....	71
5.6.3	Analýza přihlášek.....	73
5.6.4	Závěrečná zpráva a návrhy na ustanovení sboru.....	77
5.6.5	První pokus o zřízení hornovilémovského sboru.....	77
5.6.6	Rozkol mezi protestanty.....	79
5.6.7	Ustanovení sboru.....	81
5.7	RANÁ DOBA TOLERANČNÍ.....	82
6	<u>ZÁVĚR.....</u>	85
	<u>PRAMENY A LITERATURA.....</u>	88
	<u>ZKRATKY.....</u>	92
	<u>SEZNAM PŘÍLOH.....</u>	92
	<u>PŘÍLOHY.....</u>	93

1 Úvod

Studium církevních dějin se může v naší zemi svobodně rozvíjet již po dvě desetiletí a za tuto dobu vznikla v tomto odvětví historické vědy celá řada zajímavých prací. Začaly vycházet i monografie věnující se v naší historiografii tak problematičkému pobělohorskému období. Jsou to jednak práce, v nichž se jejich autoři zabývají rekatolizací a jejími metodami, jednak pojednání o barokní zbožnosti a jejích projevech. Stranou nezůstávají ani studie o farním a kostelním hospodaření v raně novověkých českých zemích. Přesto se v české církevní historiografii stále nalézají řada lakun, které se zaplňují jen velmi pozvolna.

Zásluhou Zdeňka R. Nešpora a Jana Horského se otevřely nové obzory studia religiozity v raném novověku, stojící po delší dobu mimo těžiště badatelského zájmu. Jedná se o profánní studium religiozity koncentrující se převážně na nekatolíky od počátků rekatolizace až po dobu raně toleranční. Byl to zejména jejich spor s radikálními protestantskými historiky ohledně hodnocení období protireformace, o tzv. „skryté“ církvi a údajném nevyhlášení Tolerančního patentu, jenž probudil širší zájem o sledovanou problematiku. Sám Zdeněk R. Nešpor je autorem rozsáhlé syntetizující práce¹, v níž shrnul dosavadní stav bádání, metodologii a ukázal nové cesty studia. Zorganizoval a podílel se na řadě konferencí zabývajících se tímto tématem a tak se i zasloužil o studium tajných nekatolíků v jednotlivých regionech naší země.

Pokud se podíváme na dosavadní stav zpracování archiválií k dějinám nekatolíků, nemůžeme si nevšimnout určité disproporce mezi Čechy a Moravou. S trochou nadsázky bychom mohli citovat z téměř osmdesát let staré práce Františka Bednáře, v níž konstatuje, že příčina, proč nebylo hnutí na Moravě soustavně zpracováno, spočívá v neznámosti a rozsáhlosti listinného materiálu. „Valašsko a Morava vůbec nemají listáře, jaký dal českému východu Karel Adámek nebo Litomyšlsku Schulz².“ Sám Bednář vydal prameny pro Moravu, kde převažují zejména zprávy Leopolda von Hay z jeho vizitačních cest a relace jednotlivých farářů. Nenajdeme zde mnoho informací, s výjimkou některých vyšetřovacích protokolů, které by pomohly k lepšímu poznání života nekatolíků. Prameny pro jihozápadní část českomoravské vysočiny tu chybí zcela.

V předkládané práci se zabývám studiem nekatolíků na třebíčském panství v druhé polovině 17. a v 18. století. K výběru tohoto regionu mě nepřiměla ani bohatost a pestrost

¹ NEŠPOR, Zdeněk: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Praha 2006.

² BEDNÁŘ, František: Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777-1781. Prameny k dějinám tolerančního patentu. Praha 1931.

pramenů ani jiná výjimečná okolnost, která by přímo vybízela k bádání, ale prostý fakt, že sám pocházím z této oblasti a že chci takto přispět k lepšímu poznání regionálních dějin. Nejedná se tedy o nějaké „modelové“ panství, což ale může být chápáno i jako výhoda. Při zpracovávání tohoto tématu jsem se naopak někdy musel vypořádat s nedostačující pramennou základnou, k čemuž mi pomáhala i komparace s poměry v jiných regionech Čech i Moravy. Na druhou stranu jsem při svém bádání narazil na velmi zajímavý materiál, k němuž patří zejména rozsáhlý denunciační dopis polenského děkana Kazimíra Burešovského, popisující skandální poměry na třebečském panství. Zevrubnější historicko-filologický rozbor tohoto listu³ jsem si dovilil zařadit do samostatné podkapitoly. Budu si také všimnout úředních dokumentů týkajících se nekatolíků, jazyka, kterým byly psány, a diferencí mezi jednotlivými typy písemností v proměnách času.

Co se týče celkové kompozice, diplomová práce nebyla koncipována se záměrem, aby vyčerpávajícím způsobem podala přehled náboženského vývoje na třebečském panství v 17. a 18. století. To by nebylo vzhledem k jejímu charakteru a rozsahu ani možné. Zaměřil jsem se na to, abych co nejkomplexněji uchopil nekatolické obyvatelstvo jako svébytnou strukturu, již lze v určitých obdobích úžeji vyhranit, a v jiných se nám její náboženská identita ztrácí. Z těchto důvodů jsem považoval za nutné alespoň stručně nastínit předcházející vývoj na panství až do vítězství katolicismu jako jediného státem uznávaného náboženství, přičemž jsem se snažil akcentovat náboženské aspekty. Na několika místech také poopravuji mínění starších regionálních historiků, k čemuž mi napomohla i zevrubná práce s primárními latinskými prameny a nespolehání se na již vydané české překlady. Snad se tak podaří lépe demonstrovat vznik skupiny tzv. konfesionálně nevyhraněných osob a vysvětlit poměrně velkou náboženskou toleranci, která zde panovala ještě mnoho let po oficiálním zahájení rekatolizace. Samotná rekatolizace, její průběh na třebečském panství, obtíže a výsledky bude jedním z vrcholů této práce. Druhým pak bude zmapování situace těsně před a po vyhlášení Tolerančního patentu a rozbor přihlášek k povoleným konfesím. Při výkladu jsem postupoval od obecného nastínění situace na Moravě ke konkrétnímu stavu na třebečském panství, aby zřetelněji vystoupily případné diskrepance a specifika.

³ Inspirací mi byl příspěvek Zdeňky Fialy, ve kterém se zabývá možnostmi slohově kritické metody ve středověkých latinských pramenech; FIALA, Zdeněk: K možnostem slohově kritické metody ve středověkých latinských pramenech vyprávěcích i diplomatických. AUC, Phil. et Hist. 5, Z PVH, 1963, s. 5- 13.

Tajní nekatolíci⁴ v jihlavském kraji zaměstnávali katolické duchovenstvo i vrchnostenské, krajské a zemské úředníky po celou dobu sledovaného období. Významnou komunitu v Třebíči tvořili i Židé, kteří více či méně ovlivňovali náboženské klima ve městě. I proti nim často směřovala různá náboženská udání, která usilovala o narušení jinak vcelku bezproblémového vztahu mezi nimi a většinovým křesťanským obyvatelstvem ve městě. V několika případech bude nutné zmínit se i o poměrech na sousedních panstvích, zejména polenském, brtnickém a velkomeziříčském. Nekatolíci z těchto panství mezi sebou udržovali kontakt a museli spolupracovat i při žádosti o vlastní modlitebnu, k níž bylo potřeba přiložit seznam 100 rodin nebo 500 duší, jak to nařizoval Toleranční patent. Jindy zase vrchnosti nebo duchovní z výše jmenovaných dominií zasahovali velmi významně do vývoje náboženských poměrů na panství. Vytvoření evangelického sboru na třebíčském panství bylo velmi komplikovanou záležitostí. Nebylo zde totiž tolik nekatolíků jako ve východních Čechách či na Valašsku, to znamená, že tato skupina nepředstavovala pro úřady tak palčivý problém, aby jí musely vyjít urychleně vstříc, jako tomu bylo v některých jiných regionech. Situaci navíc značně zkomplikoval rozkol mezi nekatolíky týkající se volby mezi augšpurskou a helvetskou konfesí.

Spojovacími články mezi těmito stěžejními kapitolami bude jednak výklad procesu přesunu centra nekatolíků z města do vesnic, tak jak to dovolovaly prameny, jejichž množství se ztenčuje úměrně se zmenšujícím se počtem nekatolíků, jednak vývoj farní správy na Moravě od začátků rekatolizace až po rozdělení diecéze roku 1777. Hlavní pozornost bude pochopitelně zaměřena na třebíčské panství a děkanství, zejména na ty lokality, kde nekatolíci odolávali rekatolizačnímu tlaku. Nemusíme ani připomínat, že snaha o obnovu farní sítě hrála v průběhu protireformace důležitou roli a že její hustota byla jedním z klíčových faktorů pro úspěch rekatolizace.

⁴ Termín nekatolík či akatolík považují někteří protestantští historikové za urážlivý, protože byl v podstatě používán z hlediska privilegované katolické církve. Raději používají výrazů protestant nebo evangelík, které však jsou již více specifikované a navíc nezahrnují do svého významu skupinu lidí, která se po vydání tolerančního patentu nepřihlásila k žádné z tolerovaných církví. Jak se budu snažit v této práci dokázat, mnozí své náboženské přesvědčení vymezovali právě tím jediným, že nejsou katolíci. Proto budu tento výraz používat a pro zahrnutí všech obyvatel, kteří odmítali katolictví.

1.1 Práce s prameny a literaturou

1.1.1 Prameny ke studiu tajných nekatolíků

Není třeba ani připomínat, že způsob práce s rozličnými typy pramenů má zásadní význam pro koncepci i závěry každé historické práce. Využívání pramenů k náboženským dějinám, a zejména k dějinám netolerovaných náboženství, představuje velice složitou problematiku a v minulosti často podléhalo ideologickým tlakům. Historik se musí vypořádat s interní hodnotou a věrohodností pramenů, jež lze rozdělit podle původu a hodnoty. Není mým cílem na tomto místě sumarizovat všechny typy pramenů pro studium tajných nekatolíků a hodnotit veškerou starší i novější sekundární literaturu zabývající se tímto tématem, neboť bych jen opakoval to, co již přede mnou učinil někdo jiný. Zdeněk R. Nešpor se zabýval hodnocením těchto pramenů i sekundární literatury hlavně ve své disertační práci.⁵ Předmětem mého zájmu budou výhradně prameny a zásadní sekundární literatura užitá při psaní této diplomové práce.

1.1.2 Typologie pramenů

Velmi užitečnou pomůckou z metodologického hlediska byla pro mne kniha Milana Machovce *Utopie blouznivců a sektářů*.⁶ Profesor Machovec v ní zkritizoval přístupy starších historiků⁷ k nakládání s prameny, a vytvořil rovněž jejich novou klasifikaci v zásadě použitelnou i dnes. Autor rozlišuje prameny *primární*, *sekundární* a *terciární*. Ačkoliv Machovcova práce pojednává především o sektářích a tzv. náboženských blouznivcích, jeho typologie, jak se domnívám, se dá dobře aplikovat na všechny nekatolíky doby předtoleranční i raně toleranční.

Za *primární* považuje dokumenty psané přímo sektáři, umožňující zachytit jejich duševní obzor a zjistit, co je zajímalo. Bohužel tento typ pramenů je často zachován v nedostatečném

⁵ NEŠPOR, Zdeněk. R.: *Pietas bohemia transformata. Proměny české lidové zbožnosti a jejích zdrojů v 18. a 19. století se zvláštním zřetelem k východočeskému prostoru*. FFUK Praha 2005;

Tentýž autor se zabýval možnostmi studia českého nekatolictví a současným stavem výzkumu v příspěvcích do sborníku *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (ed. Z. R. Nešpor), Ústí nad Labem 2007, s. 9- 18.

⁶ MACHOVCOVÁ, Markéta- MACHOVEC Milan: *Utopie blouznivců a sektářů*. Praha 1960, s. 195-213.

⁷ Machovcova kritika se týká zejména autorů závažnějších monografií o nekatolických a sektářských hnutích, jako byli např. Helfert, Rezek, Šimák, Adámek a Neumann. Vytýká jim zejména nerozlišování různorodé vnitřní hodnoty pramenů a nedostatečné brání ohledu na způsob vzniku daného dokumentu. Na druhé straně je i tato práce s přílišným akcentem na sociální aspekty sektářství poplatná době svého vzniku.

množství,⁸ což platí i pro třebečské panství⁹. Světlou výjimkou je zde spisek nekatolíka Jana Ajdy o příčinách, pro něž nemůže přistoupit ke katolické církvi. Jeho opis je přiložen k dopisu Kazimíra Burešovského. Jsme informováni o jeho fundamentálních náboženských představách. Dále můžeme v pramenech nalézt¹⁰ různé, většinou hanlivé básničky namířené proti katolickým duchovním. Jsou sice dobrým dokladem lidové tvořivosti, avšak zjistíme z nich nanejvýš, co si nekatolíci mysleli o katolických kněžích. O jejich duševních obzorech a náboženských představách nám neprozradí nic. Kvůli deficitu tohoto typu pramenů i kvůli jejich vnitřní vypovídací hodnotě, nemůžeme vyvozovat pouze na jejich základě všeobecné závěry, nýbrž musíme je komparovat i s dalšími typy pramenů. Ani jednotlivé primární prameny však nemají stejnou vypovídací hodnotu. Za nejcennější považuje Machovec ty, které vznikly pro vlastní potřebu sektářů. Menší význam pak přisuzuje spiskům určeným někomu jinému, jako jsou např. petice k vrchnosti nebo právě zmíněné básničky.

Do *sekundárních* řadí Machovec prameny pocházející z druhé ruky. Jedná se o prameny od lidí přicházejících nějakým způsobem do styku s nekatolíky. Dělí je do tří podskupin:

- a) záznamy ve spisech přímých účastníků (písmáků) o činnosti a názorech nekatolíků na jejich vesnici a v okolí
- b) hlášení o sektářích, podávaná faráři a vrchnostenskými úředníky nadřízeným orgánům
- c) výslechy sektářů, řízené faráři nebo vrchnostenskými úředníky, a odvolací reversy, podepsané sice sektáři samými, ale koncipované vyslychajícími faráři či úředníky

Pramenů tohoto typu se nám dochovalo hojně a jsou i hlavním zdrojem (především třetí podskupina) pro mou diplomovou práci. Hlavním problémem dokumentů tohoto typu je, že jejich autoři přistupují k nekatolíkům a priori nepřátelsky. Přesto je jejich vypovídací hodnota o poznání vyšší než u středověkých inkvizičních akt, jelikož se při vyšetřování většinou neužívalo násilí.

⁸ Malé dochování primárních pramenů je zapříčiněno zejména negramotností valné většiny sektářů, dále pak skutečností, že hlavní sdělovací formou bylo ústní podání. Své názory si předávali především na tajných schůzkách u některého z nich. Jistou roli hrál jistě strach z přechovávání ilegálních písemností, strach z odhalení. V takovém případě měla vrchnost církevní i světská samozřejmě eminentní zájem na jejich zničení.

⁹ Roku 1761 proběhlo na třebečském panství velké vyšetřování, jehož cílem bylo najít všechny nekatolické knihy. Mikuláš Čaha, hlavní podezřelý z přechovávání a šíření nekatolických knih, poté co obdržel mnoho ran býkovcem, prozradil mnoho souvěrců, kteří doma takové knihy přechovávají. Tak dvacet let před vydáním Tolerančního patentu byla většina nekatolických knih a písemností na třebečském panství ztracena.

¹⁰ I zde je nám cenným pramenem dopis Kazimíra Burešovského.

Do *terciárních* patří prameny z třetí ruky, tj. od lidí, kteří sami nepřišli do styku se sektáři, ale jejichž společenské postavení bylo takové, že buď jejich zásahy měly zpětný vliv na sektářské hnutí, nebo jimi zapsané zprávy mají určitou cenu. Jedná se zejména o:

- a) výnosy krajských, zemských a vládních úřadů, biskupských konzistoří a císařské dekrety týkající se nekatolíků
- b) zápisy v pozdějších kronikách obecních a farních, opírající se o přímou paměť a tradici sektářského hnutí o tom kterém místě
- c) literatura osvícenských autorů josefínské doby

Z této kategorie bylo pro mne pochopitelně důležité studium státních dekretů a veškerých státních i církevních opatření vůči nekatolickému obyvatelstvu od počátku rekatolizace až do vydání Tolerančního patentu. Dále to byly kroniky farní a kronika evangelického sboru.

1.1.3 Struktura práce, prameny a odborná literatura k jednotlivým částem

V úvodní kapitole, v níž rekapituluji náboženský vývoj na třebečském panství od husitství do třicetileté války, jsem převážně vycházel z vydaných opisů městských a farních kronik, pokud byl původní text psán v češtině,¹¹ v případě latinského originálu jsem raději šel *ad fontes*.¹² Různá náboženská privilegia, která třebečtí poddaní od vrchnosti obdrželi, se nachází ve Státním okresním archivu Třebíče, ve fondu Archiv města Třebíče (AMT). Pochopitelně jsem také reflektoval všechny dostupné starší i novější regionální historické práce, jež se alespoň partikulárně dotýkají tohoto tématu. Ze starších to byly *Dějepis města Třebíče* od Adolfa Kubeše¹³ a *Dějiny města Třebíče* od Viléma Nikodema.¹⁴ *Stručné dějiny města Třebíče* od Čenka Sameše obsahují řadu nepřesností i závažnějších pochybení.¹⁵ Z novější literatury, která není nikterak bohatá, je třeba zmínit alespoň rozsáhlejší práci

¹¹ RYPÁČEK, František Jaroslav: Z archivu města Třebíče (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův). In: Program c. k. st. gymnasia v Třebíči. Třebíč 1894;

RYPÁČEK, František Jaroslav: Třebická farní kronika M. J. Matlocia a J. Dvořeckého. In: Program c.k. státního gymnasia v Třebíči. Třebíč 1894.

¹² Jedná se o farní kroniku třebečského děkana Matlocia Ad perpetuam memoriam monumentum pietatis, která je uložena v Moravském zemském archivu v Brně: G11, Sbírká rukopisů Františkova muzea, kn. 367.

¹³ KUBEŠ, Adolf: Dějepis města Třebíče. Třebíč 1874.

¹⁴ NIKODEM, Vilém: Dějiny města Třebíče. Období 1468-1616. Třebíč 1931.

¹⁵ SAMEŠ, Čeněk: Stručné dějiny města Třebíče. Příloha Zpravodaje města Třebíče. Třebíč 1972- 1979.

autorského kolektivu pod vedením Rudolfa Fišera *Třebíč- Dějiny města I.*¹⁶ Z tištěných pramenů byla pro mě přínosná edice Františka Hrubého *Moravská korespondence a akta z let 1620 až 1636.*¹⁷

V kapitole, pojednávající o třebíčském děkanátu v kontextu olomoucké diecéze, představovalo pro mne cenný zdroj informací dosud nepřekonané dílo „otce moravské církevní topografie“ Gregora Wolného *Kirchliche Topographie von Mähren.*¹⁸ Užitečný mi byl i Hosákův historický místopis,¹⁹ kde lze nalézt základní údaje o obcích na třebíčském panství, vycházející především z urbářů, a Hrudíčková *Topografie diecéze brněnské.*²⁰ Nesmím opomenout ani *Vlastivědu moravskou* od Františka Dvorského, který však většinu údajů týkajících se církevní topografie přebírá od Wolného.²¹

V kapitole, pojednávající o rekatolizaci na Moravě a na třebíčském dominiu, jsem vycházel převážně ze studia pramenů uložených v *Moravském zemském archivu v Brně*. Jedná se o fondovou skupinu B, archivní soubor *Gubernium* (sign. R11). Tento soubor zahrnuje rozsáhlý archivní materiál z let 1636- 1785, jenž lze z hlediska obsahu rozdělit:

- a) zprávy duchovenstva o kacířích
- b) zprávy úřadů vrchnostenských, krajských, zemského o nekatolicích
- c) zprávy gubernia podávané vídeňskému dvoru
- d) zprávy vyšetřujících komisí

Pro mou práci byly klíčové prameny nacházející se pod těmito inventárními čísly:

- č. 1 Nekatolíci na Moravě, vyšetřování činnosti luterských emisarů
- č. 4 Nekatolíci v Třebíči a na třebíčském panství (seznamy zběhlých poddaných z jiných panství, činnost reformační komise, různá udání na obyvatele pro nedodržování zásad katolické víry).

¹⁶ FIŠER, Rudolf- NOVÁČKOVÁ, Eva- UHLÍŘ, Jiří: *Třebíč-Dějiny města I.* Třebíč 2004.

¹⁷ HRUBÝ, František (ed.): *Moravská korespondence a akta z let 1620 až 1636 I, II.* Brno 1934, 1937.

¹⁸ WOLNÝ, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*, Bd. 3. Brünn 1860.

¹⁹ HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země moravskoslezské.* Praha 1938.

²⁰ HRUDIČKA, Alois: *Topografie diecéze brněnské.* Brno 1908.

²¹ DVORSKÝ, František: *Vlastivěda moravská. Třebický okres.* Brno 1906.

- č. 13 Vyšetřování tajných shromáždění kacířů z Horních Vilémovic
- č. 17 Vyšetřování a uvěznění Pavla Nečase, svobodníka z Horních Vilmovic, obviněného z kacířství, seznam osob vyšetřovaných u hrdelních soudů v Jihlavě, Třebíči a ve Velkém Meziříčí pro setrvávání v kacířství (1723- 34)
- č. 21 Nařízení o přísných opatřeních a trestech proti nekatolíkům a kacířům na Moravě
- č. 22 Publikace patentu moravského tribunálu, vyhlášeného podle císařského reskriptu z 28. prosince 1725, o přísných opatřeních a trestech proti kacířům a rozšiřovatelům kacířských knih.

V obecnějších částech byly pro mou práci podstatné knihy *Osudy moravské církve v 18. století* od Rudolfa Zuber²² a *Dějiny Moravy* od Josefa Války.²³

V závěrečné kapitole, v níž se zabývám Tolerančním patentem, jeho realizací na třebíčském panství a obtížemi s ustanovením sboru, vycházím primárně rovněž z archivních pramenů uložených v Moravském zemském archivu v Brně. Nalezneme je pod označením B 11/ R 11/101.

- č. 1 panství Brtnice
- č. 8 panství Třebíč,
- č. 8 panství Velké Meziříčí

Jsou zde zprávy o osobách, které se na základě Tolerančního patentu přihlásili k jiné, státem povolené, konfesi. Dále se zde nalézají protokoly z výslechů před komisemi a úřední agenda ohledně ustanovení evangelických sborů a povolávání pastorů.

Z ostatních pramenů, podle Machovce terciárních, považuji za důležité pro mou práci kroniky, uložené ve Státním okresním archivu v Třebíči. Jedná se o fotokopii kroniky hornovilémovského sboru²⁴ a o farní (respektive lokální) kroniku Benetic, kam byly Horní Vilémovice přiřaženy.²⁵ Při jejich studiu jsem se nacházel mezi Skyllou a Charybdou. Ve sborové kronice jsou některé události poněkud přizpůsobeny, aby z nich nebyly tak patrné spory, jež měli evangelíci mezi sebou. Na druhé straně, farní kronika Benetic, pravděpodobně

²² ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc 2003.

²³ VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996.

²⁴ Originál kroniky je ve vlastnictví pana Brodského, kronikáře sboru Českobratrské církve evangelické v Horních Vilémovicích.

²⁵ Obě kroniky jsou bez signatury.

doposavad zcela opomenutý pramen, líčí události z a priori nepřátelského postoje katolických duchovních.

Ze sekundární literatury bych chtěl zde zmínit alespoň knihy Zdeňka R. Nešpora a Evy Melmukové, které stojí do značné míry v opozici a které ve mně vyvolaly zájem o problematiku tajných nekatolíků v raném novověku. Eva Melmuková v práci *Patent zvaný toleranční* načrtla své chápání dějin protireformace a rané doby toleranční.²⁶ Protireformace pro ni znamená dobu temna. Evangelíci si ale podle ní přes všechny ústrky dokázali zachovat svou víru (s návazností na odkaz husitství) a byli mezi sebou spojeni v jakési „podzemní církvi“. Proti těmto a jiným názorům vystoupil Zdeněk R. Nešpor, jenž upozornil na jejich pramennou nedoložitelnost.²⁷ O těchto názorech, ale i o tom, jak korespondují s mým výzkumem, budu psát i na jiných místech mé diplomové práce.

Co se týče regionální literatury, starší i novější obecná pojednání o historii Třebíče náboženské dějiny 18. století většinou opomíjí. Je třeba zmínit práci třebíčského evangelického duchovního Ilji Buriana, jenž se pokusil vyložit historii evangelíků od počátku.²⁸ Bohužel jeho nakládání s prameny neodpovídá kritériím moderního dějepisce. Ilja Burian patřil do stejného okruhu protestantských historiků jako Eva Melmuková, což se často projevuje v obdobných závěrech, k nimž dochází. V jeho práci lze sledovat jednu určitou historickou linii, často uměle vytvořenou, prostupující celé dílo.

Je povzbuzující, že v posledních letech začaly vznikat i práce věnující se nekatolíkům na českomoravské vysočině, jež lze zařadit do proudu „profánní historiografie“. Patří mezi ně diplomová práce Evy Novotné, pojednávající o tajných nekatolících na polensko-přibyslavském panství,²⁹ a bakalářská práce Anny Tůmové, věnující se náboženským poměrům v 18. století na moravském Horácku.³⁰

K sepsání této práce bylo samozřejmě třeba prostudovat mnoho dalších obsáhlejších monografií i dílčích příspěvků, které jsou všechny uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

²⁶ MELMUKOVÁ, EVA: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999.

²⁷ NEŠPOR, Zdeněk R.: *Víra bez církve?* Ústí nad Labem 2004.

²⁸ BURIAN, Ilja: *Dějiny protestantismu v Třebíči a Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996.

²⁹ NOVOTNÁ, Eva: *Příspěvek ke studiu náboženského života tajných nekatolíků na polensko-přibyslavském panství v 1. polovině 18. století*. Diplomová práce na UJEP, Ústí nad Labem, 2003.

³⁰ TŮMOVÁ, Anna: *Nástin náboženských poměrů v 18. století na moravském Horácku*. Bakalářská práce na FHS UK, Praha 2006.

2. Nástin náboženského vývoje na třebíčském panství do počátku rekatolizace

2.1 Vznik města

Počátky města Třebíče jsou úzce spjaty s benediktinským klášteřem, který byl založen uprostřed Třebečského lesa roku 1101 moravskými údělnými knížaty Oldřichem Brněnským a Litoldem Znojenským. Oba dva klášter velmi štědře zaopatřili, takže se svým majetkem mohl měřit dokonce s vyšehradskou kapitulou pražského knížete.³¹ Pokud vezmeme v úvahu vzájemné vztahy mezi českými a moravskými Přemyslovci na přelomu 11. a 12. století a jejich boj o nástupnictví na pražském knížecím stolci, je zřejmé, že se nejednalo o soupeření jen v přeneseném smyslu slova.

Pozemkový majetek kláštera samozřejmě zpočátku netvořil souvislý útvar na způsob panství vrcholného středověku. Teprve s postupem času se jeho těžiště posouvalo stále blíže k Třebíči. Klášter začal také působit jako středisko kolonizace, a tak řada vesnic v blízkém i vzdáleném okolí vděčí za svůj vznik právě mnišské komunitě. Samotné město pravděpodobně vzniklo brzy po polovině 13. století.³² Markrabě Karel mu udělil městské privilegium roku 1335. Město se mělo řídit tzv. znojenským právem a dostalo povolení opevnit se.

2.2 Husitské války

Husité si na počátku 20. let 15. století vybudovali na jihozápadní Moravě několik opěrných bodů, mezi něž patřily Jevišovice, tvrz Červený Martínkov a Ivančice. Kdy přesně jim podlehla i Třebíč, není doposud úplně zřejmé. František Šmahel ve své práci Husitské Čechy uvádí, že k tomu došlo „v rozmezí od podzimu 1423 (první Žižkova výprava na Moravu) přes podzimní tažení roku následujícího až k pohraniční válce v létě a na podzim 1425.“³³

Nejsou dochovány žádné pramenné podklady, které by nás informovaly o tom, jakou odezvu ve městě měly husitské myšlenky před jeho obsazením. Můžeme pouze usuzovat,

³¹ FIŠER, Rudolf: Třebíč. Z historie benediktinského opatství. Třebíč 2004, s. 31.

³² FIŠER, Rudolf- NOVÁČKOVÁ, Eva- UHLÍŘ, Jiří: Třebíč. Dějiny města I. Třebíč 2004, s. 31.

³³ ŠMAHEL, František: Husitské Čechy. Praha 2001, s. 225.

že až do dobytí města, zachovávali zdejší obyvatelé věrnost králi Zikmundovi. Svědčí o tom i skutečnost, že král 8. 5. 1421 potvrdil městu všechny jeho výsady. Adolf Kubeš, historik, který ve druhé polovině 19. století sepsal první dějiny města Třebíče, cituje úvod Zikmundovy stvrzovací listiny: „Ačkoliv královského důstojenství Výsost' se všem věrným milostivě propůjčuje, však přece před jinými k těm hodně se nakloňuje přízní svou a milostí, o kterých je ze zkušenosti známo, že se nad jiné větší oddaností a stálou věrností k nám a našim předchůdcům skvěli.“³⁴ Pro Zikmunda byla Morava strategicky důležitou zemí a jeho politika se zde vyznačovala určitou vstřícností.

Po dobytí města se stala Třebíč na mnoho let, společně s Ivančicemi, hlavní baštou táborství na jihozápadní Moravě a určitou protiváhou královských měst Brna, Znojma a Jihlavy. „Jak vypadal osud třebíčských řeholníků, zda byli pobiti, nebo se jim podařilo uniknout, případně kde našli útočiště, o tom bychom mohli jen spekulovat“.³⁵ Podle Ilji Buriana značná část obyvatel přijala nové učení bez odporu „i vnitřně“.³⁶ Jeho tvrzení se však nejeví jako příliš pravděpodobné, neboť nepodává pro ně žádné důkazy. Katolická strana se samozřejmě nechtěla významného města vzdát a pokusila se ho získat zpět. Vojsko královských měst Brna, Olomouce a Znojma zaútočilo na podzim roku 1425 na Třebíč, ale bylo odraženo. Na dobytí Třebíče měl eminentní zájem zejména Albrecht Rakouský, byl však ve svém úsilí neúspěšný. Husitská posádka se pravděpodobně udržela ve městě až do června 1435.³⁷ Fakt, že markrabě Albrecht hned poté potvrdil Třebíči všechna stará privilegia, potvrzuje domněnku, že postoj obyvatelstva k panovníkovi nebyl nepřátelský.³⁸ Na druhou stranu lze předpokládat, že dlouhodobý kontakt s husity na nich zanechal určitý vliv. Po vyhlášení basilejských kompaktát v roce 1436 se mohli do třebíčského kláštera navrátit řeholníci. Husitské války však uvrhly církevní velkostatek do hluboké krize, z níž už se nedokázal zotavit.

2.3 Náboženská situace ve 2. polovině 15. století

Ačkoli radikální tábořský směr nenalezl ve městě větší ohlas, umírněné kališnictví zde začalo postupně zapouštět kořeny. Svědčí o tom jednak korespondence třebíčského faráře

³⁴ KUBEŠ, Adolf: Dějepis města Třebíče. Třebíč 1874, s. 109.

³⁵ FISCHER, R.: Z historie, s. 50.

³⁶ BURIAN, Ilja: Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích. Třebíč 1996, s. 11.

³⁷ Adolf Kubeš uvádí, že husitská posádka na krátký čas vytlačena a že Prokop Veliký dobyl v květnu 1430 město zpět: Dějepis, s. 119.

³⁸ FISCHER, R.: Dějiny města I, s. 54.

Martina s Janem Rokycanou, jednak podpora města králi Jiřímu z Poděbrad. Farář Martin se Rokycany ptal, zda má i nadále podávat přijímání nedospělým. Jsme o tom informováni z korespondence Jana Kapistrána s Rokycanou.³⁹ Jan Kapistrán, italský františkán a „ohnivý“ kazatel, totiž přijel na konci července 1451 do Brna, aby obrátil kališníky na katolickou víru. Jeho velký vliv zapůsobil i na třebíčského faráře, jenž se obrátil a předal mu Rokycanovu odpověď na svůj dotaz. Kapistrán ji pak použil ve své polemice s ním. Skutečnosti, že se utrakvismu v českých zemích dařilo, napomáhala i náboženská umírněnost Jiřího z Poděbrad. Králi Jiřímu byl příznivě nakloněn i tehdejší opat třebíčského kláštera Matěj (1455-1468). Klid ale nepanoval dlouho. Poté co papež Pavel II. prohlásil krále Jiřího za zbaveného trůnu, povstalo proti králi katolické panstvo sdružené v jednotě zelenohorské. Proti králi se postavila také královská města na Moravě, konkrétně Olomouc, Brno, Znojmo a Jihlava. Hlavním protivníkem Jiřího z Poděbrad se však stal jeho zeť Matyáš, usilující o získání české koruny. Vypukla tedy nová válka, která se fatálním způsobem dotkla Třebíče. Syn krále Jiřího Viktorin, poté co musel ustoupit z rakouských zemí, zůstal totiž se silnou posádkou v Třebíči. Matyáš v květnu 1468 město oblehl a začal s dobýváním. To se mu podařilo 14. května. Město bylo vypáleno a utrpělo velké ztráty na životech. Rok 1468 je uváděn jako nejvýraznější mezník v dějinách Třebíče, jež přestala na několik let existovat.⁴⁰ Jen opevněný klášter, kam se uchýlili mnozí obyvatelé i Viktorin s vojáky, odolával dál. Matyáš měl eminentní zájem na tom, aby se mu Viktorinovi podařilo zajmout. V blízkosti města se navíc pohyboval i druhý syn Jiřího z Poděbrad Jindřich. Viktorinovi se podařilo v noci z 5. na 6. června s částí svého vojska z obležení probít. Klášter se dokázal bránit ještě asi deset dní a pak kapituloval. Benediktinský opat Matěj doplatil na svou podporu králi Jiřímu a byl sesazen. O rok později dal král Matyáš třebíčské panství do zástavy Zdeňkovi ze Šternberka, vůdci Jednoty zelenohorské, jenž bojoval v Matyášově vojsku. O Třebíči v letech 1468- 1490 nemáme zachovány téměř žádné zprávy. Nevíme tedy ani, zda se ve městě udrželo podobojí, ale je velmi pravděpodobné, že jej nový pán netoleroval a že obnovoval město jako katolické. Třebíčské panství nezůstalo v držení Šternberků dlouho. Po smrti Zdeňka ze Šternberka se Matyáš distancoval od jeho synů a požadoval, aby vrátili statky třebíčského kláštera bez výplaty opatovi.⁴¹ Není nám známo, jak se situace se Šternberky vyvíjela dále, ale víme, že roku 1491 král Vladislav definitivně zastavil třebíčské panství se všemi statky Vilémovi

³⁹ KUBEŠ, A.: Dějepis, s. 128.

⁴⁰ Srv. FISCHER, R.: Dějiny města I, s. 59; KUBEŠ, A.: Dějepis, s. 159-171; PALACKÝ, F.: Dějiny IV., s. 537.

⁴¹ FISCHER, R.: Dějiny města I, s. 64

z Pernštejna, jenž patřil k nejmocnějším a nejbohatším pánům v Čechách, měl prostředky na pokračování v obnově zpusťoseného města a byl proslulý svou náboženskou tolerancí.

2.4 Náboženská situace za Pernštejnů (1491- 1558)

Eliáš Střelka, náměšťský písař, jenž roku 1574 sepsal nejstarší kroniku města, zaznamenal, že po změně vrchnosti se do Třebíče vrátil kališnický kněz a „na Podklášteří u špitála hned u mostu kostelík byl postaven.“⁴² Jeho zpráva působí věrohodně, protože víme, že utrakvismus zde zapustil kořeny již dříve. Zdá se, že v této době se misky vah již začaly naklánět na jeho stranu. Katolická strana však ještě neskládala zbraně a stížnostmi u pána dosáhla toho, aby kněz podobojí musel z Třebíče odejít. Střelka popisuje situaci takto: „když různé o to povstaly, vrchnost toho kněze vypověděla, a on, když vedle rozkazu pryč se bral, nemalý počet lidu jej s pláčem vyprovázal, což když se vrchnosti, totiž pánu, doneslo, že jeho tak plačí a litují, tomu knězi zase navrátiti se poručil.“⁴³ K těmto událostem mělo podle Střelky dojít před 70 lety, což by ukazovalo na rok 1504.

Složitější otázkou je, kdy v Třebíči začala působit Jednota bratrská. Zprávu nám podává Martin Josef Matlocius, třebíčský děkan v letech 1689-1727, ve své farní kronice: „Circa Annum 1494 se vere haeresis cepit Trebitschii, ubi primo praedicantes haeretici, dum per domos errores suos disseminabant, et infantes fautorum suorum baptisabant: nam palam propter Catholicos monstrare se non audebant, dum autem semper magis ac magis haeresis invalesceret.“⁴⁴ Ilja Burian se domníval, že tato zpráva se týkala utrakvistů a že Jednota byla ve městě již kolem roku 1490.⁴⁵ Přesvědčivě jeho názor vyvrátil Jiří Sladký ve své studii o působení Jednoty bratrské v Třebíči.⁴⁶ Pokud by Matlocius měl na mysli utrakvisty, musel by uvést mnohem dřívější datum. Navíc v této době se věřící podobojí rozhodně před katolíky neskrývali. Bratří Jednoty se usazovali převážně na vesnicích a v poddanských městech, kde se přece jenom tolik nerealizovala tvrdá opatření mířící proti nim (nejzávažnější z nich byl

⁴² RYPÁČEK, František Jaroslav: Z archivu města Třebíče (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův). In Program c. k. st. gymnasia v Třebíči. Třebíč 1891, s. 14.

⁴³ Tamtéž, s. 14.

⁴⁴ MZA BRNO, G11, Sbírká rukopisů Františkova muzea, č.367, s. 404;

Překlad: „Kolem roku 1494 se v Třebíči uchytila herese, když přišli heretičtí predikanti, kteří rozsávali své bludy po domech a křtili děti svých příznivců. Na veřejnosti se kvůli katolíkům ještě báli ukazovat, ale postupně se jejich herese začala více a více zmáhat.“

⁴⁵ BURIAN, I.: Dějiny protestantismu, 23.

⁴⁶ SLADKÝ, Jiří: Jednota bratrská a její působení v Třebíči. In Západní Morava (vlastivědný sborník), VII, 2003, s. 73.

tzv. svatojakubský mandát, vyhlášený 10. srpna 1508 Vladislavem II.). Jednota nalezla v Třebíči dobré útočiště snad i proto, že manželka Viléma z Pernštejna byla sama její členkou.

Katolická církev měla na počátku 16. století v Třebíči dvě střediska, v kostele sv. Martina a v klášteře. Církví podobojí patřil již zmíněný malý kostelík na Podklášteří. Jednota bratrská měla svůj malý sbor v předměstské části Horce, jenž jí brzy přestal dostačovat. Je nesnadné určit, jaký byl v této době početní poměr mezi jednotlivými církvemi ve městě. Jisté je, že katolíci začali postupně vyklízet pozice, a že mnohem větším konkurentem pro stranu podobojí se začali stávat čeští bratři, k nimž lidé přecházeli právě z jejich řad. Proto se třebíčský utrakvistický kněz Jan pokusil roku 1519 Jednotu přimět k tomu, aby se spojila se stranou podobojí.⁴⁷ Tento pokus se však nezdařil, poněvadž v této době ještě Jednota nezačala upouštět od svých přísných řádů. Luterskou teologii začala rovněž vstřebávat až později. Jen se zvýšilo napětí mezi oběma stranami. Roku 1520 věnoval syn Viléma z Pernštejna Jan Jednotě bratrské pozemek na třebíčském předměstí Jejkově, aby si mohla vybudovat prostorný sbor a bratrský dům. Udělil jí i mnoho výsad odpovídajících jejím předpisům.⁴⁸ V dalších letech si pak bratři při svém sboru postavili školu.

Roku 1525 došlo k výměně panství mezi Janem z Pernštejna a Arklebem Černohorským z Boskovic.⁴⁹ Pro katolíky to znamenalo kritické zhoršení postavení. Z Třebíče nakonec musel odejít katolický farář od sv. Martina a byl nahrazen kališnickým knězem. Jediným centrem katolíků v Třebíči tak zůstal klášter, ale ne nadlouho. Jan Jetřich Černohorský z Boskovic, syn Arkleba Černohorského, vypověděl v rozmezí let 1525-1528 z kláštera zbývající staré mnichy.⁵⁰ Pro benediktinský klášter to znamenalo definitivní konec a pro katolíky ztrátu poslední útočiště. Ani židům se v té době nevedlo nejlépe, před nuceným odchodem je zachránila neuspokojivá finanční situace Jana Jetřicha. Podobojí se stává hlavním náboženstvím ve městě. Také Jednota bratrská se úspěšně rozvíjí, negativně se jí nedotkly ani následky potlačení prvního stavovského odboje r. 1547, jak tak tomu ostatně bylo i u jiných moravských sborů. Po pánech z Boskovic získávají třebíčské panství znovu nakrátko Pernštejnové, kteří ho roku 1558 prodávají Burianu Osovskému z Doubravice, jenž se počítá k „bratrské šlechtě“.

⁴⁷ BURIAN, I.: Dějiny protestantismu, s. 28.

⁴⁸ Členům Jednoty bylo zakázáno např. přijímat veřejné úřady.

⁴⁹ Kromě panství třebíčského Jan z Pernštejna vyměnil za Vranov nad Dyjí Jemnici, Třebelovice a Čechtín.

⁵⁰ FISCHER, R.: Z historie, s. 55.

2.5 Náboženská situace za Osovských z Doubravice (1558-1613)

Rod Osovských byl velmi významný v historii města a zasloužil se o jeho rozvoj. Nejvýznamnější osobou pro město se stal Smil Osovský z Doubravice. Jednota bratrská pod ochranou třebíčské vrchnosti se dále utěšeně rozvíjí, i přes panovníkovy snahy o její eliminaci. Teprve po několikerém napomenutí od Ferdinanda I. se Smil Osovský odhodlal zavřít bratrskou školu, jež byla opět otevřena za císaře Maxmiliána.

Již v první polovině 16. století přijala většina německy mluvícího obyvatelstva královských měst luterskou nauku. „V Jihlavě a Znojmě se podařilo luteránům ovládnout i městské rady a farní kostely.“⁵¹ Do Třebíče proniká luterství o něco později, i když k prvním kontaktům s ním mohlo dojít již roku 1523, kdy zde působil z Jihlavy vypovězený kazatel Pavel Sperat.⁵² Na třebíčskou faru u sv. Martina přichází roku 1568 z Boskovic kazatel luterského směru. Poněvadž nebyl ze svého předešlého působiště zvyklý, aby Jednota bratrská byla tak dobře rozvinuta, snažil se její působení a činnost omezit. Vrchnosti se ovšem jeho snaha nelíbila a zakázala mu ji. Přesto i nový farář u sv. Martina se hlásil k luterskému směru a luterství získávalo v Třebíči stále silnější pozici. Při kostele sv. Martina měli stoupenci luterského směru i svou vlastní školu, soupeřící s bratrskou školou na Podklášteří.

Je velmi obtížné orientovat se v náboženských poměrech města v době, kdy byli majiteli třebíčského panství Osovští z Doubravice. Svobodu bezpochyby měly všechny nekatolické konfese. Katolíci zde pravděpodobně přežívali, ale jejich počet byl malý a jejich bohoslužby se ve městě nekonaly. Od roku 1604 působil na faře u sv. Martina Jakub Petrozelin Kunštátský, jenž usiloval o sblížení všech protestantských konfesí na Moravě. O několik let později se stal správcem bratrského sboru Vavřinec Justýn. S těmito náboženskými představiteli je spojeno poslední období rozkvětu protestantismu ve městě. O významném postavení třebíčského bratrského sboru svědčí i fakt, že z něj vzešel Jan Cyrill, českobratrský senior a budoucí tchán J. A. Komenského, jenž společně s Jiřím Dykastem korunoval ve Svatovítském chrámu na českého krále Fridricha Falckého.

Roku 1607 udělil Smil Osovský z Doubravice třebíčským evangelíkům patronátní právo, čímž jim umožnil, aby si sami mohli povolávat svého faráře. Současně jim poskytl právo řídit se augšpurskou konfesí. Na začátku 17. století dochází v Třebíči ke zlepšení vztahů mezi evangelíky a českými bratry, k čemuž patrně napomohly příbuzenské svazky mezi

⁵¹ VÁLKA, Josef: Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1996, s. 54.

⁵² NIKODEM, Vilem: Dějiny města Třebíče. Období 1468-1660. Třebíč 1931, s. 46

významnými rody obou církví.⁵³ K zmírnění napětí přispělo snad i to, že druhá manželka Smila Osovského Kateřina z Valdštejna, byla pravděpodobně stoupenkyně luterství.

Po smrti svého manžela (1613) se Kateřina provdala roku 1614 za významného politika Karla st. ze Žerotína, jenž byl ochráncem a světskou hlavou Jednoty bratrské na Moravě. Svrchovanou držitelkou třebíčského panství však zůstala i nadále sama.

2.5 Třicetiletá válka

Pražská defenestrace z 23. května 1618 je označována za počátek třicetileté války. Moravané se povstání českých stavů neúčastnili. Hovoří se někdy o tzv. prohabsburské neutralitě.⁵⁴ Naděje Čechů se tak upínaly na Karla st. ze Žerotína, neboť jeho autorita mohla zapříčinit, aby se Morava k povstání přidala. Karel st. však zaujal neutrální postoj, za což získal od českých evangelíků nálepkou zrádce. Společně s kardinálem Ditrichštejnem se pokusil o zprostředkování míru mezi Vídní a Prahou. „Koncem roku 1618 se Čechové pokusili naposled získat na svou stranu Karla st. ze Žerotína. Zoufalé výzvy mu posílal Václav Budovec a koncem listopadu ho v Třebíči navštívil jeho přítel a spolubojovník z roku 1608 J. E. Tschernembl.“⁵⁵ Žerotín odmítl i tentokrát. To už se i na Moravě formovalo radikální uskupení pročesky smýšlejících stavovských předáků, do jejichž čela se postavil bratranec Karla st. ze Žerotína, Ladislav Velen. Karel st. ze Žerotína se tak ocitl v izolaci a po zbytek české války sledoval události ze svého zámku v Rosicích. Po bitvě na Bílé hoře začal Žerotínův vliv na Moravě rychle stoupat, poněvadž byl považován za osobu, která může zemi zachránit před katastrofou.

Z postoje Žerotína během stavovského povstání profitovala i Třebíč, protože ochranný list od císaře Ferdinanda z 9. prosince 1620 se vztahoval i na ni.⁵⁶ Ve srovnání s jinými českými nebo moravskými městy Třebíč nepociťovala útrapy války tak tvrdě, ačkoliv se ani jí nevyhnuly tíživé pobyty vojsk, vedoucí k zadlužení města i jednotlivců. Císařská armáda přešla přes třebíčské panství ve dnech 14. až 15. prosince a zanechala ve městě posádku. Z dopisů evangelického faráře Petrozelina Kateřině Valdštejnské jsme informováni o poměrech na panství v této době.⁵⁷ Petrozelin si stěžuje na posádku ve městě okrádající měšťany a bránící jim v navštěvování bohoslužeb. Přesto se Třebíč stala útočištěm i pro jiné

⁵³ BURIAN, I. : Dějiny protestantismu, s. 71.

⁵⁴ Srv. VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II, s. 90

⁵⁵ Tamtéž, s. 93.

⁵⁶ SOKA Třebíč, AMT, i. č. 39.

⁵⁷ HRUBÝ, František (ed.): Moravské korespondence a akta z let 1620 až 1636 I, č. 35, s. 47-48.

nekatolické duchovní, jak Petrozelin píše vrchnosti na jiném místě. Zmiňuje jich celkem třináct.⁵⁸

Následující roky z hlediska náboženského vývoje nepřinesly změnu. Dá se předpokládat, že kdykoli byli v Třebíči přítomni vojáci císařské armády, situace nekatolíků se zhoršila. Nicméně jejich duchovní zde stále setrvali, a to až do roku 1629. Karel st. ze Žerotína nad nimi totiž držel ochrannou ruku až do své emigrace, na kterou se s manželkou začal chystat po vydání emigračního patentu z 9. března 1628. Téhož roku Kateřina Valdštejnská postoupila třebíčské panství svému bratrovi Adamovi, nejvyššímu pražskému purkrabímu a císařskému radovi. Smlouva jí dávala právo znovu se panství ujmout v případě, že by se mohla vrátit trvale na Moravu. Nový držitel panství se zavázal vyplácet majitelce každoročně šest tisíc moravských zlatých. Jednalo se o poslední změnu feudálního majitele, seniorátní fideikomis třebíčský vlastnili Valdštejnové až do roku 1945. Nekatoličtí duchovní tak přišli o svou záštitu a začali rychle ztrácet půdu pod nohama. Hlavní představitelé obou nekatolických konfesí ve městě Justýn a Petrozelin museli odejít do emigrace, to ale neznamená, že by zde, zvláště na předměstích, nezůstal žádný nekatolický duchovní. Adam mladší z Valdštejna, jenž byl sám velice zaneprázdněný, svěřil správu třebíčského panství svému synovi Rudolfovi. Ten, ačkoliv se zapsal do paměti města jako velmi tvrdá vrchnost v hospodářské oblasti, v náboženských otázkách byl benevolentní a nekatolíky nepronásledoval.

Výrazněji se ještě dotkla Třebíče závěrečná fáze třicetileté války. Informace máme opět od městského písaře Suchenia, jenž zmiňuje, že město muselo vyjednávat se švédskými oddíly o příměří a výši výpalného.⁵⁹ Pro obyvatelstvo znamenal příchod švédských oddílů přece alespoň jedno pozitivum, a to obnovení nekatolických bohoslužeb.

2.6 Konfesionalizace nebo rozpad konfesijní identity?

Konfesionalizace zastihla Moravu, jak píše Rudolf Zuber v Osudech moravské církve, zcela nepřipravenou.⁶⁰ Protestantismus převládl do poloviny 16. století ve všech moravských městech, v nichž měli většinu Němci. Jižní Morava se stala útočištěm pro stoupence radikálních odnoží, hlavně novokřtěnce, kteří sem utekli před pronásledováním z německých zemí. Ze severu začalo na Moravu rychle pronikat luterství. Jednotě bratrské se dařilo díky podpoře některých pánů expandovat do měst a ani nový patent Ferdinanda I. z roku 1547 její

⁵⁸ HRUBÝ, František (ed.): Moravské korespondence a akta z let 1620 až 1636 I, č. 44, s. 62-63.

⁵⁹ RYPÁČEK, F. J. (ed.): Z archivu města (Suchenius), s. 27-30.

⁶⁰ ZUBER, Rudolf: Osudy moravské církve v 18. století II. Olomouc 2003, s. 378.

pozici na Moravě neohrozil. Naopak, přesunulo se sem z Čech její těžiště. Poněkud nepřehledný je stav utrakvismu, silně ovlivněného nově příchozími myšlenkovými proudy.

Jeden z hlavních znaků konfesionalizace, sjednocování území (státu, vrchnosti, města), se v českých zemích nemohl projevit, neboť vedle sebe existovalo v této době více konfesí bez pevného ústředí. Přes pokusy o náboženský synkretismus, nepodařilo se českým katolíkům vytvořit jednotnou frontu ani po společném vyjádření víry v České konfesi roku 1575. Jediným jednotným a transparentním, ačkoliv minoritním proudem zůstává katolicismus s centrem v Olomouci. Zájmy katolické církve bránily před rostoucím tlakem luterské konfese i obě moravské kapituly. Olomouckému biskupovi Vilémovi Prusinovskému se podařilo roku 1566 přivést do diecézního sídla jezuitský řád, jenž se stal úspěšným nástrojem rekatolizace. Plně však mohl jeho potenciálu využít až jeden z nástupců Prusinovského na biskupském stolci, František kardinál Ditrichštejn (1599- 1636), který si vzal jako osobní úkol vrátit Moravu katolické církvi. Zahájení rekatolizace eskalovalo náboženské napětí, jež vyvrcholilo květnovým převratem v roce 1619. Ditrichštejn byl zbaven zemských úřadů, jezuité byli vypovězeni na „věčné časy“ a hlavní chrámy moravských královských měst byly předány protestantům.

Pokud zaměříme naši pozornost na třebíčský mikroregion, vidíme, že zdejší náboženské poměry nekopírují zcela situaci v moravských královských městech. Již od třicátých let 16. století je Třebíč zcela nekatolická a předbělohorské rekatolizační úsilí se jí vůbec nedotklo. Proto zde nedochází k žádným třenicím mezi katolíky a protestanty. Ve městě působí dva církevní útvary: Jednota bratrská a luterství. Bohužel nelze kvůli nedostatku pramenů přesně zmapovat, jak se proměňovaly v čase jejich vztahy. Zdá se, že i přes počáteční antagonismus, se jejich vzájemný vztah postupně zlepšoval, což by odpovídalo obecné tendenci. Jednota bratrská v letech 1529- 1550 vstřebává luterskou teologii,⁶¹ a i když se později přikloní ke kalvinismu, dochází pod tlakem politické situace k určitému náboženskému synkretismu. Tradice hovoří o společném rozloučení Vavřince Justýna, správce bratrského sboru, a Jakuba Petrozelina, luterského děkana, o Velikonocích r. 1629.⁶²

Čeští bratři působili ve městě v době náboženského zvratu nepřetržitě přes 130 let, utrakvismus a později luterství ještě o 50 let déle, ačkoli ne zcela kontinuálně. Ordinovaný katolický duchovní zde touto dobou nepůsobil asi 100 let.⁶³ Nesmíme přitom zapomínat na fakt, že Jednota bratrská i utrakvismus se za tento dlouhý čas podstatně modifikovaly.

⁶¹ Srv. ŘÍČAN, Rudolf: Dějiny Jednoty bratrské. Praha 1957.

⁶² FISCHER, R.: Dějiny města I, s. 119.

⁶³ Podle tradice se po odchodu posledního řádného kněze katolíci scházeli ve hřbitovním kostele Nejsvětější Trojice, což ale nelze pramenně doložit.

Nevíme přesně, kdy přišel do Třebíče opět katolický kněz. Rudolf z Valdštejna se o jeho brzký příchod nijak nezasazoval. Děkan Matlocius k tomu ve své kronice poznamenává, že to muselo být kolem roku 1630⁶⁴ a že se jmenoval Václav Bureš.

Je nesnadné odpovědět na otázku, jak tyto proměny ve středně dlouhé periodě vnímal „řadový věřící,“ a jaký měly dopad na jeho náboženskou sebeidentifikaci. Lidé bez hlubší nebo spíše základní teologické erudice jen stěží reflektovali změny probíhající během transformace jednotlivých konfesí. Naopak museli velmi dobře vnímat změny liturgické. Ceremonie v raně novověké společnosti měly velmi důležitou roli.⁶⁵ Byly to právě katolické obřady, jež nekatolíci odmítali na začátku rekatolizace i po vyhlášení Tolerančního patentu.

Třicetiletá válka, která významně narušila dosavadní náboženskou (protestantskou) svobodu ve městě, musela zákonitě zapříčinit další rozměňování konfesijní identity. Nekatolíkům bylo v době přítomnosti císařských vojenských oddílů bráněno v účasti na bohoslužbách, proto také už v této době si někteří z nich zvykli scházet se po domech. Shromažďovali se nejdříve za účasti duchovního, později i bez něj.⁶⁶ Přitom již přestávalo být signifikantní, zda nekatolický kněz byl příslušníkem Jednoty, nebo luterán. Tak postupně začaly mizet difference mezi těmito konfesemi a začala se utvářet nová náboženská identifikace, teologicky těžko specifikovatelná, bez vyhraněné vlastní dogmatiky, ale s jedním společným rysem- averzí ke katolicismu, negací katolické nauky.⁶⁷

⁶⁴ MZA BRNO, G11, Sbíрка rukopisů Františkova muzea, č. 367, s. 404.

František Rypáček se na základě první dochované matriky domnívá, že katolický kněz přišel až roku 1638. G. Wolný jeho příchod datoval do roku 1636 a chybně uvádí, že se jmenoval Martin. Z Žerotínské korespondence (Hrubý, F.: Moravská korespondence II, č. 196, s. 324-325) vyplývá, že katolický kněz musel být přítomen v Třebíči již r. 1631.

⁶⁵ Srv. BURKE, Peter: Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Praha 2007.

⁶⁶ Během třicetileté války se však nekatolíci nemuseli skrývat. Naopak se zdá, jak vyplývá z jejich chování ke katolickým kněžím, že měli stále značné sebevědomí. Podrobněji viz kapitola o rekatolizaci.

⁶⁷ Srv. BEDNÁŘ, F.: Zápas, s. 78.

3 Vývoj farní správy na Moravě

3.1 Olomoucká diecéze

O nedobré situaci katolické církve v českých zemích v době pobělohorské již bylo napsáno mnoho dílčích i souhrnnějších studií. Z nejnovějších prací zabývajících se touto problematikou zmiňme alespoň monografii italského historika Alessandra Catalana o pražském arcibiskupovi Harrachovi.⁶⁸

Po bitvě na Bílé hoře začala katolická církev upevňovat své pozice a zároveň byla postavena před celou řadu palčivých problémů. K největším z nich kromě velkého deficitu duchovenstva patřila i krajně neuspokojivá finanční situace. Jak napsal britský historik Robert Evans, „největším úkolem biskupů bylo uvést do praxe ustanovení tridentského koncilu“⁶⁹. Jednalo se především o snahu založit nová biskupství, zřídit biskupské semináře, pravidelně pořádat synody a vizitace a více centralizovat jednotlivé diecéze. K tomu všemu bylo zapotřebí značných finančních prostředků, o něž církev bojovala na zemské úrovni i na jednotlivých panstvích, kde se často střetávali v boji o desátky faráři se šlechtici.

Farní síť na Moravě nebyla zdaleka v tak desolátním stavu jako v Čechách, ale i zde byly markantní rozdíly mezi jednotlivými děkanstvími. Pokud se zaměříme na konkrétní údaje o stavu a vývoji církevní správy na Moravě v 17. a 18. století, zjistíme, že naše poznatky jsou nedostačující. Mnohdy nám nezbývá nic jiného než se spoléhat na nepřilíh přesné odhady a statistiky, které vychází z malé pramenné základny. Základní a často jediné informace o farní správě na Moravě můžeme nalézt v církevní topografii Gregora Wolného,⁷⁰ který nám však někdy zamlčuje zdroj, z něhož čerpal informace.

Zejména velký nedostatek far je oprávněně považován za hlavní příčinu pomalého a nepřilíh úspěšného postupu rekatolizace. Odhaduje se, že v polovině 16. století byla na Moravě jen asi desetina far obsazena katolickými faráři, zatímco kolem roku 1619 bylo na Moravě asi 320 katolických far.⁷¹ Evangelíci drželi v této době asi 360 far, nepočítaje v to bratrské sbory a novokřtěnecké osady.⁷² Po odchodu nekatolického duchovenstva se olomoučtí biskupové snažili obsadit uvolněné fary svými kněžími, stav se však zlepšoval jen

⁶⁸CATALANO Alessandro: Zápas o svědomí, Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách. Praha 2008.

⁶⁹EVANS, Robert J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550-1700, Praha 2003, s. 158.

⁷⁰WOLNÝ, Gregor: Die Markgraftschafft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert, VI, 1835-1842, Brünn 1842. Id. Kirchliche Topographie von Mähren, I-II. Brünn 1855-1863.

⁷¹ZUBER, Rudolf: Osudy moravské církve I., Praha 1987, s. 183. Zuber pracuje s výpočty J. Tenory.

⁷²VÁLKA, J: Dějiny Moravy II, s. 60.

velmi pozvolna, ačkoliv habsburští panovníci neustále vybízeli biskupy k větší aktivitě na tomto poli, a to zvláště vždy poté, kdy se někde objevil odpor nekatolického obyvatelstva vůči dominantnímu katolictví. Pokud srovnáme hustotu farní sítě s četností projevů odporu nekatolíků, nelze si nevšimnout přímé úměrnosti. Z tohoto faktu vyplývá, že situace byla z katolického hlediska mnohem komplikovanější na venkově, kde často v celé oblasti chyběla fara, než ve městech, kde mnohdy kromě farářů působili i řeholníci.

Snahy o rekonstrukci farní sítě se neobjevily teprve s nástupem Marie Terezie a Josefa II. na trůn a s jejich radikálními reformami. Můžeme je pozorovat již od vlády Josefa I., ačkoliv skutečný zlom představovalo až rušení klášterů a vznik Náboženského fondu. Ne vždy se však obnova dařila podle představ panovníků. Podstatným faktorem zde byla ochota biskupa a konzistoře k císařovu přání. Velkým podporovatelem zlepšení farní správy byl biskup Karel III. Lotrinský (1695-1711), jenž významně reformoval olomouckou konzistoř. „V rozvoji moderního správního systému má konzistoř v církevní správě Moravy podobný význam jako Tribunál ve správě zemské.“⁷³ Na konci jeho episkopátu bylo v olomoucké diecézi 478 far a lokálních kaplanství.⁷⁴ S nepochopením a odporem ke zřizování nových far se setkáváme hlavně u farářů a majitelů panství. Tato skutečnost nás nepřekvapí, když si uvědomíme, že to byli právě držitelé panství, kteří museli vznik nové farnosti finančně zajistit. A nejednalo se rozhodně o zanedbatelnou sumu. Faráři se zase obávali snížení svých příjmů a vedli často s vrchností spory o výnosy a desátky. Tyto obavy většinou nebyly liché a faráři zmenšením farního teritoria také ztráceli část svých důchodů. Proto se snažili proces vzniku nové farnosti pozdržet.

Při zřizování nových farností se musely dodržovat předpisy, které stanovovaly, že pro nového faráře musí být zajištěna tzv. portio canonica. Pro Moravu byla stanovena na 300 zlatých, z čehož dvě třetiny mohly být poskytovány v naturáliích. „To předpokládalo značný základní kapitál 5000 zlatých, zapsaný do zemských desek a zúročitelný na 6%“, jak uvádí Rudolf Zuber.⁷⁵ Pro některé vrchnosti mohla tato suma představovat problém a v mnohých případech trvalo i řadu let, než se podrobily tlaku panovníka. Ze stejného důvodu dávaly některé vrchnosti přednost zřízení pouze lokálního kaplanství, které nebylo tak nákladné. Jednalo se o sumu 150-180 zlatých ročně. Následovník Karla III. Lotrinského na olomouckém biskupském stolci kardinál Wolfgang Schrattenbach (1711-1738) neslavil při zřizování nových far mnoho úspěchů, neboť vedl často s vrchnostmi spory o zajištění kanonického

⁷³ VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II, s. 157.

⁷⁴ ZUBER, R.: Osudy I, s. 183.

⁷⁵ Tamtéž, s. 185.

podílu a v olomoucké diecézi nesídlil. Snahy dalšího z olomouckých biskupů Jakub Arnošta z Lichtenštejna (1738-1745) byly do značné míry omezovány probíhající válkou o rakouské dědictví. Velkým podporovatelem snah Marie Terezie o lepší farní správu se stal biskup Ferdinand Julius Troyer (1745-1758), jenž roku 1752 sestavil komisi, pověřenou rozdělením velkých farností. Byl také dobře obeznámen s jejím záměrem použít řádový majetek na dotaci nových farností, pro něž se snažil získat i papeže Benedikta XIV.⁷⁶ Posledním olomouckým biskupem před ustanovením arcibiskupství a vznikem brněnského biskupství byl Maxmilian Hamilton (1761-1776), za jehož episkopátu byla duchovní správa na Moravě rozšířena o 45 lokálií.⁷⁷

Z tohoto stručně načrtnutého vývoje farní správy na Moravě ve druhé polovině 17. a v 18. století by se mohlo zdát, že se stav farní sítě od konce třicetileté války do druhé poloviny 18. století výrazně zlepšil. Pokud bychom brali v potaz pouze absolutní počet far a lokálií, museli bychom s tímto tvrzením souhlasit. Nelze však opomenout velký populační růst, k němuž došlo během 18. století navzdory několika demografickým krizím způsobeným epidemiemi a hladomory. „Jestliže přesto obyvatel Čech a Moravy neustále přibývalo, vděčíme za to tehdejší vysoké plodnosti žen.“⁷⁸ Jak je patrné i z následující tabulky, počet duší spadajících pod jednu faru se dokonce zvětšil.

Tabulka č. 1 - Počet obyvatel a katolických far na Moravě⁷⁹

	Počet obyvatel	Počet farností	Obyvatelé na 1 faru
1620	-	320	-
1710	900 000	478	1 800
1777	1 200 000	522	1 930

V době samostatné vlády Josefa II. tedy hustota farní sítě ani zdaleka neodpovídala jeho představám. Uvědomoval si, že „církev je vlastně státem ve státě, a chtěl ji začlenit do struktury státu tak, aby plnila své poslání a zároveň mu byla prospěšná.“⁸⁰ Rozhodl se vše vyřešit radikálněji než jeho matka. O jeho náboženských reformách se zmíním podrobněji v části věnované jeho náboženským reformám.

⁷⁶ Tamtéž, s. 186.

⁷⁷ ACO, kn. č. 120, Series capellanorum localium, cit. d. Zuber: Osudy, s. 184.

⁷⁸ FIALOVÁ, Ludmila a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998.

⁷⁹ Vypracováno podle údajů, které uvádí R. Zuber na základě odhadů Jana Tenory.

⁸⁰ BASTL, Ondřej: Josef II. - osvícený katolík nebo nepřítel církve? In Post tenebras spero lucem (ed. D. Tinková, J. Lorman), Praha 2008, s. 111.

Zde si uvedme alespoň základní kritéria pro zřizování nových lokálních kaplanství:

- 1 Těžko přístupná místa z mateřské farní obce
- 2 Vesnice vzdálené více než hodinu chůze od farního kostela
- 3 Vesnice s počtem obyvatel větším než 700

V roce 1786, devět let po rozdělení moravské církve na dvě diecéze, se v diecézi olomoucké nacházelo 508 a v brněnské 397 farností. V letech 1780-1790 vzniklo na území olomouckého arcibiskupství 126 lokálních kaplanství.⁸¹ Podle E. Wintera⁸² založil Josef II. celkem 575 nových far nebo lokálií.

3.2 Vznik brněnské diecéze

Nová církevní organizace na Moravě souvisí se státními zásahy do církevních struktur a se snahou lépe čelit neutuchajícím projevům odporu z řad nekatolíků. „První úvahy na toto téma se objevily v roce 1768 v souvislosti se změnami státní hranice rakouské habsburské monarchie po prohraných válkách s Pruskem. V roce 1773 byla ustanovena komise v čele s hrabětem Kaunicem, která měla vypracovat návrh na rozdělení Moravy na tři diecéze se sídly v Opavě, Olomouci a Brně. Olomoucké biskupství mělo být zároveň povýšeno na arcibiskupství. Důležitý byl v tomto směru ovšem postoj pruské vlády, aby souhlasila s vyčleněním některých rakouských území (knížectví opavsko-krnovského, českého dílu Nisska a Těšínska) z pravomoci vratislavského biskupství, nyní nově podléhající Prusku.“⁸³ Jednání s Pruskem nebyla jednoduchá, stejně jako zajištění dotací pro nová biskupství. Olomoucká kapitula se jen těžko smiřovala se ztrátou svých statků, zejména se nechtěla vzdát velkostatku Chrlice, „klenotu biskupství“⁸⁴. Pruský král dal souhlas k plánovaným změnám v roce 1774. Marie Terezie však nechtěla poškodit svého oddaného biskupa Hamiltona, takže se de facto čekalo s novým uspořádáním až na jeho smrt, očekávanou vzhledem k zdravotnímu stavu biskupa v dohledné době. Dekret o ustanovení olomouckého

⁸¹ Rudolf Zuber (Osudy I, s. 188) uvádí, že v Čechách za tutéž dobu bylo z císařovy iniciativy zřízeno 41 far a 314 lokálií. I z těchto čísel je na první pohled patrné, že lokálie byly před farnostmi výrazně preferovány, poněvadž jejich zřízení nebyl tolik nákladné.

⁸² WINTER, Eduard: Josefínismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848. Praha 1945.

⁸³ ČERNUŠÁK, Tomáš: Důvody a předpoklady vzniku brněnské diecéze, in Brněnská diecéze 1777-2007: historie a současnost (ed. P. Nešpor a J. Doležalová), Brno 2007, s. 13.

⁸⁴ ZUBER, R.: Osudy I, s. 48.

arcibiskupství a sufragánního brněnského biskupství byl tedy vydán až 24. května 1777.⁸⁵ Papež Pius VI. dal k těmto změnám souhlas v bule *Suprema Dispositione* z 5. prosince 1777. Zřízení opavského biskupství bylo však kvůli přetrvávajícím obtížím odloženo na neurčito.⁸⁶

Rozloha nového biskupství se několikrát upravovala. Ke stabilizaci došlo po císařském nařízení z roku 1782, podle něhož měly do brněnské diecéze náležet brněnský, znojemský a jihlavský kraj.⁸⁷

3. 3 Třebíčské děkanství

V Třebíči, jak uvádí Gregor Wolný, bylo děkanství již okolo roku 1440, jeho rozlohu však neznáme.⁸⁸ Původní kostel sv. Martina vznikl někdy po polovině 13. století a stal se později děkanským chrámem. Kromě něho byl v Třebíči již dříve postavený opatský chrám, původně zasvěcený Panně Marii a budovaný jako součást benediktinského kláštera. Asi v polovině 15. století byl postaven hřbitovní kostel Nejsvětější Trojice. Jak již bylo vyloženo, nejpozději na konci 30. let 16. století zde již nepůsobil žádný katolický duchovní. Roku 1607 udělil Smil Osovský z Doubravice městu list na kolaturu farního kostela sv. Martina, právo řídit se augšpurskou konfesí a právo pochovávat zesnulé u kostela sv. Trojice.⁸⁹ Od roku 1622 mohli katolíci, jichž byl ve městě nepatrný počet, navštěvovat bohoslužby v Rudíkově, asi 12 km vzdálené vsi, kde již byl katolický kněz.⁹⁰ Kolem roku 1630 přišel duchovní i na faru sv. Martina, avšak o řádné obnově duchovní správy se dá hovořit až od konce 50. let 17. století. Matlocius ve své farní kronice píše, že roku 1671 byla fara u sv. Martina povýšena na děkanství.⁹¹ Tím byl rozšířen počet děkanství v rámci znojemského arcijáhenství na šest.⁹² Třebíč zůstala součástí znojemského arcidiakonátu až do vzniku brněnského biskupství, kdy se začlenila do nově vzniklého arcikněžství jihlavského. Olomoucký biskup Karel z Lichtenštejna prostřednictvím generálního vikáře Jana Petra Petrucia ustanovil tehdejšího třebíčského faráře Vojtěcha Keila děkanem. Tento akt lze chápat jako vnější vyjádření úspěšně provedené rekatolizace. Třebíčskému děkanovi byly podřízeny tyto farnosti:

⁸⁵ Olomoucký biskup Maxmilian Hamilton zemřel 31. října 1776.

⁸⁶ Nové biskupství na Moravě vzniklo o více než dvě stě let později. Diecéze ostravsko-opavská se sídlem v Ostravě byla založena teprve bulou Jana Pavla II. *Ad Christifidelium spirituali* 30. května 1996.

⁸⁷ TENORA, JAN: Arcijáhenství znojemské od r. 1600. Hlídka XLVI, 1929, s. 253-261.

⁸⁸ WOLNÝ, G.: *Kirchliche Topographie*, s. 133.

⁸⁹ SOKA Třebíč, AMT, i. č. 35.

⁹⁰ HRUDIČKA, Alois: *Topografie diecéze brněnské*. Brno 1908, s. 440.

⁹¹ MZA Brno, G11, Sběrka rukopisů Františkova muzea, č. 367, s. 408.

⁹² TENORA, JAN: Arcijáhenství znojemské od r. 1600. Hlídka XLVI, 1929, s. 253-261.

1. Třebíč	7. Opatov
2. Vladislav	8. Stařeč
3. Kamenice	9. Čáslavice
4. Rudíkov	10. Rokytnice
5. Náměšť	11. Valeč
6. Heraltice	12. Dalešice

Jednalo se tedy o poměrně rozlehlé děkanství, jež překračovalo svým rozsahem rámec valdštejnského panství, z čehož později pramenily problémy v otázce příjmů z desátku (součástí třebíčského dominia nebyly obce Dalešice, Rokytnice, Valeč, Čáslavice, Náměšť, Rudíkov, Opatov, Rudíkov). Třebíčské děkanství bylo z jazykového hlediska zcela české, proto sem museli přicházet pouze kněží se znalostí češtiny.

Za jednoho z nástupců děkana Keila, Františka Olitoria, při příležitosti generální vizitace, byl kostel sv. Martina roku 1677 slavnostně vysvěcen, čímž byl jistě dodán církevnímu životu ve městě další impuls.⁹³ Vizitaci prováděl Jan Josef Breuner, kanovník a sufragán olomouckého biskupa, jenž se roku 1694 stal arcibiskupem pražským.

Poslední významnou událostí pro náboženský život v Třebíči byl příchod kapucínského řádu. Valdštejnové toužili již delší čas mít ve městě „osvícené otce kapucíny“, ale jejich uvedení do Třebíče nebylo vůbec snadnou záležitostí, poněvadž naráželo na odpor ze strany světského kléru, pro nějž řád představoval nevídanou konkurenci.⁹⁴ Jejich příchod však znamenal poslední krok pro završení rekatolizace ve městě. Roku 1693 dokončili kapucíni stavbu kostela, postaveného na místě bývalé bratrské modlitebny.

3.4 Situace na venkově

Zaměříme nyní svou pozornost na venkov, zejména na tu část, kde nekatolíci dokázali vzdorovat tlaku rekatolizace až do vydání Tolerančního patentu. Abychom mohli lépe analyzovat příčiny, je třeba se vrátit do 16. století. Od 30. let 16. století, kdy z Třebíče odešli poslední katoličtí duchovní, začínají se i vesnice v okolí města stávat čistě nekatolickými.

⁹³ MZA Brno, G11, Sběrka rukopisů Františkova muzea, č. 367, s. 409.

⁹⁴ Podrobněji se příchodem řádu a jeho historií zabývá ve své diplomové práci Vojtěch Malach (Dějiny kapucínského kláštera v Třebíči, KTF UK 2009).

Nemůžeme bohužel kvůli útržkovitým zprávám⁹⁵ podrobně zrekonstruovat evangelickou farní síť, poněvadž většinou neznáme o mnoho víc než jméno duchovního působícího v obci.

František Hrubý, patrně největší historik reformace na Moravě, který ve 30. letech 20. století vedl na stránkách Českého časopisu historického polemické diskuse s Ferdinandem Hrejsou⁹⁶ o tom, zda luterství na Moravě přijalo plně pouze německé obyvatelstvo, usuzoval, že si evangelíci na Moravě postupně vybudovali vlastní církevní organizaci a zpřetrhali veškeré vazby s Prahou.⁹⁷ Věřoučným základem se pro ně stává augšpurské vyznání. Základní jednotkou jejich církevní správy je panství a vrchnost rozhoduje o náboženství svých poddaných, někdy po dohodě s nimi, podle hesla *cuius regio eius religio*. Šlechta má také na starost opatrování duchovenstva. Současně vzniká celozemská správní organizace, jejímž základem je rozdělení krajské. Morava se sice v této době dělila pouze na dva kraje, olomoucký a brněnský, avšak z hlediska berní správy se tyto kraje dělily ještě na další dvě části, hradištskou a znojemskou. Právě toto dělení přejala i nově vznikající církevní organizace. V čele každého z krajů byla konsistoř s děkany (inspektory). Ke stabilizaci této církevní správy mělo podle Hrubého dojít na rozhraní 16. a 17. století. Brněnsko se tedy dělilo na vlastní kraj brněnský a na tzv. hořejší kraj brněnský (Znojemsko a Jihlavsko), do něhož patřilo i třebičské panství. Dokladem pro toto tvrzení je i spis třebičského faráře Jakuba Petrozelina „Pax christiana“, který je dedikován „vysoce urozeným a statečným pánům obyvatelům v hořejším kraji brněnském“.⁹⁸ Otázkou zůstává, zda se tato idea zemské konfese a organizace stačila uskutečnit.⁹⁹

Evangelíci mimo město Třebíč se koncentrovali na severozápadě panství.¹⁰⁰ Víme, že tři málo materiálně zajištěné fary se v roce 1609 spojily, aby mohli mít faráře. Jednalo se o vesnice Benetice, Chlum a Červenou Lhotu. V letech 1609- 1613 zde působil farář Jan Novokolínský. Roku 1613 přišel jako nový duchovní do Benetic syn Jakuba Petrozelina, jenž zde vydržel až do roku 1624.¹⁰¹ Kateřina z Valdštejna po smrti svého manžela Smila Osovského udělila roku 1613 všem výše uvedeným vesnicím (Benetice, Červená Lhota,

⁹⁵ Údaje, které máme k dispozici, pocházejí většinou z korespondence Jakuba Petrozelina s Kateřinou Valdštejnskou.

⁹⁶ HREJSA, Ferdinand: Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou. ČČH 44, 1938, s. 296-326.

HRUBÝ, František: Luterství a novoutrakvismus v českých zemích. ČČH 45, 1939, s. 31-44.

⁹⁷ HRUBÝ, František: Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou Horou. ČČH 40, 1934, s. 265-309; 41, 1935 s. 1-40, 237-238.

⁹⁸ HRUBÝ, František: Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou Horou. ČČH 41, 1935, s. 15.

⁹⁹ Srv. VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II, s. 59.

¹⁰⁰ Viz Příloha č. 5.

¹⁰¹ DVORSKÝ, František: Vlastivěda moravská. Třebický okres. Brno 1906, s. 169.

Chlum) a městečkům Kamenice a Vladislav¹⁰² patronátní právo. Potvrzuje se tak zde teze profesora Hrubého, že „původní naprosté rozhodování vrchností v náboženském životě, jaké jsme viděli v počátcích druhé polovice 16. stol. také po německém způsobu, ustupuje znenáhla do pozadí ve prospěch větší samosprávy církve i jejích orgánů.“¹⁰³

Poté co museli nekatoličtí faráři odejít, zůstávají tyto obce mnoho let bez duchovního pastýře. V benetickém kostele se nesloužily žádné mše až do roku 1665, ale ani později se rozhodně nedá mluvit o pravidelných bohoslužbách.¹⁰⁴ V roce 1648 nastoupil na faru v Kamenici, ležící 21 km severně od Třebíče, první katolický farář Vincenc Julius Lunaeus.¹⁰⁵ Nečekala ho v žádném případě snadná práce. Kromě vlastního městečka mu byla přidělena i duchovní správa odlehlých vsí, mezi něž patřily Benetice, Chlum a Červená Lhota. Poloha těchto vesniček byla z hlediska rekatolizačních snah značně nevýhodná, poněvadž leží zhruba v půli cesty mezi Třebíčí a Kamenicí, jedinými místy, kde byl katolický farář. Tyto vesnice měly již před reformací vlastního duchovního správce, byly v nich kostely s farami a alespoň občas sem jezdil kamenický farář, aby odsloužil mši. Ke každé z těchto obcí byly ovšem přiřazeny další vesničky, které neměly vlastní kostel. Rekatolizace v nich pochopitelně postupovala ještě mnohem pomaleji.

Tabulka č. 2 – Přiřazené vsi

Obec	Vzdálenost od Třebíče/Kamenice	Přiřazené vsi
Benetice	11/12	Horní Vilémovice, Věstoňovice, Svatoslav
Červená Lhota	11/11	Nová Ves
Chlum	16/9	Kouty, Radošov, Horní Smrčné

Skutečnost, že si s duchovní správou těchto obcí církev nevěděla rady, dobře ilustruje případ Červené Lhoty, jež byla nejdříve přidělena k Třebíči, roku 1670 ke Kamenici a nakonec od roku 1674 opět k Třebíči.¹⁰⁶

¹⁰² WOLNÝ, G.: Kirchliche Topographie, s. 159.

¹⁰³ HRUBÝ, František: Luterství a novoutrakvismus v českých zemích. ČČH 45, 1939, s. 33.

¹⁰⁴ WOLNÝ, G.: Kirchliche Topographie, s. 159.

¹⁰⁵ PÁTEK, Alois Josef: Vlastivěda moravská. Jihlavský okres. Brno 1901, s. 174.

¹⁰⁶ WOLNÝ, G.: Kirchliche Topographie, s. 159.

Po vyhlášení Tolerančního patentu se na třebíčském panství přihlásilo k evangelické konfesi 180 osob, z nich 146 pocházelo právě z těchto obcí.¹⁰⁷ Konkrétně z Horních Vilémovic bylo 67 přihlášek, z Radošova 27, z Věstoňovic 20, z Chlumu 9, z Benetic 7, ze Smrčného 6. Z těchto počtů je zřejmé, že nejvíce nekatolíků se udrželo v těch lokalitách, kam téměř nikdy nepřijížděl duchovní, a obyvatelé z těchto obcí museli chodit na bohoslužby do sousedních vesnic. Jedinou vesnicí, z níž přišel ještě významnější počet přihlášek, byly Budíkovice (20), ležící severně od Třebíče. Tato ves, nemající vlastní kostel, byla přiřazena k městu Třebíč.

Horní Vilémovice, ležící daleko od všech hlavních cest, asi 1,5 km jihovýchodně od Benetic, vynikly počtem přihlášek v rámci třebíčského panství a staly se přirozeným centrem nekatolictví. To nám potvrzuje i na mnoha jiných místech doloženou zkušenost, že „nekatolictví se udrželo v prostředí usnadňujícím izolaci a vytváření malých společenství po domech nebo po lesích“.¹⁰⁸ Počet obyvatel ve všech těchto vesničkách málokdy překračoval 150, lidnatosti jsou tedy srovnatelné s jinými obcemi na českomoravské vysočině. Horní Vilémovice byly pravděpodobně založeny, stejně jako sousední Benetice, třebíčským benediktinským klášterem.¹⁰⁹ K roku 1556 jsou uváděny jako součást třebíčského panství¹¹⁰ a od sousedních vesnic je odlišuje snad jen jediná zvláštnost: byli zde totiž již v druhé polovině 17. století čtyři dvořáci - Martin Krčál, Pavel Jaša, Matěj Nečas a Jan Hňup.¹¹¹ Potomci prvních tří jmenovaných se mimořádně angažovali v době rekatolizace i v rané době toleranční a lze předpokládat, že jejich vliv působil i na ostatní obyvatele, takže zůstali nekatolíky až do vyhlášení Tolerančního patentu.¹¹²

O tom, jak důležitá byla farní správa pro úspěšnou rekatolizaci, vypovídá případ Vladislavi, obce, která je v dopise faráře Viktorina Slovotia z roku 1659 uváděna jako zcela nekatolická, jejíž obyvatelé odmítají obrátit se na katolickou víru.¹¹³ Katolický kněz do obce přišel již roku 1636, později patrně musel odejít, ale roku 1671 je vladislavská farnost jmenována jako součást třebíčského děkanství. Na konci 17. století je opět bez vlastního pastýře a tato situace trvala až do roku 1727, kdy na „prosby obce Vladislavské a jiných obyvatelů“ zde byla zřízena lokálie. Třebíčský farář se zavázal platit kaplanovi denně 30 krejcarů, za což mu Vladislav slíbila ročně dodávat dvanáct sudů čistého piva ze svého

¹⁰⁷ Přihláškami k evangelickým církvím se detailně zabývám v samostatné kapitole.

¹⁰⁸ ZUBER, R.: Osudy, s. 472.

¹⁰⁹ DVORSKÝ, František: Vlastivěda moravská. Třebický okres. Brno 1906, s. 249.

¹¹⁰ HOSÁK, Ladislav: Historický místopis Země moravskoslezské. Praha 1938, s. 52.

¹¹¹ DVORSKÝ, František: Vlastivěda moravská. Třebický okres. Brno 1906, s. 248.

¹¹² Zejména rodina Jašova je v historii obce velmi důležitá, sídlí v Horních Vilémovicích více než 450 let.

¹¹³ MZA Brno, B, R11/4, f. 59-60.

pivovaru.¹¹⁴ Od této doby byl v obci katolický duchovní nepřetržitě. Po vydání Tolerančního patentu se z Vladislavi nepřihlásil ani jeden evangelík. Případ městečka Vladislavi nám také dobře ilustruje, jak obtížné bylo sehnat kněze i pro obec s více obyvateli (asi 600).

Nedatovaná statistika olomoucké diecéze, obsahující cenné údaje o církevní organizaci z poloviny 60. let 18. století, nám dosvědčuje, že se farní správa v třebíčském děkanátu o mnoho nezlepšila ani v této době. Podle ní spravovalo sedm far a lokálií 74 vsí (sic!) a pod samotnou Třebíč spadalo 27 vesnic.¹¹⁵

Teprve po vzniku brněnské diecéze, jejíž součástí se stalo i třebíčské děkanství, se stav farní organizace na Třebíčsku v souvislosti s náboženskými reformami Josefa II. výrazně zlepšil. Z hlediska rekatolizace to už bylo příliš pozdě, pokud nepřijímáme tezi Eduarda Wintera¹¹⁶, že tolerance byla vlastně poslední fází rekatolizace. Na třebíčském panství, jak ještě uvidíme, se sice objevil jeden úředník, jenž navrhoval, aby přišel do vesnic s nekatolíky před pastorem katolický kaplan, ale jeho hlas nebyl vyslyšen.

V Beneticích byla zřízena z Náboženského fondu lokálie roku 1784, v Červené Lhotě a v Chlumu roku 1785. V té době už byl v Horních Vilémovicích reformovaný sbor.

¹¹⁴ RYPÁČEK, F.: Třebická farní kronika, s. 22.

¹¹⁵ ZUBER, R.: Osudy I, s. 48.

¹¹⁶ Srv. WINTER, Eduard: Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848. Praha 1945.

4 Rekatolizace

4.1 Rekatolizace na Moravě

Po bitvě na Bílé hoře byl v lednu 1621 pověřen gubernátorskou správou na Moravě kardinál Ditrichštejn. V srpnu ho císař Ferdinand II. povýšil do knížecího stavu a vrací mu všechny jeho biskupské a rodinné statky. Po podepsání míru s Gáborem Bethlenem v lednu 1622 na zámku v Mikulčicích se situace na Moravě uklidnila a umožnila Ditrichštejnovi zahájit rekatolizaci země, zaměřenou v první fázi na královská města Olomouc, Brno, Znojmo a Jihlavu. V Jihlavě, centru moravského luterství, si kardinálovi komisaři berou na pomoc při rekatolizaci oddíly známého plukovníka Baltazara Marradase, což pro město znamenalo katastrofu.¹¹⁷

Reformačnímu úsilí velmi přispěla restaurace církevních řádů, zejména Tovaryšstva Ježíšova. V roce 1624 byli jezuité uvedeni do Jihlavy a Znojma. Rekatolizační technika se samozřejmě oproti předbělohorskému období zásadně změnila. Účinným prostředkem protireformace mělo být vydávání císařských dekretů a vojenský i administrativní tlak. K těmto účelům byly zřízeny podobně jako v Čechách reformační komise, které někdy s užitím vojenských posádek nutily poddané přijmout katolictví.

První protireformační dekry jsou zaměřeny proti bratrským predikantům a novokřtěncům. Kardinál rovněž vydává přísný zákaz pro obyvatele královských měst účastnit se nekatolických bohoslužeb v sousedních obcích. Na panstvích se v průběhu třicetileté války rekatolizační politika prosazovala velmi těžko, poněvadž nekatolíci byli často pod ochranou jim nakloněné vrchnosti. Dne 22. března 1625 vydává Ditrichštejn nový dekret, v němž nařizuje, aby se ve všech městech obyvatelstvo do svatodušních svátků buď obrátilo na katolickou víru, anebo se vystěhovalo ze země. Kardinál se zapojuje do protireformační činnosti i osobně, úspěch při obracení nekatolíků slaví i jeho sugestivní kázání. Víme, že byl roku 1625 přítomen v Jihlavě při odevzdávání koleje jezuitům.¹¹⁸ Právě Jihlava se později stane jedním z rekatolizačních center, odkud budou jezuité vyrážet na své misie. Do jejich pole působnosti spadala i Třebíč. Definitivním potvrzením nového statu quo je vydání Obnoveného zřízení zemského, které bylo pro Moravu vyhlášeno ve Znojmě 1. července 1628

¹¹⁷ BALCÁREK, Pavel: Kardinál František Ditrichštejn 1570- 1636. Gubernátor Moravy. České Budějovice 2007, s. 131.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 135.

a jímž se rušila všechna stará práva utrakvistů. Katolictví se stalo jedinou legální konfesí v zemi a mohla tak být zahájena další fáze rekatolizace, zaměřená proti šlechtě. V březnu 1628 je vydán patent adresovaný stavu panskému a rytířskému na Moravě, který jim nařizuje přijmout katolickou víru nebo odejít se země. Byla jim na to dána půlroční lhůta, jež byla později prodloužena.¹¹⁹ V tomto období, jak již bylo řečeno, odchází do emigrace i Karel starší z Žerotína se svojí manželkou Kateřinou.

O rekatolizačních úspěších kardinála Ditrichštejna jsme informováni i z jeho relace do Říma z 21. prosince 1634.¹²⁰ Kardinál v ní uvádí, že ze sto padesáti tisíc rodin na Moravě jich přijalo katolickou víru sto deset tisíc a že má k dispozici 636 far, ale farářů je pouze 257. Ditrichštejn umírá roku 1636. V posledních letech jeho života mu způsobovalo velké zklamání, že za své zásluhy nebyl císařem odměněn.

Jeho protireformačního úsilí a práce na obnově církevní správy byly do značné míry znehodnoceny stále probíhající třicetiletou válkou a švédskou okupací Moravy. Olomouc ovládali Švédové až do roku 1650. Navíc Ditrichštejnovi nástupci na olomouckém biskupském stolci se mu nemohli rovnat. Jan Arnošt z Platenštejna umírá již roku 1637 a po něm se ujímá olomoucké biskupství arcivévoda Leopold Vilém (1637- 1662), bratr císaře Ferdinanda III., jenž měl příliš mnoho úkolů, než aby mohl řádně spravovat moravskou diecézi. Jednalo se o naprosto účelový tah, aby mohly být olomoucké statky využity pro válečné potřeby. Po něm nastupuje další příslušník Habsburské rodiny Karel Josef, který umírá již následujícího roku. Hlubokou stopu v dějinách olomoucké diecéze zanechal až jeho následovník Karel z Lichtenštejna (1664-1695), který „vnesl do moravské církve systém a řád, odpovídající požadavkům tridentského koncilu.“¹²¹ Osoba tohoto biskupa a jeho práce na poli rekatolizace je naší historiografií opomíjena. Přesto lze souhlasit s Rudolfem Zuberem, označujícím konec jeho vlády „jako předěl v rekatolizaci Moravy, poněvadž po něm nastává téměř třicetiletá cézura za biskupů Karla Lotrinského a kardinála Schrattenbacha, kteří v diecézi nesídlili, a proto i rekatolizace postrádala cílevědomé vedení. Proces konfesní konsolidace zcela převzala do svých rukou státní moc, která za vlády jednotlivých panovníků byla poznamenána nejen jejich osobními vlastnostmi, nýbrž i politickým klimatem doby.“¹²²

Velmi důležitou úlohu během rekatolizace měly církevní řády. Nejedná se tu ani tak o násilný způsob rekatolizace, kdy jezuité chodili po jednotlivých panstvích s podporou

¹¹⁹ BALCÁREK, P.: Kardinál s. 152.

¹²⁰ Tamtéž, s. 170.

¹²¹ VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II, s. 153.

¹²² ZUBER, R.: Osudy II, s. 383n.

vojáků „obracet“ poddanský lid, ale spíše o vliv řádů na školství. Jezuité na Moravě nezískali ve středoškolském vzdělávání tak dominantní pozici, jako tomu bylo v Čechách. Zdatně jim konkurovali piaristé, které přivedl na Moravu již kardinál Ditrichštejn. Ještě jeden řád podstatně rozšířil na Moravě v pobělohorské době své působení. Byl to kazatelský řád kapucínů, žijících podle kardinála nejpříkladnějším životem v jeho provincii, který na Moravě ctí všechen lid.¹²³

4.2 Rekatolizace na třebíčském panství

Příčiny „nezdaru opravy náboženské v lidu poddaném“ se pokusil analyzovat již Tomáš Bílek ve své *Reformaci katolické*.¹²⁴ Nalezl tři hlavní důvody:

1. Nekatoličtí kazatelé, zdržující se stále na panstvích
2. Nedostatek katolického duchovenstva
3. Nekatoličtí hejtmani, správci a jiní vrchnostenští úředníci

Bílek ovšem popisoval poměry v Čechách ve 20. letech 17. století, kdy rekatolizace byla mnohdy prováděna násilnou formou. Tato fáze se třebíčskému panství, stejně jako mnohým jiným úplně vyhnula. Přesto, jak ještě dále uvidíme, se ho významným způsobem dotkla. Všechny Bílkem uvedené příčiny platí i pro situaci na třebíčském panství, nikoliv však ve 20., nýbrž v 50. letech 17. století.

Víme již, že novým majitelem třebíčského dominia se stal v roce 1628 Adam z Valdštejna, za něhož spravoval panství jeho syn Rudolf, jemuž nezáleželo na tom, zda vrchnostenští úředníci (hejtman, správce aj.) jsou katolíci. Protože chtěl stabilizovat hospodářskou situaci, rozhodující pro něj bylo, jak kdo svou funkci vykonává. Žádné personální zemětřesení se tedy nekonalo a na zámku zůstávali stále titíž nekatoličtí úředníci, neboť Valdštejnové za ně neměli adekvátní náhradu. Proti takovému jednání majitelů panství císař vydával rezoluce,¹²⁵ ale očekávaný efekt nenastal. Protagonisté obou hlavních konfesí ve městě sice následovali v roce 1629 do emigrace Karla staršího ze Žerotína a jeho manželku, jiní nekatoličtí duchovní se však na panství zdržovali i nadále. V kapitole

¹²³ BALCÁREK, P.: Kardinál, s. 170.

¹²⁴ BÍLEK, Tomáš V.: *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, s. 110- 115.

¹²⁵ Podle rezoluce z 11. ledna 1626 měli být propuštěni všichni úředníci, hejtmani a regenti, kteří nepřistoupí do příštích Velikonoc ke katolické konfesi (srv. Bílek: s. 113)

o třebíčském děkanství a farní správě bylo vyloženo, jak velké problémy byly s obstaráváním katolického kněze a jak dlouho trvalo, než první z nich do Třebíče přišel. Navíc nekatolíci nepřestávali , doufat ve změnu poměrů až do konce třicetileté války, v jejímž závěru přicházeli do kontaktu se švédskými oddíly.

4.2.1 Otázka emigrace

V případě třebíčského panství je velmi těžké odpovědět na otázku, kolik obyvatel skutečně opustilo svůj domov. Starší generace historiků význam i početnost emigrace obecně přeceňovala. Odchod poddaných lze rozdělit do tří vln. První emigrační vlna proběhla na přelomu 20. a 30. let, druhá na přelomu 30. a 40. let a třetí, vyvolaná skutečným zahájením systematické rekatolizace na třebíčském panství, proběhla na přelomu 50. a 60. let 17. století.

František Dvorský píše, že v první fázi následovali své odcházející duchovní jen ti měšťané, „kteří byli v lepších poměrech hmotných a jimž se podařilo domy prodati, nicméně znamenal již odchod právě nejzamožnějších rodin pro město velikou ztrátu a nesmírné zhoršení poměrů pro ty, kteří zůstati museli.“¹²⁶ Konkrétní údaje ale Dvorský neuvádí a je téměř nemožné je zjistit. Víme, že několik třebíčských měšťanů skutečně získalo výhostné listy, ale není jisté, zda z nich odešli všichni.¹²⁷ Podle starého privilegia pánů Osovských z Doubravice, mohl majitel městského gruntu volně odejít, pokud splnil všechny povinnosti vůči vrchnosti a sehnal za sebe rovnocennou náhradu. Z dopisů mezi Žerotínem a třebíčskými poddanými jsme informováni, že dotyční měšťané kvůli půjčkám městské radě se sami ocitli ve finanční tísní, což jim bránilo v odchodu.¹²⁸

Rozhodně nelze souhlasit s tvrzením Dvorského, že „ stěhování bylo značné a město vylidňovalo.“¹²⁹ Rudolf Fischer, který se zabýval studiem městských knih, dokázal, že ve sledovaném období nedošlo k žádnému enormnímu přesunu majetků, jenž by signalizoval, že mnoho měšťanů opouští město.¹³⁰ Zdá se tedy, že odešli hlavně ti, kteří byli nějakým způsobem úzce svázáni buď s Jednotou, nebo s církví novoutrakvistickou (luterskou). Tak např. víme, že s celou rodinou odešel do Uher roku 1657 správce bratrského sboru Samuel Březina. Podle Fischera nemohl počet odcházejících rodin přesáhnout tři desítky.¹³¹

¹²⁶ DVORSKÝ, F.: Vlastivěda, s. 97.

¹²⁷ FISCHER, R.: Dějiny I, s. 119.

¹²⁸ HRUBÝ, F. (ed): Listy II, č. 129, s. 216.

¹²⁹ DVORSKÝ, F.: Vlastivěda, s. 100.

¹³⁰ FISCHER, R.: Dějiny I, s. 143.

¹³¹ Tamtéž, s. 144.

Co se týče směru, jímž se emigrace ubírala, v první a druhé fázi lidé odcházeli nejvíce do Polska Slezska, protože do Vratislavi se uchýlil i Karel st. ze Žerotína s manželkou, jiní hledali nový domov v Uhrách, kde se jedním z hlavních středisek českých bratrů stala města Skalice a Púchov. Ve třetí emigrační vlně již Polsko a Slezsko nebyly ideální volbou, proto emigranti mířili do Uher.

4.2.2 Zběhlí poddaní z Čech

Demografická krize ve městě nenastala ani z toho důvodu, že Třebíč se stala útočištěm pro řadu lidí, prchajících před násilně prováděnou rekatolizací z Čech. Už Tomáš Bílek píše, že mnoho poddaných z čáslavského kraje se usadilo na třebíčském panství.¹³² O přílivu obyvatelstva vypovídají i četné dochované seznamy zběhlých poddaných z jiných panství, jež doposud nebyly plně využity a jež by byly vhodné pro demograficky zaměřenou studii.¹³³

Těmito nově přišedšími lidmi, kteří se v Třebíči ještě po určitou dobu mohli těšit náboženské svobodě, se nahradila ztráta způsobená emigrací. Fakt, že v Třebíči nacházelo asyl množství lidí, byl později jedním z hlavních bodů žaloby, sepsané polenským děkanem Burešovským.

Zajímavý je případ zběhlého kostelníka z Dolní Krupé, jenž byl zvlášť závažný, poněvadž se kromě útěku jednalo i o krádež zádušních peněz. Kostelníci, jako laičtí zástupci, měli často na starost správu zádušního majetku, který je třeba odlišovat od farního benefícia. Zádušní majetek pocházel z darů věřících a sloužil na údržbu kostela a bohoslužebné předměty, zatímco benefícium bylo existenční základna pro duchovního správce farnosti.¹³⁴ Podívejme se na znění žaloby z 5. března 1655:

„Tento otec Václav Pospíchal, jsouce kostelníkem, záduší chrámu Páně Dolnokrupského (s odpuštěním) jako nešlechtná a Boha prázdna šelma, nechtějice k viře samospasitedlné katolické přistoupiti, vzal dvě krávy, peněz pak zádušních prej 20 kop grošů, nábytek svůj všecken vyšikovav a jej s sebou potom dáleji vzav, utekl do Moravy. Má své obydlí ve vsi Beneticích v jedný chalupě na panství třebíčském, pálí uhlí, a ten bezbožný skutečný rebelant všeckny zběhlé z Čech poddané přechovává, je k službám i k obydlím šikuje a projednává, kteří u něho se scházejíce, on je aby katoličtí nebyli svozuje a že prej brzy jináče bude v tom je

¹³² BÍLEK, T. V.: Reformace katolická, s. 253.

¹³³ Seznamy se nachází v MZA Brno, fond B, sign. R11/4, fol. 63n.

¹³⁴ Srv. PUMPR, Pavel: Benefícia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. Dizertační práce na FF MU, Brno 2009, s. 217n.

utvrzuje.¹³⁵

Z této zprávy, přiložené k seznamu zběhlých poddaných z čáslavského panství, vidíme, že častým útočištěm uprchlíků z Čech byl venkov, kde se cítili přece jenom bezpečněji než ve městě. Venkov byl zcela nekatolický a nehrozilo zde tolik udání od sousedů či katolických duchovních. Ne náhodou si kostelník Václav Pospíšil vybral pro svůj nový domov vesnici Benetice, značně vzdálenou od Třebíče i Kamenice, tedy i od nejbližšího katolického faráře. Bohužel se mi nepodařilo zjistit, jak celý případ skončil. O tom, že podobných případů zpronevěry zádušního jmění muselo být více, svědčí i přísaha z 2. poloviny 17. století, již museli skládat noví kostelníci v Kamenici:

„My kostelníci přísaháme Pánu Bohu všemohoucímu, Matce Boží i všem Božím svatým, že chceme a máme tento úřad kostelnický nám nyní svěřený věrně a právě spravovati, ke cti a chvále velebnosti Božské vždycky vésti, nad klenoty kostelními a zádušními každého času pilnost míti a je náležitě opravovati, škod se varovati a dobrého zádušního hleděti. Ano i co by nám k práci naši povinně od D. Ch. pana faráře poručeno bylo nic nezanedbati. Svých představených starších všelikteraký a ve všem poslušný bejti. A to tak činiti pro žádné dary, neb přátelství neb nepřátelství. K tomu nám dopomáhej Pán Bůh všemohoucí, Matka Boží, i všickni svatí. Amen.“¹³⁶

4.2.3 Před rekatolizací

Rudolf z Valdštejna, jenž byl k náboženským otázkám víceméně lhostejný a byl si dobře vědom toho, že v případě persekuce nekatolíků, by mohlo dojít k masovějšímu odchodu poddaných, což by znamenalo ekonomické ztráty, zemřel v roce 1640. Zanechal po sobě nezletilého syna Adama Františka, jehož zastupovala do jeho plnoletosti ve správě panství Zdislava ze Sezimova Ústí, vdova po Rudolfovi. Zdislava, sama vychovávaná v evangelické víře, rovněž nehodlala v náboženské politice cokoliv měnit a i za jejího správcovství Třebíč přijímala uprchlíky z Čech.¹³⁷ Ještě za Rudolfova života, pro něhož se Třebíč nikdy nestala sídelním městem, se začal zvětšovat vliv vrchnostenských úředníků, který ještě výrazněji stoupl za Zdislavina správcovství. Zámeckým hejtmánem byl v té době Jan Foltin Boček, jenž

¹³⁵ MZA Brno, B, R11/4, fol. 155.

¹³⁶ SOkA Jihlava, fond Archiv obce Kamenice, Kniha závětí od roku 1579, fol 31.

¹³⁷ BEČKOVÁ, Jana: Valdštejnové a Třebíč 1613- 1945. Třebíč 2008, s. 29.

bránil zájmy nekatolíků a úspěšně odrážel snahy okolních vrchností o navrácení zběhlých poddaných. Jak ještě uvidíme v části, rozebírající zevrubně žalobu na město Třebíč, nekatolíci nejenom že ani nepomýšleli na konverzi ke katolictví, ale dávali ostentativně najevo svou averzi k němu a uráželi a vysmívali se katolickým duchovním, kteří nebyli schopni změnit pro ně tak nepříjemnou situaci.

Poměry na třebíčském dominiu samozřejmě dráždily okolní vrchnosti a duchovní, kteří byli často, když tudy procházeli, obyvateli panství nějakým způsobem dehonestováni. Bylo jen otázkou času, kdy tyto provokace vyvolají tvrdou reakci. První z větších žalob pocházela od brtnického faráře a apoštolského protonotáře Adama Ignáce Oschevia, jenž vykonával misijní činnost na brtnickém a třebíčském panství. Roku 1651 si stěžoval císaři na hraběnku Zdislavu, že má na svém panství nekatolické správce. Moravský královský tribunál nařídil Zdislavě do šesti týdnů úředníky propustit, ale hraběnka definitivní rozhodnutí oddalovala. Oscheviaova stížnost možná souvisela s jeho neúspěšnou snahou o získání třebíčské fary.¹³⁸ V Třebíči nepůsobil ani žádný řád, který by mohl místnímu faráři pomoci s obracením nekatolíků, jak tomu bylo v nedaleké Jihlavě, kde sídlili jezuité. Jezuitští otcové přicházeli občas do Třebíče, ale neměli zde velký úspěch, jak vyplývá i z dopisu rektora jihlavského collegia Jana Claudia (7. března 1654).

*Po mnohá léta naši Paterové snažili se a usilovali nějakého užitku z nejtvrďšího mramoru srdcí nekatolických Třebíčských vykřesati, a nemohli, poznali to, že nadarmo olej i práci vynakládají a že jsou nejneústupnější, aniž pozůstává nějaká naděje obrácení jejich, lečby osvícený pan hrabě ruky světské přičinil, to jest složil, ze všech největšího kacíře a původa všech věcí zlých hejtmana, a na místo jeho dobrého katolíka dosadil...*¹³⁹

Roku 1655 se třebíčského dominia ujal jeho zákonný dědic Adam František z Valdštejna. Ani s jeho nástupem se nezdálo, že by se pro třebíčské nekatolíky něco změnilo. Události ovšem dala do pohybu rozsáhlá žaloba polenského děkana Kryštofa Kazimíra Burešovského.

¹³⁸ SAMEŠ, Čeněk: Stručné dějiny města Třebíče, s. 250. Nepodařilo se mi tuto informaci v pramenech ověřit. Sameš v části této práce nepoužívá citace.

¹³⁹ MZA Brno, B, R11/4, fol. 147-148.

4.2.4 Žaloba Burešovského

„Děle jsem to již nemohl snést, nejvznešenější císaři, a musel jsem sesbírat stížnosti na nepravosti a sekty Třebičanů, jež jsem osvětlil v části „Elucidatio“. Ačkoliv město Třebíč leží na Moravě a Polná v Čechách, svědomí mě donutilo vše Ti oznámit a doložit množstvím svědectví.

Ukážu tedy v úplnosti, jací jsou Třebičané, kolik je tam sekt, nepravostí a jejich bohoslužeb konaných na veřejnosti, jací jsou to nactiutřači a rouhači. Ne mnoho, ale přemnoho je v Třebíči heresí, jejichž počet je vyšší než dvacet. Nepravostí je tam nekonečně mnoho. Město je výjimečným asylem pro zběhlé poddané, jenom z čáslavského kraje je jich víc než pět set, jak dokládají svědectví. A kdyby se pátralo pečlivěji, počet by byl čtyřnásobný, poněvadž město je útočištěm pro poddané i obyvatele z celého království.

Není divu, že České království kdysi tak vzkvétalo a nyní nemá peněz, když postrádá lid. A proč ho postrádá! Dlouhá volnost pseudonáboženství a všudypřítomné ničemnosti zapříčinily i rozvody za dvě kozy. U Třebíče se spáchalo nekonečně mnoho dalších hanebností, rouhačské jsou jejich bohoslužby a v Čechách Třebičané způsobili mnoho pohoršení. Ne mnozí, ale všichni žasnou, proč tak dlouho se to beztrestně trpělo.

Kromě toho se rouhají Blahoslavenné Panně Marii, svatým a církvi. Škodí svými ústy i psaním, nejzhoznějšími knihami v Českém království. Uráží mši, očištěc a rouhají se Duchu Svatému. Ne nadarmo nad nimi Tovaryšstvo Ježíšovo a kapucíni zlomili hůl. O všem nejvznešenějšímu císaři dodám svědectví.

Světe, div se! Vysmívají se řeholníkům, špatně se chovají ke katolickým kněžím, pohrdají jimi, tupí je, ti štváči a hanobitelé svatých obrazů i kříže, který dokonce rozlomili. Jaký to zločin! Pojídají maso veřejně i v pátek a vzbuzují tím pohoršení. Podobní Juliánovi Apostatovi pohrdají katolíky. Brána do Třebíče vede ke třem nejhorším skutkům: k opuštění Boha, víry a krále.

To vše z pověření nejctihodnější konsistoře oznamuji a nejponiženěji zvěstuji Tvému nejposvátnějšímu Majestátu, doufaje, že obdržím útěchu a pomoc.¹⁴⁰

Tvému nejvznešenějšímu Majestátu navždy oddaný

M. Kryštof Kazimír Burešovský ze Zendzian

¹⁴⁰ MZA Brno, B, R11/4, fol. 160-161. Překlad z latiny není doslovný, ale snaží se uchovat autorův styl, ačkoliv to není možné absolutně. Originální znění celé žaloby je obsaženo v Příloze č. 1.

Tak zní úvod rozsáhlého dopisu polenského děkana Kryštofa Kazimíra Burešovského, adresovaného samotnému císaři Ferdinandovi III. s datem 13. září 1656.¹⁴¹ Podle jeho vlastních slov ho tímto úkolem, jehož se chopil s velkým nasazením, pověřila konsistoř. Jistě se jednalo o pražskou arcibiskupskou konsistoř, pod jejíž jurisdikci polenské děkanství spadalo. Na šestnácti listech zevrubně rozebral poměry na třebíčském panství a ke své žalobě přiložil i mnoho příloh se svědectvími. Dopis je rozčleněn na šest hlavních částí:

1. Sekty v Třebíči
2. Zběhlí poddaní z Čech
3. Nekatolické obřady
4. Rouhání
5. Urážky a hanobení katolických duchovních
6. Bludařské knihy

Ad 1

V této části děkan vyjmenovává sekty vyskytující se dle jeho mínění v Třebíči. Došel k úctyhodnému počtu 21.¹⁴² Najdou se mezi nimi téměř všechny hereze, s nimiž katolická církev zápolila od svých nejranějších dějin. Pro každou sektu se snažil najít nějaký příklad, který by jeho hypotézu potvrdil. Většina jeho konstrukcí však značně pokulhávala. Městského písaře Suchenia Prešovský označuje jako kalvinistu, jenž nemá daleko k ateismu, zámecký hejtman je podle něj zase flacián.¹⁴³ Sám ovšem poznamenává, že popsat všechny sekty je nemožné.

„Sectas ac inprimis Trebicensium et nequitias Regno Bohemiae summe infensas, describere impssibile, difficilius vero enumerare. Tot fere illae, quot domus Trebicii, tot in domo una quot homines in ea... Credunt quidem quod volunt, nec agunt nisi quod volunt Trebicensenses“

¹⁴¹ MZA Brno, B, R11/4, fol. 158-169.

¹⁴² Jednalo se o tyto sekty: antimariani, vigilantí, iconoclastae macedoniani, hussitae, calixtini, berengarii, hugenotae, novatiani, novatii, aerei, aeriáni, calvinistae, lutherani, picarditae, biblistae, lucianistae, juliani, clancularii, crematarii, flacciani.

¹⁴³ Flaciáni byli stoupenci Flacia (1520-1575), lutherského reformátora, jenž se postavil proti Melanctonovým ústupkům.

Ačkoliv nemůžeme brát příliš vážně Burešovského rozdělení sekt vyskytujících se v Třebíči, jímž chtěl svého adresáta ohromit, jedna jeho poznámka je dosti výstižná. „Třebičané věří v to, co chtějí a nedělají nic, co nechtějí“. Správně poukazuje na to, že v náboženské oblasti vládne v Třebíči chaos, téměř lze hovořit o anarchii. Konfesionální konsolidace zde během reformace nikdy nenastala, a tak došlo ke smíchání nejrůznějších náboženských představ, k čemuž možná napomohli i zběhlí poddaní z Čech.

Ad 2

Zběhlým poddaným z cizích panství jsme již věnovali samostatnou podkapitolu. Poddaní ze všech končin prý prchají na třebíčské panství každý den. Děkan píše, že třebíčtí nekatolíci mají dobré spojení s Uhrami a s tamějšími emigranty. Za vůdce uprchlíků z Čech označuje, nám již známého, Václava Pospíchala, zdržujícího se v Beneticích. Popisuje rovněž případ, kdy jeden muž z polenského panství opustil svou manželku a utekl na třebíčské dominium, kde si vzal za ženu jinou a měl s ní tři děti. První ženy se zřekl za dvě kozy (sic!). Nevím, co si máme o této historce myslet, ani proč jí děkan zařadil do své zprávy. Takovýto typ informací spíše podryvá hodnověrnost celého udání.

Ad 3

V části týkající se nekatolických bohoslužeb děkan píše, že mnoho lidí z Třebíče odchází na Velikonoce a letnice do Skalice v Uhrách, aby se účastnili nekatolických bohoslužeb. Jejich průvodcem je Jiří Čermák. Také velký počet lidí z Čech míří k Třebíči, kde se zdržuje „pseudopastor“. Sám děkan prý poznal podle oděvu dvě ženy z Prahy, které při své cestě do Třebíče procházely Polnou. Třebíčtí sektáři v neděli nikdy nechodí do katolických kostelů, ale své obřady vykonávají doma. Proto je identifikoval jako klankuláře.¹⁴⁴ Pokud již vstoupí do chrámu, nesundávají si z hlavy klobouk a bohoslužby často narušují bučením.

Dále si polenský děkan stěžuje na židy, jichž je v Třebíči velké množství. Obchodují i o nedělích a maso prodávají během celého postního období. Vadí mu i trhy, konající se v Třebíči každé pondělí, neboť se jich účastní mnoho polenských obchodníků, odcházejících z Polné již v neděli a zanedbávajících tak bohoslužby.

¹⁴⁴ Clancularii (od lat. clancularius, tajný)- sekta, která zavrhovala veřejné bohoslužby a uchylovala se k soukromému praktikování víry. Týkalo se to hlavně některých odnoží anabaptistického hnutí.

Ad 4

Burešovský se zmiňuje, že se mu dostala do rukou knížečka, již poslal úředník třebíčského vrchnostenského úřadu Jan Ajda svému bratrovi Jiřímu do Polné. Jmenovala se „V dar Zeleného čtvrtku“. Opis tohoto spisku je součástí jedné z příloh žaloby polenského děkana.¹⁴⁵ Jiří Ajda, který už byl katolíkem, sám předal spisek Burešovskému. Jan Ajda v něm uvádí důvody, proč nemůže přestoupit ke katolické víře. Nelíbí se mu zejména uctívání svatých, protože tyto pocty náleží pouze Bohu. Druhým důvodem je přijímání pod obojí, kterého se nehodlá vzdát. Je zajímavé, že Ajdův spis není vyloženě protikatolický. „Jinší všelijaké ceremonie a obyčeje v církvi katolické, které by se k rozšíření cti a slávy Boží, a Krista Spasitele vztahovaly, s písmy svatými srovnávaly, ty zvelebují.“ Právě katolické obřady nekatolíkům v rané době toleranční nejvíce vadily a byly častou příčinou neshod s jejich pastory, pokud se jim zdálo, že bohoslužba je příliš „katolická“ Jan Ajda tedy patřil spíše k umírněnému „basilejskému“ typu utrakvismu, v němž ještě nebyla přetřhána všechna pouta s katolictvím. Burešovský také poznamenal, že Jan poslal svému bratrovi veliký koš s heretickými knihami, aby ho přiměl k odpadnutí od katolické víry.

Je zbytečné zde vyjmenovávat všechny příklady rouhání, jež uvádí polenský děkan. Třebičané se rouhají Duchu svatému, Marii,¹⁴⁶ církvi, svatým atp. Zajímavější pro nás je jeho zpráva o náboženské disputaci mezi kamenickým farářem a Kašparem Arculariem, k níž mělo dojít 3. srpna 1655. Kašpar Arcularius, bývalý člen pražského Karolina a autor spisu „De Miraculis disputatio“, se prokazatelně zdržoval na třebíčském panství, jak víme z jiné zprávy, ještě roku 1659.¹⁴⁷ Z disputace měl vyjít vítězně samozřejmě katolický farář.

Ad 5

V této části dopisu děkan obšírně popisuje, jak špatně se Třebičané chovají ke katolickým kněžím. Často prý docházelo k slovnímu i fyzickému napadání. Na jednoho jezuitského otce prý Třebičané pokřikovali „šelmo plešatá“. Samotný Burešovský obdržel tyto verše:

¹⁴⁵ MZA Brno, B, R11/4, fol. 172-177.

¹⁴⁶ Burešovský zmiňuje, že jistý luteránský doktor, jehož nejmenuje, mu v jeho katolické knížce přepsal slova „gratia plena“ na „gratiosa“.

¹⁴⁷ MZA Brno, B, R11/4, fol.60. Jedná se o zprávu třebíčského faráře Slovati o výsledcích reformace. O Arculariovi píše jako o starci, jenž má špatný vliv na lid. Viz Příloha č. 2.

Panu kmotru našemu, děkanu polenskému,
Připravíme nadívané kuřátko k pátku velikonočnímu,
Ať to dovede a k nám přijede.

Nejhůře asi dopadl budišovský farář Vavřinec Bendera, jehož napadl v domě katolíka Pavla Ríglu jistý „Jan Žaloudek Studenej“ a vytrhal mu vlasy. Potom ještě začala o budišovském faráři kolovat poněkud obhroublá básnička:

Budišovský pan farář
Postavil špalek na oltář.
Pravil, že jest pán Bůh náš.
Chtěl abychme ho líbali,
My bychme ho s ním zesrali.

Tím špalkem, který farář postavil na oltář, je myšlen kříž.

Ad 6

V poslední části své žaloby se děkan věnuje heretickým knihám, jež považuje za jednu z největších překážek úspěšné rekatolizace. Pomocí nich jsou katolíci sváděni k odpadnutí od pravé víry. Posílány jsou hlavně ze Skalice v Uhrách, poněvadž s touto obcí jsou Třebíčané v úzkém kontaktu. Bydlí tam pastor, jehož nazývají „Pan Tata“. Jeho dvě dcery jsou provdané v Třebíči. Onen pastor má velký podíl na distribuci knih, stejně jako Jiří Čermák, původem z Kutné hory.

Svůj dopis končí děkan Burešovský těmito slovy:

„Proto zbožně žádám nejvznešenějšího císaře kvůli lásce Kristově, ať nezvítězí Třebíčané a nepřivedou do záhuby tolik duší. Město je velmi bohaté a prosáklé skrz na skrz heresemi. Nikde bych nenašel jemu podobné. Těžce a s pláčem snáší třebíčský farář, že ve městě není žádná spravedlnost ani milosrdenství, pouze špatnosti, nepravosti, utlačování katolíků, potlačování víry, útisku chudých je všude dostatek.

Pokud nebude podán alepoň pozdní lék, nebudu moci mé ovečky ochránit před tímto zhoubným jedem. Opravdu se velmi obávám, že toto zlo, tento požár, který den ze dne roste a šíří se i do jiných končin, půjde jen velmi těžko vymýtit a uhasit.

Prozatím se nejponíženeji poroučím do ochrany nevznešenějšího císaře. Přiložená svědectví dokazují, že všechno je tak, jak jsem vyložil. To potvrzují i svou pečeti a vlastní rukou.

M. Kryštof Kazimír Burešovský ze Zendzian

Ačkoliv se jedná o oficiální dokument, který se dostal až na nejvyšší místa státní správy, jeho vypovídací hodnota je velice problematická. Kromě velmi vyvinutého smyslu Kazimíra Burešovského pro přehánění k tomu jistě přispěl i jazyk, jímž byl dopis napsán. Latina, respektive neo-latina, která v 17. století byla stále základním dorozumívacím jazykem vědecké obce a používala se jako hlavní prostředek komunikace v rámci katolické církve, byla značně různorodá.¹⁴⁸ Humanisté, snažící se očistit latinu a vrátit se ke klasickému stylu i gramatice antických autorů, tímto svým krokem zasadili smrtící ránu středověké latině. Katolická církev se dlouho jejich reformám bránila, ale postupem času církevní latina stejně absorbovala mnoho změn, podobně jako již dříve docházelo k interakcím mezi ní a středověkou latinou. Tak vznikla forma jazyka, obsahující množství neologismů (typických pro církevní latinu již od jejího počátku) a po syntaktické stránce stojící na rozhraní mezi latinou klasickou a středověkou. Vždy záleželo na konkrétním pisateli, na jeho vzdělání i nadání, k jaké variantě se jeho styl více blížil. Je patrné, že děkan Burešovský ovládal latinu lépe než průměrný katolický duchovní, a že se naučil používat i rétorické figury. Jeho dopis tak vyniká mezi podobnými typy zpráv ze stejného období.¹⁴⁹ Na druhé straně, jeho jazyk nesnese srovnání s vytríbenou humanistickou latinou. Jeho ortografie není jednotná ani v rámci jednoho dopisu. Občas se dopouští i pravopisných a gramatických chyb. Snaží se psát v asijském „bombastickém“ slohu, aby ještě více vynikly skandální poměry na trebičském panství. Burešovský hojně používá asyndetické napojování, aby zvýšil dramatickosti textu. Jeho latina je plná hyperbol, klimaxů, anafor, etymologických a jiných rétorických figur, velmi znesnadňujících kritickou práci s tímto typem pramene. Pokud jsou podobné druhy dokumentů psány v národních jazycích, nenarážíme tak často na tento problém. Duchovní,

¹⁴⁸ Srv. IJSEWIJN, Jozef-SACRÉ, Dirk: Companion to Neo-Latin Studies, Leuven University Press 1990.

¹⁴⁹ Zajímavé je srovnání jeho dopisu s relací faráře Slovatia. Ačkoliv jsou si obsahově velmi podobné, styl je naprosto odlišný (viz Příloha 1 a 2).

kteřý psal v latině, se někdy snažil vystavit na odiv své klasické vzdělání. Proto je třeba oprostít se od jeho „nabubřelého slohu“ a snažit se ze zprávy excerpovat pouze klíčové informace.

Burešovského žaloba, na jejíž skladbě si dal tak záležet, a pro niž po několik let sbíral materiál, se neminula cílem.

4.2.5 Náboženská komise v Třebíči

Dopis děkana Burešovského vyvolal brzkou reakci úřadů. Text byl zaslán moravskému královskému tribunálu, jenž měl zjistit, zda jsou informace polenského děkana o poměrech na třebíčském panství pravdivé. Zemský hejtman Gabriel Serényi ustanovil 2. prosince 1656 dvoučlennou komisi, která se měla vydat na panství a podat zevrubnou zprávu o výsledcích svého šetření.¹⁵⁰ Členy komise byli novoříšský probošt Engelbert a moravskobudějovický pán Rudolfa Jindřich ze Schaumburka. Komise začala ve městě působit až od 3. února 1657. Engelbert v dopise z 23. ledna 1657 zemskému hejtmanovi toto zdržení omlouval vánočními svátky a svou nemocí.¹⁵¹ Upozornil také, že v Třebíči již kolují zvěsti, že brzy začne „würkliche Reformation“. Komisaři po svém příjezdu do Třebíče si vzali na pomoc primátora, rychtáře, dva radní a dva zástupce z měšťanů, které třebíčský farář Jan Viktorin Slovatius označil za dobré katolíky. Přítomen byl osobně i polenský děkan Burešovský, hlavní iniciátor celé akce. Výsledky obyvatel započaly 5. února a skončily 9. února. V závěrečném protokolu je shrnut počet heresí, k nimž dospěla „odiosa et laboriosa commissio“.¹⁵² Komise snížila děkanem stanovený počet sekt ve městě na pět: husité, luteráni, pikarti, Boleslavští bratři.¹⁵³ K výsledku se z vnitřního města dostavilo 47 otců rodin, což je asi polovina poloviny povolanych osob.¹⁵⁴ Z nich se 29 nekatolíků považovalo za husity, 5 za pikarty, 8 za luterány a 3 za boleslavské bratry. Je velmi zajímavé, že dva z vyšetřovaných odpověděli, že nevědí, v co věří. „Georg Walter, dieser sambt seinem ganzen Haus wissen nicht, was Sie glauben.“¹⁵⁵ Tyto osoby byly zařazeny do kategorie „nullius“. To potvrzuje naši hypotézu, že již v této době existovala skupina lidí, kteří neměli v otázce svého náboženského vyznání vůbec jasno a kteří byli o více než sto let později označováni jako

¹⁵⁰ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 92-93.

¹⁵¹ Tamtéž, fol. 97.

¹⁵² Slova použil sám probošt Engelbert. Není divu, že se komise ve městě netěšila velké oblibě.

¹⁵³ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 115-124, Specification der in der Stadt Trebitsch befindlichen geschafften unkatolischen Bürger.

¹⁵⁴ Srv. FISCHER, R.: Dějiny města I, s. 139.

¹⁵⁵ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 117.

„blouznivci.“ Druhým „nevěřcem“ byl Jan Studený, přistěhovalec z Čech. Jedná se s největší pravděpodobností o téhož člověka, jehož děkan Burešovský nazýval „Jan Žaloudek Studený“ a měl inzultovat budišovského faráře. Velmi zavrzele si počínal městský písař Jan Suchenius, který dokonce iniciátorům akce sliboval odplatu. Souhrnem můžeme konstatovat, že komise v zásadě potvrdila v umírněnější podobě závěry polenského děkana, že Třebíč je vesměs nekatolická. Téměř u třetiny vyslychaných osob je však poznámka, že jsou nakloněni katolické víře.¹⁵⁶ Mnoho měšťanů uvedlo, že se do Třebíče přistěhovali odjinud. Ve většině případů vypověděli, že do města přišli před 10-30 roky, tedy od konce 20. do konce 40. let 17. století (z Čáslavi, z Mladé Boleslavi, z Kutné Hory, ale i z Moravy a Uher). Právě množství přistěhovalců, přinášejících někdy s sebou odlišné náboženské představy, jistě ovlivnilo pestrost náboženských skupin. Dnes už asi neodpovíme na otázku, jaká byla jejich skutečná náboženská identita. Jak můžeme rozlišit pikarty od Boleslavských bratrů, kteří patrně všichni bývali členy Jednoty bratrské? V protokolech je rovněž zaznamenáno, kdy a kde naposledy nekatolíci byli u přijímání. Někteří uvedli, že navštěvují celkem pravidelně bohoslužby v hornouherské Skalici, v Prešpurku nebo na jiných místech. Interesantní je zjištění, že někteří nekatolíci se núčastnili žádných bohoslužeb již řadu let. Např. Jan Suchenius uvedl, že naposledy přijímal, když byli ve městě Švédové. Od té doby uplynulo 8 let. Zdá se, že jim to nijak zvlášť nevadilo, a že to nepovažovali za něco, co by mohlo ohrozit jejich naděje na spásu.

Obyvatelé z předměstí nebyli podrobeni osobnímu výslechu. Byl pouze pořízen seznam „sousedů katolických a nekatolických.“¹⁵⁷ Na Podklášteří žilo 7 katolických a 13 nekatolických rodin, na Nových dvorech byly jen 2 katolické a 6 nekatolických rodin. Celkem podle komise bylo v Třebíči 130 nekatolických měšťanů. Velké problémy komisi působily osoby uprchlé z cizích panství. Komisaři nechali pořídit jejich soupis, ale neměli nad nimi žádnou pravomoc. Soudní řízení o tyto poddané pokračovaly až do počátku 70. let 17. století.¹⁵⁸

K závěrečné zprávě komise o výsledcích svého šetření připojili farář Slovatius a děkan Burešovský novou stížnost, v níž uvádí další obvinění:¹⁵⁹

1. V bývalé budově bratrského sboru přebývá 11 nekatolíků
2. V městském špitále jsou jen dva katolíci

¹⁵⁶ „ist auch geneigt zum katholischen glauben.“

¹⁵⁷ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 121-123.

¹⁵⁸ Srv. Fischer, Dějiny města I, s. 141.

¹⁵⁹ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 130.

3. V Třebíči působí dva nekatoličtí učitelé, kteří mládež svádí ke svému náboženství
4. V Trnavě byl do nedávné doby predikant
5. Ve městě se nachází množství heretických knih
6. Na venkově je nejméně 3000 nekatolíků

Vyšetřování Jindřicha Rudolfa za Schaumburka a probošta Engelberta nedopadlo pro město vůbec dobře. Bylo jen otázkou času, kdy se přistoupí k tvrdé rekatolizaci.

4.2.6 Zahájení systematické rekatolizace

Zemský hejtman Serényi 9. dubna 1657 oznámil majiteli třebíčského panství hraběti Valdštejnovi, že do města přijde reformační komise.¹⁶⁰ Náklady s tím spojené má nést sama vrchnost. Krajskému hejtmanovi Bartoloměji Tannazolovi Serényi napsal, aby co nejdříve přistoupil k reformaci.¹⁶¹ Tannazol svěřil tento úkol jihlavským jezuitům.

Matlocius popisuje ve farní kronice začátek reformace takto:

*„Roku 1657, dne 8. května s pomocí Boha Trojjediného a Všemohoucího počala se v Třebíči reformace, na níž za prvé přišel s několika vojáky urozený pán Donaczol tou dobou krajský hejtman jihlavský a s ním přišli čtyři duchovní...otcové Tovaryšstva Ježíšova.“*¹⁶²

Tak začala na třebíčském panství systematická rekatolizace, která byla podpořena světským ramenem. Můžeme vlastně konstatovat, že „bracchium saeculare“ se stávalo dominantní složkou a hnacím motorem rekatolizace. Aktivita olomoucké konsistoře v této otázce byla mizivá, což je možné připisovat problémům, jimž sama v této době čelila, a osobě biskupa Leopolda Viléma, který diecézi řádně nespravoval. Také je zřejmé, že vzdálené třebíčské panství nestálo v žebříčku priorit biskupské konsistoře moc vysoko. Zaznamenal jsem pouze její žádost, adresovanou zemskému hejtmanovi, aby třebíčský farář Slovatius dostával za svou namáhavou práci vyšší plat.¹⁶³

¹⁶⁰ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 1-4.

¹⁶¹ MZA Brno, B1, R11/4, fol. 35.

¹⁶² RYPÁČEK, F.: Třebíčské farní kroniky, s. 12.

¹⁶³ MZA Brno, B1, R11/4, fol.14-15.

Průběh rekatolizace na třebíčském panství nebyl zrovna ideální. Rektor jihlavské jezuitské koleje Martin Lück inforoval 17. května jihlavského hejtmana, že obyvatelstvo přes veškeré úsilí Tovaryšstva nechce přijmout katolickou víru.¹⁶⁴ Misionáři rozhodně neměli s třebíčskými poddanými snadnou práci, o čemž svědčí i jejich velká fluktuace.¹⁶⁵

Ani po dvou letech, kdy na panství nepřetržitě působili jezuité, nemohly být úřady se situací spokojeni. Farář Jan Slovatius 5. srpna 1659 podává zprávu krajskému hejtmanovi o dosavadních výsledcích rekatolizační činnosti.¹⁶⁶ Od listopadu předešlého roku do srpna se mu s jezuitskými otci „continua industria“ (katecheze, soukromé instrukce) podařilo obrátit na pravou víru jeno 109 heretiků. Tento fakt přičítá tomu, že se mu nedostalo žádné pomoci od světského ramene. Adam František z Valdštejna pouze stanovil pro kacíře peněžní pokutu, ale protože není nikdo, kdo by ji vymáhal, je jim pro smích. Při šetření farář zjistil, že ve městě a na předměstích je stále 167 heretiků a že 260 osob o Velikonocích nevykonalo řádnou zpověď. Někteří zatvrzelci opěvují reformaci a posmívají se konvertitům. Slovatius navrhuje, aby byly tyto osoby svolány na zámek k poučení. Stěžuje si na zámecké úředníky, kteří mu nijak nepomáhají. Za velmi nebezpečné považuje mlynáře, poněvadž prý ve svých obydlích ukrývají predikanty. Je potřeba je přimět ke konverzi tvrdšími prostředky. Ještě mnohem horší je situace na venkově. Obec Vladislav je celá heretická a nic se na tom nezmění, pokud nezasáhnou úřady. Ve většině vsí převládají nekatolíci. Bohoslužby se tam nekonají, pouze učitelé, pověřeni zámeckým hejtmanem a ve víře často podezřelí, předčítají postily. Jako účinný prostředek proti nim se farářovi jeví svátost manželství, již nemůže přijmout nikdo, kdo nedokáže, že je pravověrný katolík. Farář si také stěžuje, že dostává pouze polovinu desátků ze dvou nejchudších vesnic, ostatní výnosy náleží hraběti. Misionáře musí živit město, ačkoliv by měl náklady nést sám hrabě. Proto Slovatius navrhuje, aby k obživě jezuitů byly použity výnosy z majetku, připojenému k „pikardskému“ kostelu, jenž je ve vlastnictví pána. Za závažný problém považuje, že ve městě jsou kalvinisté, kteří nejsou zdejší poddaní. Jmenuje Zikmunda Červenomlejského, uprchlíka z Kutné Hory, nám již známého Kašpara Arcularia a švece Petra Edla, veřejně prohlašujícího, že se nedá nikým obrátit, poněvadž se na něj nevztahují císařské dekrety. V závěru své relace farář píše, že v Třebíči je stále mnoho kacířských knih. Mnoho lidí si je doma čte, místo aby se účastnili bohoslužeb. „Perfidi Iudei“ prodávají maso i v zakázaných dnech.

¹⁶⁴ Tamtéž, fol. 34.

¹⁶⁵ RYPÁČEK, F.: Třebíčské farní kroniky, s. 12.

¹⁶⁶ MZA Brno, B, R11/4, fol. 59-61. Viz Příloha č. 2.

Z této zprávy by se mohlo zdát, že na panství od začátku rekatolizace příliš mnoho nezměnilo. Asi nás nepřekvapí, že Slovatius označil za zvlášť nebezpečnou skupinu mlynáře, kteří jsou téměř prototypem kacíře, a to nejenom v našich zemích. Pravý mlynář je přece napůl luterán.¹⁶⁷

Je pravda, že mnoho lidí zůstalo nekatolíky až do smrti. Pokud konvertovali ke katolické víře, nejednalo se většinou o opravdovou vnitřní konverzi, ale jen o východisko z beznadějně situace. Někteří se s novými poměry nesmířili a raději volili emigraci. Přesto se město pozvolna pokatoličovalo, protože nová generace, která nezažila jiné než katolické bohoslužby, nesdílela averzi svých rodičů ke katolictví. Roku 1661 zaznamenal městský písař Mikuláš Bisatta, obrácený husita, že celá obec sdílí jedno náboženství.¹⁶⁸ Tuto informaci je samozřejmě nutno brát s rezervou.

Pánové z Valdštejna, pro něž byla prioritou hospodářská situace dominia, se nikdy příliš aktivně nezapojovali do rekatolizační činnosti. Neradi se podřizovali rozhodnutím krajského či zemského hejtmána. V 17. i 18. století lze pozorovat stálé napětí mezi vrchnostmi a vyššími stupni státní správy, na něž se často obraceli poddaní se svými stížnostmi proti pánům.

4.2.7 Rekatolizace venkova

Podle statistického výkazu, vypracovaného Antonínem Rezkem, bylo ještě koncem 60. let 17. století na třebíčském panství obráceno na katolickou víru několik set obyvatel.¹⁶⁹ Jednalo se většinou o obyvatelstvo z vesnic. Bohužel nemáme dostatek pramenů, abychom mohli sledovat průběh rekatolizace na vesnicích, tak jako jsme to učinili v případě města. Rekatolizace venkova byla patrně zahájena v polovině 60. let 17. století, ale nikdy nedošlo k jejímu důslednému provádění. Misionáři sice jednotlivé vesnice prošli a mohli se vykázat velkým počtem obrácených nekatolíků, ale tím také z jejich strany rekatolizace končila. V roce 1671 prý ještě došlo k obrácení dalších 80 nekatolíků.¹⁷⁰ Již v kapitole o farní správě jsme ukázali, jak daleko byly některé vesničky od nejbližšího katolického duchovního, jenž k nim zavítal jen zřídkakdy. Obyvatelé panství, na něž nebyl vyvíjen trvalý tlak, zůstávali většinou alespoň vnitřně nekatolíky.

¹⁶⁷ Srv. GINSBURG, Carlo: *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha 2000.

¹⁶⁸ RYPÁČEK, F. (ed.): *Z archivu (M. Bisatta)*, s. 35.

¹⁶⁹ REZEK, Antonín: *Statistické výkazy o katolické reformaci na Moravě a v rakouském Slezsku v letech 1661-1678*. ČMM 16, 1892, s. 21.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 22.

V 70. letech 17. století, kdy začaly přicházet z různých panství zprávy o predikantech chodících po kraji, se úřady zaměřily právě na jejich činnost. Pokud totiž byl nekatolický duchovní zadržen, často prozradil, kde všude vysluhoval. Úřady pak věděly, kam mají obrátit svou pozornost. Tímto způsobem bylo prozrazeno i centrum nekatolíků na třebíčském panství. Predikant Václav Trojan, dopadený roku 1676 na novoměstském panství, přiznal, že jedním z míst, kam jednou ročně zavítal, byly i Horní Vilémovice.¹⁷¹ V červenci 1679 byli obyvatelé vesnice donuceni složit přísahu, z jejíhož znění se dozvídáme, že hlavními postavami v celém případě byli svobodní sedláci.

„Jakož již jednou dvořáci a obyvatelé Vilímovic s jinými mnohými okolními samospasitelné katolické náboženství a to vše podle svatosvatého Tridentského sněmu přijali...Podobně, co se jim tak obšírně přednášelo, pevně stále zdržeti připověděli, na to přísahou a potvrzení veřejné vyznání učinili.“¹⁷²

Obyvatelé se zavázali, že budou navštěvovat bohoslužby v Beneticích, že své děti budou vychovávat v katolické víře a že už nikdy nebudou mezi sebe přijímat predikanta. Pokud by se tím neřídili, bylo jim vyhrožováno ztrátou movitého i nemovitého majetku. List s jejich přísahou byl vyhotoven ve dvou provedeních, jedno si u sebe ponechal kamenický farář Martin Matloch, druhé obdržel rychtář Pavel Jaša.

Až do 90. let 17. století nemáme o Hornívilémovských žádné zprávy. Pravděpodobně se účastnili bohoslužeb, pokud zrovna byl v sousedních Beneticích kamenický farář, ale nijak na sebe neupozorňovali. Roku 1692 však o sobě Horní Vilémovice opět daly vědět. Svobodník Jan Nečas se svou ženou jsou obviněni z nezachovávání církevních příkázání a z šíření bludů. Bylo jim vyhrožováno přísným postihem, pokud od nich neodstoupí.¹⁷³ Z této kauzy vyšel Jan Nečas patrně bez zlých následků.

¹⁷¹ Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě, s. 161.

¹⁷² Znění přísahy uveřejnil I. Burian (Dějiny protestantismu, s. 152). V pramenech jsem originální dokument nenalezl.

¹⁷³ Tamtéž, s. 155.

4.2.8 Rekatolizace v 18. století

Případů, kdy se nekatolíci zřekli kacířství, a znovu do něj upadli, známe mnoho. Dokud tyto recidivisté nebyli citelně potrestáni, hrozeb se většinou nezalekli. V 18. století aktivita nekatolíků i predikantů, procházejících krajem, začíná opět růst, a proto se zostřují tresty za kacířství. Často byly tyto drakonické postihy spojovány s osobou císaře Karla VI. a byly přičítány jeho fanatismu. Císařovy reskripty, vtělené 28. ledna 1726 v moravský zemský zákon, byly skutečně přísné¹⁷⁴ Recidivistům hrozil trest galejí na neomezenou dobu, pro kacířské kazatele a jejich přechovávče byl stanoven trest nejvyšší. Podstatnou změnou oproti dřívějšímu se stala také nová pragmatika při vyšetřování kacířů. Panovník nechtěl nechat vyslýchání tajných nekatolíků v rukou církve, proto stanovil, že výsledky budou provádět výlučně královští úředníci.¹⁷⁵ Duchovní oznamovali soudu pouze kanonický trest, do vynesení civilního trestu neměli nijak zasahovat. Tak bylo v podstatě oficiálně potvrzeno to, k čemu vývoj směřoval již od zahájení procesů rekatolizace. Stát chtěl mít případy kacířství, tedy provinění proti jemu samému, pod absolutní kontrolou.

Císař ovšem reagoval na nově vzniklou situaci, na pietisticko-pruskou invazi do českých zemí, v níž viděl obrovské nebezpečí. I v neklidných letech vlády Marie Terezie se postupovalo proti nekatolíkům stejně tvrdě.

Na Moravě se však ani za vlády Karla VI. žádná velká tažení proti kacířům nekonala, poněvadž se tu neobjevovaly vzpoury poddaných jako v Čechách. Rekatolizace, hlavně ze strany církve, spíše slábla. Kardinál Schrattenbach se v diecézi často nezdržoval a císařovy žádosti, adresované olomoucké konsistoři, aby se zlepšila katechizace lidu, se minuly účinkem.¹⁷⁶

Roku 1719 začal v Horních Vilémovicích největší proces s nekatolíky v 18. století. Magdalena Budařová, služebná svobodníka Karla Nečase, se stala svědkyní tajného nočního shromáždění, při němž se podávalo z kalicha. Nenechala si svůj zážitek pro sebe a o všem se dozvěděl i kamenický farář. Komorní prokurátor Eustach Jan Bocher z Doucheberg, jenž měl soudní pravomoc nad svobodníky, opět hrozil vilémovským dvořákům ztrátou veškerého majetku a vyhnanstvím a nabádal je, aby spolupracovali s faráři a aby jim donesli všechny

¹⁷⁴ MZA Brno, B1, R11/22, fol. 1-91.

¹⁷⁵ ZUBER, Rudolf: Osudy II, s. 391.

¹⁷⁶ ZUBER, Rudolf: Osudy II, s. 395.

bludařské knihy. O průběhu vyšetřování (10. prosince 1719), jež vedli kamenický a měřínský farář, jsme informováni z „Veytahu Examinův“, který pořídili.¹⁷⁷

Magdalena Budařová, která pozorovala tajně oknem shromáždění nekatolíků, pečlivě vypověděla, co viděla a slyšela. Identifikovala také několik osob. Kromě Karla Nečase byl přítomen i svobodný sedlák Samuel Krčál, Václav Klusák a jiní. Proti Nečasovi vypovídal i jeho pacholek Jan Jurda z Budíkovíc. Často ho prý slyšel říkat, že stará víra zase začne, že bude jeden ovčinec a jeden pastýř. O Panně Marii tvrdil, že je podobná jiným ženám. Není žádný očištec, jen nebe a peklo. Uctívání svatých je jako jako modloslužba. Vyslechnuti byli i někteří jejich katoličtí sousedé, jejichž výpovědi mohli obžalovaným, kteří vše popírali, jen přitížit.

Vidíme, že více než 60 let po zahájení rekatolizace na panství, zůstávají výhrady nekatolíků vůči katolictví stále stejné.

Faráři o případu informovali olomouckou konsistoř, která záležitost předala v květnu 1721 státním úřadům.¹⁷⁸ Teprve o rok později byli tři hlavní podezřelí uvězněni v městečku Kamenici a jihlavský hejtman je přijížděl osobně vyslýchat.¹⁷⁹ Všichni nadále zapírali. Přiznali se až 27. dubna 1723, poněvadž doufali, že jim přiznání pomůže k propuštění.¹⁸⁰ Případ se dostal až k Apelačnímu soudu, jenž stanovil jeden roční a dva půlroční tresty v žaláři. Odsouzení podali žádost o milost, ale nebylo jí vyhověno.¹⁸¹

Po dalších deseti letech se pozornost úřadů opět zaměřila na Vilémovice. Osoby, které v případě figurují jsou zase svobodní sedláci, u nichž je poznámka „omnes recidivi“.¹⁸² Jihlavský krajský hejtman Karel Botthard von Allenstein poslal zevrubnou zprávu guberniu 28. června 1734.¹⁸³ Svobodní sedláci jsou podezřelí, že se u nich doma celebrují bohoslužby i přesto, že se dříve bludů zřekli. Hejtman nařídil, aby Vilémovice obklíčili myslivci a hajní. K akci došlo 4. června a pozatýkáno při ní bylo asi třicet podezřelých osob z Horních Vilémovic i z okolí. Jiří Nečas byl označen za hlavního bludaře. Je s podivem, že ani tentokrát

¹⁷⁷ MZA Brno, B1, R11/13, fol. 2-7. Veytah Examinův a vyptání v příčině vilímských svobodníků a dvořáků, kteří roku 1719 dne 15. měsíce července jmenovitě na den rozeslání sv. Apoštolův se pod objím způsobem skrz nějaké z Čech do Uher navracející se predikanty sobě posluhovati dáti měli a jak se to vše stalo a zjevilo.

¹⁷⁸ MZA Brno, B1, R11/13, fol. 58-63.

¹⁷⁹ Tamtéž, fol. 91-98.

¹⁸⁰ Údaj přebírám od I. Buriana, který odkazuje na Archiv českobratrského evangelického sboru v Třebíči, kde se však v současnosti žádné prameny z 18. století nenacházejí.

¹⁸¹ MZA Brno, B1, R11/17, fol. 33-35. Přimlouval se za ně i rudíkovský farář.

¹⁸² MZA Brno, B1, R11/17, fol. 7.

¹⁸³ Tamtéž, fol. 9.

úřady nepřistoupily k přísnějšímu potrestání. Nekatolíci pokračovali ve své úspěšné taktice zapírání a zproštění obžaloby pro nedostatek důkazů byl i Jiří Nečas.¹⁸⁴

K poslednímu většímu vyšetřování nekatolíků na třebíčském panství došlo dvacet let před vydáním Tolerančního patentu. Protestanští historikové často tuto kauzu uvádí jako exemplum vypovídající o době „temna“.¹⁸⁵ V souvislosti s pátráním po kacířských knihách byl zatčen sedmdesátiletý Mikuláš Caha ze Smrčného. Při výslechu na vrchnostenském úřadu, poté co všechna obvinění popřel, se přistoupilo k bití bejkovcem. Po 54. ráně se vyslýchaný ke všemu přiznal a prozradil, kdo všechno má na panství tyto knihy.¹⁸⁶ Knihy se nacházely prakticky ve všech vesnicích, z nichž později přicházely přihlášky k evangelické konfesi. Celkem jich bylo zabaveno přes 60. Nevíme, zda byli majitelé těchto knih nějak potrestáni, ale je možno předpokládat, že ne. Nicméně, nekatolíci na panství přišli o většinu svých knih, které už patrně nedokázali nahradit až do toleranční doby. Svědčil by o tom fakt, že při přihlašování před komisí nevěděli o své víře téměř nic.

Až do vyhlášení Tolerančního patentu už žádné zprávy o nekatolicích na třebíčském panství nemáme. Úřady si musely být jejich existence dobře vědomy, ale k žádným zákrokům proti nim již nepřistoupily.

¹⁸⁴ MZA Brno, B1, R11/17, fol. 27-29.

¹⁸⁵ Srv. BURIAN: Dějiny, s. 219.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 220. Burian uvádí záznam z výslechu.

5 Nekatolíci za vlády Josefa II.

5.1 Osvícenství

Osvícenská filozofie „je svou jednostrannou důvěrou v rozumnost člověka a svou důvěrou, že vše lze reálně zavést, jakmile se to dostatečně rozumně vymyslí, vlastně jedním z nejfantastičtějších iluzionismů lidských dějin.“¹⁸⁷ Těchto slov použil přední český filozof Milan Machové k charakteristice osvícenské myšlenkových východisek. Tato definice nám jistě připadá zvláštní, poněvadž v širším povědomí je osvícenství chápáno jako věk rozumu, konec tmářství a doby temna. Pokusím se stručně nastínit, proč toto období nelze hodnotit ani pouze kladně, jak se o to pokoušela tehdejší inteligence a odpůrci katolické církve, ani pouze záporně, jak to činili starší katoličtí historikové.

Osvícenští vladaři, disponující mocenským aparátem, se často naivně domnívali, že blaho lidu je možno prostě rozkázat, zavést dekretem. Takto nepochybně uvažoval i Josef II., jenž věřil, že může své poddané přivést k „vyšším formám lidskosti a svobody“¹⁸⁸ s použitím státní moci, kterou chápal jako technický prostředek. Značná část obyvatelstva habsburské monarchie přitom stále vězela v nejrůznějších formách barokní zbožnosti, lidé by si ze své svobodné vůle nejspíše zvolili středověk.

Podle italského historika Proccaciho „může být jakákoli revoluce shora úspěšná jen za podmínky, když se přeručí v tom momentě, do něhož byla podporována a přijímána samostatnou iniciativou zdola, v momentě, kdy se pozvednou nové sociální síly.“¹⁸⁹ K tomuto bodu však podle něj josefínství nedospělo. Nejvíce to bylo patrné v Uhrách, kde šlechta, církve i lid vytvořili proti Josefovi jednotnou frontu. Měšťanstvo v té době ještě nemělo takovou hospodářskou sílu, aby mohlo úspěšně podporovat jeho politiku. Jediným jeho stálým spojencem tak byla inteligence, ta však nemohla výrazněji ovlivnit lidové vrstvy. Proto se nakonec zdařily jenom ty reformy, k nimž byla vyzrálá půda dlouhodobým duchovním i ekonomickým celoevropským vývojem. V tomto smyslu jsou bezpochyby nejzdařilejší zemědělské reformy, které se staly Josefovou největší a trvalou zásluhou. Nás ale budou zajímat spíše jeho reformy na poli náboženském, jež jsou dodnes předmětem vášnivých diskusí mezi historiky.

¹⁸⁷ MACHOVEC, Milan: Předrevoluční jakobín aneb život plný paradoxů. In *Problém tolerance v dějinách a perspektivě* (ed. Milan Machovec), Praha 1995 s. 14

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ ŠAMALÍK, František: Josefínské osvícenství v pohledu moderních historiků. In *Problém tolerance v dějinách a perspektivě* (ed. Milan Machovec), Praha 1995, s. 98.

5.2 Náboženské reformy

Nejprve je třeba zdůraznit, že se zásahy státu do církevních poměrů nepřišel až císař Josef II., ale že byly trvalou součástí habsburské politiky. Již Ferdinand II. omezil vliv církve tím, že vyňal z její soudní pravomoci pře o duchovenské statky (1624). Tzv. *iura circa sacra*, tedy právo na spravování vnějších církevních záležitostí, si přivlastňovali i všichni jeho následovníci. Císař Ferdinand III. dokonce zakázal publikovat všechny papežské buly bez panovníkova souhlasu (tzv. *placet regium*). Císař Karel VI. roku 1723 přísně zakázal cizincům konat veřejné sbírky na církevní účely bez zvláštního povolení. Zpřísnil také zákaz z r. 1661, týkající se vizitace domácích klášterů cizinci. Snaha omezit vliv papežského stolce a všech zahraničních orgánů církve byla velmi patrná. Odpovídala ostatně i politice merkantilismu.

Výraznější náboženské reformy zahájila Marie Terezie, a to zejména v druhé polovině své vlády, pod vlivem svého kancléře a předního osvícence Václava Kounice. Ve shodě s církevním historikem J. Kadlecem¹⁹⁰ počítám tyto reformy již do josefinismu.¹⁹¹ Je třeba zmínit alespoň nejvýznamnější z nich. *Placet regium* nebylo novinkou, jednalo se jen o obnovení zákazu z 2. poloviny 17. století. Císařovna ale také zakázala vizitace papežských nunciů. Významná byly zásahy do majetkoprávních poměrů církve. Pod státní dozor byla postavena správa veškerého církevního jmění. Roku 1767 byl zrušen tzv. zpovědní krejcar, který se musel odvádět kněžím při každé zpovědi. Od téhož roku začala platit nařízení, omezující zakládání nových klášterů. Řeholní sliby mohl uchazeč skládat až po dosažení 24 let. Od roku 1771 nebylo dovoleno zřizovat nová katolická bratrstva. K velké nelibosti lidu byly zakázány všechny svaté poutě do zahraničí. Podstatně zredukován byl počet svátků. Roku 1777 bylo z iniciativy Marie Terezie na Moravě zřízeno nové biskupství se sídlem v Brně. Olomoucké biskupství se pak povýšilo na arcibiskupství. Marie Terezie tak do značné míry připravila cestu k reformám novým, ještě mnohem více razantním, které záhy začne prosazovat její syn Josef.

V celé politice Josefa II., církevní otázky nevynímaje, se velmi silně projevuje utilitarismus. Charakteristická pro něj byla nechuť ke všem typům privilegií a výjimečného postavení, ačkoli byly historicky oprávněné. Císař nechtěl církev zpochybnit, poněvadž ji

¹⁹⁰ KADLEC, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin 2. Praha 1991

¹⁹¹ Pojmy josefinství a josefinismus se často nesprávně ztotožňují. Pod výrazem josefinství se má rozumět ideologie osvícenského absolutismu, josefinismus pak znamená systém vztahů církve a státu.

velice potřeboval jako hlavní nástroj k prosazování svých ideálů. Od duchovních očekával, že budou vnášet do světa osvícenského ducha. Nestavěl náboženství do protikladu k rozumu. Jeho církevní reformy tedy nebyly v žádném případě namířeny proti náboženství samotnému. Přesto se záhy objevily pamflety, v nichž byl Josef označován za nepřítel církve a následovníka Luthera.

K provedení církevních reforem ustanovil Josef zvláštní orgán, dvorskou duchovní komisi,¹⁹² která dávala nařízení biskupům, kteří je pak předávali nižším stupňům správy. Komisi císař nařídil reformovat vše, „*was nicht die glaubenslehre, administration der sakramenten und die disciplinam inernam angeht.*“¹⁹³ Nejkontroverzněji ze všech reforem bylo přijato rušení klášterů kontemplativních řádů, v nichž Josef nespatořoval žádný přínos pro společnost, a naopak se domníval, že odčerpávají státní prostředky. Již v březnu roku 1781 byla zrušena závislost domácích klášterů na kláštorech zahraničních. Řeholníci si nadále nesměli volit za představeného cizince. Klášterům, nemajícím pevně stanovený numerus clausus, bylo zakázáno přijímat novice. 29. listopadu 1781 císař vydal nařízení, podle něhož se rušily všechny kláštery, které se nezabývaly vyučováním, pěstováním vědy nebo péčí o nemocné. Z majetku těchto zrušených klášterů byl zřízen Náboženský fond (Fundus religiosus), sloužící k financování dalších náboženských reforem. Rušení klášterů se dělo po celou dobu panování Josefa II, takže ke konci jeho vlády jejich počet klesl asi na polovinu předešlého stavu. Během přejímání majetku klášterů¹⁹⁴ byla nenávratně ztracena řada historických i uměleckých památek.

Rušení se dále dotklo náboženských bratrstev, některých kostelů a kaplí. Na druhou stranu ale byla provedena reorganizace diecézí a farností, která měla vést k zefektivnění správy. I zde se ale primárně jednalo o státní zájmy. Dobře zorganizovaná církev mohla podle císařových představ lépe působit na lid, neboť kněží museli oznamovat lidu z kazatelny úřední nařízení a vyhlášky. Roku 1785 bylo v Českých Budějovicích zřízeno nové biskupství. Konečně byly v roce 1783 zrušeny i biskupské semináře a místo nich vytvořeny tzv. generální semináře,¹⁹⁵ ve kterých měla být vychována nová kněžská generace v duchu osvícenských myšlenek. Císař se snažil zasahovat i do církevní praxe, a to někdy takovým způsobem, že to

¹⁹² Dvorskou duchovní komisi řídil státní rada F. K. Kressel a dvorní rada F. J. Heinkre.

¹⁹³ BURGER, Karl Michael: Die Reformpolitik Maria Theresias und Josephs II. im Vergleich und deren Nachwirkungen. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte eingereicht an Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 2002, s. 128.

¹⁹⁴ Pro přejímání nemovitého i movitého majetku klášterů byli ustanoveni zvláštní komisaři.

¹⁹⁵ V českých zemích byly generální semináře dva: v Praze a v Olomouci.

u duchovních oprávněně vzbuzovalo rozhořčení. Většina těchto reform byla po Josefově smrti odvolána.¹⁹⁶

5.3 Toleranční patent

Všechny výše zmíněné reformy se přímo týkaly pouze většinového katolického obyvatelstva. V některých částech monarchie však byl i značný počet nekatolíků, jak se o tom císař mohl při svých cestách osobně přesvědčit. Tato skupina obyvatel stála do značné míry mimo státní disciplinaci, což osvícenskému vladaři samozřejmě nevyhovovalo.

Reformou, která se bytostně týkala všech tajných nekatolíků v říši a natrvalo změnila jejich postavení v habsburské monarchii, bylo vydání Tolerančního patentu¹⁹⁷, o němž císař rozhodl ve státní radě 13. října 1781. Podstatou Tolerančního patentu bylo, že nekatolictví již nebude nadále politickým zločinem. O tom, co bylo hlavním důvodem jeho vydání, se dodnes vedou mezi historiky spory. Protestantští historici¹⁹⁸ mají tendenci zdůrazňovat vliv nepokojů, které nekatolíci v průběhu rekatolizace vyvolávali v různých částech českých zemí, což samozřejmě mělo za následek reakci ze strany státu. Za císaře Karla VI. a Marie Terezie ovšem vedly k ještě k větším represím a novým výnosům, které všem nekatolíkům velmi ztrpčovaly život. Proč tedy došlo k takové změně za vlády Josefa II.? Zdeněk R. Nešpor¹⁹⁹ popírá, že aktivita samotných nekatolíků byla hlavní motivací pro vydání Tolerančního patentu. Existence tajných nekatolíků „nebyla ani tolik důvodem pro vznik Tolerančního patentu, jako spíš jen předpokladem pro jeho vydání.“²⁰⁰ Neuznává ani tezi, že hlavní roli sehrály politické zájmy, především obava z hromadné emigrace nekatolíků do sousedních zemí. Rozhodující podle něj byly osvícenské ideály panovníka. Domnívám se, že nelze označit pouze jedinou skutečnost jako důvod pro zavedení náboženské tolerance, nýbrž je třeba chápat celou problematiku v širších souvislostech.

Náboženská tolerance se netýkala všech nekatolíků v českých zemích, tolerovány měly být pouze tři konfese, tj. augšpurská (luterství), helvetská (reformovaná církev) a pravosláví (nesjednocené řecké vyznání). Neměl existovat prostor pro tzv. nezařazené, kteří byli úředně zvaní deisty a starší historici pro jejich označení používali termín „blouznivci“.

¹⁹⁶ O těchto reformách např. pojednává KADLEC, Jaroslav: Přehled církevních dějin 2, s. 168-169.

¹⁹⁷ Česká verze tolerančního patentu, o jejíž překlad se postaralo moravské zemské gubernium, byla např. publikována v Tolerančním sborníku, 1981, s. 135-137.

¹⁹⁸ Z novějších prací např. MELMUKOVÁ, Eva: Patent zvaný toleranční. Praha 1999; MEDEK, Zdeněk Jan: Na slunce a do mrazu. Praha 1982.

¹⁹⁹ Nešpor, Z. R.: Víra bez církve?. Ústí nad Labem 2004, s. 32.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 32.

Na ně se nadále vztahovala většina trestů, včetně nucené transmigrace do Uher či Sedmíhradska. Katolické církvi zůstávalo samozřejmě i nadále privilegované postavení. Občansky si byli ale katolíci a tolerovaní nekatolíci rovni. Mohli tedy zastávat libovolné úřady, získávat akademické i vojenské hodnosti. Tolerované církve musely dodržovat řadu omezení, která zasahovala do všech stánek jejich činnosti, včetně ekonomické oblasti. Proto většina protestantských historiků nehodnotí ranou toleranční dobu zvláště pozitivně. Jak ale výstižně podotkl Z. R. Nešpor, „zapomínají [protestantští historici a teologové] na to, že až do té doby za odpadnutí od víry mohl být podle karolinských mandátů vynesena nejtěžší trest.“²⁰¹

Hned v úvodním prohlášení Tolerančního patentu²⁰² stojí, že vyznavačům povolených konfesí se povoluje soukromé vykonávání jejich náboženství (tzv. exercitium privatum). „Katolickému náboženství samojedinému má zůstatí přednost veřejného náboženského vykonávání.“ Dále už text pojednává o konkrétních právech a povinnostech. Nekatoličtí poddaní si mohou postavit vlastní modlitebnu a školu, pokud na jednom místě nebo v blízkém okolí do vzdálenosti několika hodin žije alespoň sto rodin, které se přihlásily k jednomu z tolerovaných náboženství. Výslovně se nařizuje, že modlitebna nesmí svým zevnějškem připomínat katolický chrám. Povolat si mohou vlastní učitele, které však musí vydržovat sami. Přesto podléhají tamějšímu školnímu ředitelství. Podobně si mohou vybrat vlastního duchovního, pokud je od nich placen. Pokud ho bude vydržovat vrchnost, bude mít i ius praesentandi²⁰³ Štolové poplatky²⁰⁴ ale zůstávají i nadále řádnému faráři (parochio ordinario). V nábožensky smíšených manželstvích, pokud je otec katolík, mají být všechny děti po něm katolíky, pokud je otec evangelík a matka katolička, mají být evangelíky pouze synové.

„Toto Naše nejvyšší rozhodnutí oznámíte krajským úřadům, městským radám a panstvím zvláště tištěnými oběžníky, kterých větší počet než obyčejně jindy vydán býti má, tamním nakladatelským knihtiskařům pak dáte povolení, aby každému, kdo jich žádá, takové tištěné oběžníky vydati směli a tak dostatečné rozšíření i v jiných zemích umožnili.“

²⁰¹ Tamtéž, s. 34.

²⁰² Viz příloha č. 3, ve které je znění, které měli třebíčtí evangelíci..

²⁰³ Právo vybrat osobu podle vlastního uvážení.

²⁰⁴ Štolové poplatky jsou poplatky, které museli věřící odvádět farářům za některé církevní úkony jako např. křest, svatbu a pohřeb. Často docházelo ke sporům o jejich výši. Proto byl za vlády Marie Terezie vydán tzv. Štolový patent (30. 5. 1750), který stanovoval taxy za jednotlivé úkony.

Právě způsob rozšíření informace o vydání Tolerančního patentu patří k dalším sporným bodům mezi protestantskými a profánními historiky. Jedná se o to, zda byl patent do konce roku vyhlášen ve všech krajích. Situace se lišila kraj od kraje, panství od panství. Z. R. Nešpor tvrdí, že „zcela neohlášen zůstal zřejmě jen na Domažlicku.“²⁰⁵ E. Melmuková naopak tvrdí, že podobná situace byla ve více krajích, a že nekatolíci si museli často sami vymoci na úradech svá práva.

Protože na řadě míst v různých krajích docházelo k nepokojům a desinterpretacím,²⁰⁶ musel být záhy Toleranční patent doplněn několika prováděcími nařízeními. Prvním z nich byl guberniální oběžník z 21. 4. 1782²⁰⁷, který konstatoval, že sám císař není evangelík, ale věrný katolík. Dále jasně vyhlášoval, že nelze odstoupit od katolické víry, aniž by byla přijata víra nová. Přihlašování k protestantským konfesím probíhalo po celý rok 1782.²⁰⁸ Dvorský dekret, vydaný 15. prosince 1782, nařizoval, že poslední přihlášky mohou být přijímány jen do 31. prosince 1782. Takto byl ukončen „milostivý rok“. Tento nový předpis znamenal pro nekatolíky, kteří ještě nestihli přihlásit se před komisí, nepříjemné překvapení, a vedl na mnoha místech k nepokojům. První dva měsíce roku 1783 mohli být ti, co odmítali zůstat katolíky, považováni za odpadlíky a teoreticky se s nimi mohlo zacházet stejně, jako před vydáním Tolerančního patentu. Vše se vyjasnilo 21. února 1783, kdy byl vydán další dekret, jenž situaci uklidnil. Přestup k jiné církvi byl opět povolen, avšak přibyla nová podmínka, že osoba, která chce přestoupit k jiné církvi, musí nejprve absolvovat šestitýdenní duchovní cvičení u katolického faráře.²⁰⁹ Tohoto opatření někdy katoličtí faráři zneužívali a neúměrně prodlužovali dobu vyučování, neboť nebylo stanoveno, že oněch šest týdnů musí následovat po sobě.

5. 4 Toleranční přihlášky

Toleranční patent blíže neurčoval způsob podávání přihlášek k tolerovaným vyznáním. Nekatolíci většinou sami nevěděli, k jaké konfesi se mají přihlásit. Poněvadž tak dlouhou dobu byli v ilegalitě, dědili své náboženství hlavně ústním podáním. Jen zřídka kdy přišli do styku s nějakým pastorem přicházejícím ze zahraničí, proto byla jejich věrouka značně

²⁰⁵ Nešpor, Z. R.: *Víra*, s. 35.

²⁰⁶ Adámek, K., *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v XVIII. a XIX. věku*, 1911-22, ed., č. 50.

²⁰⁷ Tamtéž, str. 236, 237, č. 270.

²⁰⁸ Pravoslavných se v českých zemích nacházel jen nepatrný počet.

²⁰⁹ Toto nařízení platilo až do roku 1861. Tímto rokem tedy končí toleranční období.

nejasná. E. Melmuková sice hovoří o existenci „skryté církve české reformace“, ale podle mého názoru se spíše jednalo o vymezení vůči katolictví obecně. Jistě existovalo určité vědomí jinakosti, často spojené s odporem ke katolicismu, ale o obecné návaznosti na předbělohorské tradice lze jen stěží hovořit. Jak jsme ukázali, již v období bezprostředně po třicetileté válce neměli mnozí lidé ve své konfesijní identitě příliš jasno.

V první fázi přihlašování sbírali nekatolíci spontánně podpisy a předkládali je na vrchnostenský úřad. Kvůli tomu často docházelo ke zmatkům, k přihlašování a následnému odhlašování. Někdy se celá obec přihlásila k tomu vyznání, jakého byl pastor, který k ní přišel jako první. Jednoduché to rozhodně neměly ani komise, které byly složené ze světských i církevních zástupců, a měly za úkol zjišťovat víru jednotlivých nekatolíků. Ti se často přihlašovali jako „evangelíci v Kristu“, nebo se hlásili k „víře beránkově“ a k víře apoštolské. Na komisařích pak bylo rozhodnutí, k jakému vyznání se nekatolíci zapíší. Pouze bylo stanoveno, že ti, kteří se přihlásí jako „husité“, mají být zapsáni k augsburské konfesi a ti, kteří se budou označovat jako „čeští bratři“, se mají zapsat k helvetské konfesi. „Ve skutečnosti se však v prvních tolerančních přihláškách neobjevilo ani příliš mnoho „husitů“ ani „bratří“.²¹⁰

Aby se zabránilo narůstajícím zmatkům a nesouhlasným projevům a aby nedocházelo k situacím, kdy se někdo ocitne na přihlašovacím lístku bez vlastního vědomí, přišlo nařízení o povinném přihlašování každého jednotlivce před zvláštními komisemi, které postupně objížděly jednotlivá panství kraje.

5.5 Toleranční patent na třebíčském panství

Toleranční patent byl na Moravě vyhlášen 27. října 1781. Uveřejněn byl v českém znění podle cirkuláře moravského gubernia, jehož opis je zachován i v kronice hornovilemovského sboru.²¹¹ V Čechách byl Toleranční patent uveřejněn nejprve jen německy a až později byla pořízena i česká verze, lišící se od verze moravské. Existuje tedy hned několik variant textu.

Nelze vyvrátit, že nekatolíci na Třebíčsku se dozvěděli o náboženské toleranci dříve než úřední cestou. Eva Melmuková tvrdí²¹², že se tak stalo zásluhou Matěje Kolmana, který byl v době vydání vězněn v Praze pro svou víru. Po propuštění se vrátil do Zahrádek, vesnice,

²¹⁰ NEŠPOR, Z. R., *Víra bez církve?*, Ústí nad Labem 2004 s. 49.

²¹¹ SOA Třebíč, *Církevní historie, Sborová kronika 1781-1981* (bez signatury).

²¹² MELMUKOVÁ Eva, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999, s. 104.

odkud pocházel, ležící na pomezí Čech a Moravy. Když zde oznámil, co se dozvěděl, vydali se dva místní nekatolíci do Reče za Bratislavu, aby si obstarali výtisk Tolerančního patentu v „moravské“ řeči. Na zpáteční cestě (někdy před Vánocemi) měli informovat několik ohnisek nekatolíků, mezi něž patřilo i Třebíčsko. Tato teorie je možná, ačkoliv nám ji nepotvrzuje ani sborová kronika. Uvažovat by se ale dalo i o „severní cestě“. Víme, že Toleranční patent byl vyhlášen 23. listopadu 1781 v Novém Městě na Moravě²¹³, které není příliš vzdáleno od Velkého Meziříčí. S tamními nekatolíky přicházeli Hornovilémovští prokazatelně do styku.

Nenašel jsem však v pramenech žádné důkazy pro tvrzení, že by se jihlavský krajský hejtman Balthasar Clement von Boss nějakým způsobem snažil mařit postupy vyplývající z vyhlášení patentu, nebo že by ho chtěl dokonce úplně zatajit. K většině nedorozumění a prodlev docházelo spíše z toho důvodu, že hejtman prostě nevěděl, jak se má v nové situaci postupovat, a všechny sporné body se musely řešit takřkajíc „za pochodu“. Proto byl Toleranční patent brzy doplněn řadou prováděcích nařízení, která však sama o sobě neřešila všechny problémy, s nimiž se musel hejtman vyrovnávat a vždy je také konzultovat s Moravským zemským guberniem.

5.6 Toleranční přihlášky na třebíčském panství

Z Třebíče se přihlásil jako evangelík jediný člověk, podruh na Podklášeří Josef Drobný, který se však již zdržoval v Horních Vilémovicích.²¹⁴ Tento fakt koresponduje s celkovou situací v moravských městech, kde s výjimkou města Vsetína, byl počet přihlášek zanedbatelný. V první vlně přihlášek se na Třebíčsku všichni přihlásili k Augsburské konfesi.²¹⁵ V celé oblasti, jež přesahovala i hranice třebíčského panství, se však nenašlo ani 100 rodin, ani 500 duší, aby mohl vzniknout sbor. Zapsat se nechalo v první fázi pouze 208 osob. Nejvíce rodin bylo z Horních Vilémovic, Otína, Střížova a Radošova.

²¹³ NEŠPOR, Z. R., Současný stav výzkumu českého nekatolictví v 18. století. In *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (ed. Nešpor). Ústí nad Labem 2007, s. 15.

²¹⁴ MZA Brno, B1, R11/101/8, p. Třebíč, fol. 125-147.

²¹⁵ Tamtéž; Většina nekatolíků se hlásila prostě jako evangelíci.

5.6.1 Kausa Caha – Veškrna

Počátkem února 1782 podávají obce Chlum, Kouty a Budíkovice třebičské vrchnostenské kanceláři žalobu na Matěje Cahu z Chlumu a Jana Veškrnu z Budíkovic. Ve stížnosti uvádějí, že dotyční obcházejí jednotlivé vesnice a výhružkami nutí jejich obyvatele, aby se nechali zapsat na seznam, a haní samospasitelnou katolickou víru. Požadují, aby obžalovaní Caha a Veškrna byli vystěhováni ze svých obcí. V podání z Chlumu figuruje ještě Jan Jurkas, který je označen za následovníka Matěje Cahy. Ten se však následnému vyšetřování vyhnul. Tyto dopisy ani nemusíme podrobovat hlubší analýze, abychom si všimli, že jsou si velmi podobné a že představitelé uvedených obcí spolu museli jejich obsah konzultovat. To platí zejména pro stížnosti z Chlumu a Budíkovic, kde nalezneme naprosto totožné formulace. Uveďme si zde celé znění jednoho z dopisů:

Budíkovice, 6. 2. 1782

Pochválen bud' Ježíš Kristus.

Jejich vysoce urozené Milosti panu inspektorovi.

S nejhlubší ponížeností jejich milostivé šlépěje libáme a pod jejich milostivou ochranu se utíkáme a k vyrozumění jejich Milosti odevzdáváme straniva pohoršení a různice o víře, kdo by byl počátek toho pobouření a ponoukání lidu, totiž Jan Veškrna jest přední fundátor a vychvalovatel toho náboženství. Těž Matěj Caha z Chlumu. Ti celé panství ve dne i v noci prochází a svým bezbožným nabádáním a mámením lidi kazí a koho jen můžou podmanit, toho kvaltem k tomu nutí a naši víru samospasitelnou katolickou navýsost tupí a haní, kdežto nám katolíkům hrozná smutnost a těžkost z toho pochází a připadá, nebo u nás ve čtyřech domech již takové náboženství jest a jest se obávat, aby se to víc nevkořenilo, nebo jejich mámení jest takové a praví, že jejich příchod do nebe je ráno, židů v poledne a my katolíci u večer a nám takové utrhačné slovo proti nám staví a mluví. Začež my všichni sousedi za to co nejponíženěji pro Boha prosíme jejich vysoce urozenosti a milosti, by mocí jejich ty takové rozsívače koukole zlého, od nás oddělený byli, nebo se obáváme, aby z nás někdo do toho bludu neupadl, a my katolíci sami pospolu přebývati mohli. Jan Vávra ještě svobodný, tež Jana Veškrny manželka kvaltem k tomu od nich nucený byli, neb jim takové řeči mluvili, že od nich spíš 100 přijde ke spasení než od nás jeden, a praví, že my jsme bludaři a že svátosti jsou jen 2 a tak těma cikánskýma řečmi každého mámi a olžou. Jestli by bylo možné, aby

od nás byly oddělený celá obec za to pro Boha prosíme a o to velice žádáme a svou vlastní obecní pečetí to potvrzujeme“.²¹⁶

Současně se nechalo 60 osob na třebíčském zámku vyškrtnout ze seznamu. Byli to obyvatelé z následujících vesnic:

Tabulka č. 3 – Seznam katolických revertentů

Název vesnice	Číslo popisné	Jméno	Důvody pro rozhodnutí
Budíkovice	10	Anna, manželka Jana Veškrny	Manžel ji nutil.
	13	Anna, manželka Matěje Cahy Syn Jan (3r), dcera Marianna (1/2 r)	Manžel ji nutil.
Benetice	11	Kateřina, manželka Josefa Čapka dcera Anna	Manžel ji nutil.
Radošov	10	Martin Caha, synové Martin (15), Matouš (13), Josef (11), Tomáš (5), dcera Alžběta (7)	Sveden Matějem Cahou z Chlumu.
	20	Václav Pařízek, manželka Rosalie, novorozená dcera Marianna	Svedl je Matěj Caha z Chlumu.
	24	Matěj Caha, žena Kateřina, bratr Eliáš	Svedl je Matěj Caha z Chlumu.
	24	Martin Caha, svobodný, bratr hospodáře	Svedl ho Matěj Caha z Chlumu.
	7	Polexina, žena Jiřího Novotného	Svedl ji bratr Pavel Houdek.
	25	Tomáš Novotný, žena Polexina, synové Jan (24), Tomáš (20)	Svedeni Matějem Cahou.
	9	Jiří Pokorný	Sveden Matějem Cahou.
	20	Polexina (žena Jiřího Pařízka), synové Matouš (11), František (7), dcery Kateřina (20), Terezie (17)	Přemluvena manželem a Matějem Cahou.

²¹⁶ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 53, 54.

	20	Vdova Mařena Novotná, dcera Anna	Svedli ji Jiří Pařízek a Matěj Caha.
	14	Jan Rychlý, žena Justina, syn Bartoloměj (20), dcera Rosina (30)	Jiří Pařízek a Matěj Caha jim půjčili knihu a písň. Caha je zapsal.
	22	Matouš Molák, čeledín (22) Jakuba Pařízka	Sveden Matějem Cahou
	17	Tomáš Houdek (26, bratr Pavla Houdka) Tomáš Krčál (15, čeledín Pavla Houdka)	Svedeni Matějem Cahou.
Čechtín	22	Kristián Sochor	Sveden Matějem Cahou a Matoušem Toufarem.
Smrčná	1	Jakub Martin, manželka Anna	Sveden Janem Jurkou z Chlumu.
Svatoslav	36	Marianna (žena Jakuba Cahy), dcery Veronika (12), Marianna (7)	Její otec ji nechal zapsat s její vůlí ke katolické víře, protože nikdy nic bludného nekonala.
	8	Jan Pařízek	Evangelické učení se naučil od otce. Chce ale zůstat katolíkem.
Číměř	5	Martin Caha	Dal se zapsat, ale chce zůstat katolíkem.
Kouty	25	Josef Hejmalíček	Svedl ho Matěj Caha.
	12	Jiří Procházka, synové Matěj (20), Jan (15), Josef (6), dcery Kateřina (17), Polexina (8)	Byl sveden Matějem Cahou již před šesti lety, nyní zase.
	17	Tomáš Konečný, Žena Salomena, syn Jan (18), dcery Justina (16), Johana (13), Anna (15)	Svedl ho Matěj Caha.

Muži: 32
Ženy: 28
Celkem: 60 osob

Jak lze vyrozumět z tabulky, nejvíce revertentů vypovídalo, že byli zlákáni k přestupu k evangelické konfesi právě Matějem Cahou. Může nás překvapit, že jméno Jana Veškrny jako druhého hlavního svůdce se v protokolu nevyskytuje. V několika případech ženy tvrdily, že je k přestupu přinutil manžel. Není bez zajímavosti si povšimnout, že mezi těmito ženami byla i manželka Jana Veškrny Anna. Jiní uvedli, že byli zapsáni některým z rodinných příslušníků (otec, bratr) bez jejich vědomí. V jednom případě nechal otec vyškrtnout svou vdanou dceru i s jejími dětmi. Z těchto uvedených důvodů pro vyškrtnutí ze seznamu vyplývá, že mnohdy nepanovala shoda v otázkách víry ani v rámci nejužší rodiny. „V některých případech proto docházelo dokonce i k rozpadům rodin z náboženských důvodů, když totiž jeden z manželů po vydání Tolerančního patentu konvertoval k protestantskému vyznání a druhý ne.“²¹⁷ Z původně zapsaných 208 osob tedy zbývalo na třebečském panství pouhých 148 a představa o vlastním sboru a pastorovi se začala rozplývat. Krajský hejtman referoval²¹⁸ gubernium o počtu revertentů a podotkl, že s pomocí duchovenského komisaře mohou být i ostatní vráceni „na pravou cestu“. Oznamuje, že nařídil třebečskému vrchnostenskému úřadu, aby byli oba bludaři úředně vyslechnuti a protokol byl zaslán krajskému úřadu. Gubernium hejtmana v odpovědi²¹⁹ napomíná, aby respektoval všechna vydaná nařízení.

Kausa s Cahou a Veškrnou, zaměstnávající úřady až do konce května, vypovídá o tom, že v prvních měsících roku 1782 si řada lidí nebyla vůbec jistá, co přesně vydání Tolerančního patentu obnáší, a jakým směrem se situace bude vyvíjet. Katolíci se obávali, že ztratí své privilegované postavení, nekatolíci se naopak mohli obávat, že žádná tolerance se konat nebude a že jde jen o snahu získat jejich jména. Tyto obavy způsobily, že se někteří nechali zapsat, pak ze seznamu vyškrtnout, a nakonec opět zapsat. Tyto případy však nejsou vzácné ani na jiných panstvích a v jiných krajích. Velmi zajímavá je ale skutečnost, že udání na Matěje Cahu a Jana Veškrnu přišlo z jejich rodných obcí. Zde se ukazuje, že stále bylo v lidech zakořeněno dogma středověké uniformity a obyvatelé na vesnicích se jen těžko smířovali s tím, že jejich soused bude jiného vyznání. Dokud dělal všechno tak jak oni sami a byl alespoň „na oko“ katolíkem, nenastal žádný problém. Jakmile ale veřejně napadl jejich dosavadní praktikování víry a narušil tak zaběhnutý koloběh, tvrdě narazil. Proto se objevil požadavek, aby „koukol byl oddělený od pšenice.“ Pokud ale byla celá ves nekatolická, nebo

²¹⁷ Nešpor, Z., R.: Víra, s. 45.

²¹⁸ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč fol. 153.

²¹⁹ Tamtéž, fol. 154.

alespoň její většina, k žádným stížnostem nedocházelo. Všimněme si, že z centra nekatolíků v Horních Vilémovicích nepřišla ani jedna žádost o zrušení přihlášky. Podobné nepokoje jsou nám známy i z jiných regionů.²²⁰

21. února 1782 byli Matěj Caha a Jan Veškna vyslýcháni v třebíčské zámecké kanceláři. Kladené otázky vycházely důsledně z obsahu stížností a svědčí i o tom, že tazatel nebyl obzvláště bystrý. Uveďme zde pro zajímavost výsledky Jana Veškny.²²¹

1. Jak se jmenujete, odkud jste a zdaž ženatý, a nebo svobodný jste?

R(esponsum): Jan Veškna z Budíkovíc, jsem ožinilý.

2. Jestli vám povědomo, z jaké příčiny dnes sem na kancelář předvolán jste?

R: Nevím.

3. Proti vám jest zde zanešena stížnost, že jste vy předně víru evangelickou, a neb v jaké vy se tenkrát vyznáváte, na nejvejš vychvaloval, a na proti tomu víru pravou katolickou též na nejvejš tupil a haněl. Napotom taky po panství ve dne a taky v noci se procházel, a s nabádáním lidi k druhé bludné víře přemlouval a nutil. Povězte tedy zdaž je to pravda?

R: Není to pravda.

4. Jestli dále tomu tak jest, že jste vy mluviti měl, a nebo mluvil že váš, a neb z druhé bludné víry přichod do nebe jest ráno, židův v poledne, a my katolíci teprva u večer?

R: Kde bych já to mluvil, to není pravda. Kdo by na to chtěl přísahat, ten by musel na čtvrt hodiny umřít.

5. Jestli pravda, že Jan Vávra, ještě svobodný, a Jana Veškny, snad je to vaše, manželka kvaltem od vás k bludné víře nuceni byli, a vy že jste jim takové řeči mluvil, kterak od tý druhý víry spíše 100 k spasení přijde nežli z katolíků jeden?

R: Není pravda, já jsem nic nemluvil.

6. Jestli taky to pravda jest, že jste mluvil, že katolíci bludaři jsou, a že svátosti jenom dvě jsou?

R: Nemluvil jsem nic.

Výslech Matěje Cahy se nesl ve velmi podobném duchu. Nato byli oba dva konfrontováni s budíkovskými zástupci, kteří svou výpověď potvrdili přísahou. O celém

²²⁰ Srv. NEŠPOR, Z. R.: Víra, s. 45- 54.

²²¹ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč fol. 61, 62.

případu bylo informováno i gubernium. Zpráva kraje guberniu se nedochovala, známe jen jeho odpověď, v níž si žádá o další údaje.²²²

V dubnu (9. 4.) byli proto obžalovaní Caha a Veškrna znovu vyslýcháni, tentokrát na krajském úřadě v Jihlavě.²²³ Zástupci tří obcí potvrdili své výpovědi a dodali, že tito dva podněcovatelé zapsali mnoho obyvatel zmíněných obcí bez jejich vůle a vědomí. Caha s Veškrnou opět všechna obvinění popřeli. Jihlavský hejtman Boss zaslal guberniu zprávu o vyšetřování, ve které píše, že oba dva iniciátoři jsou dostatečně vyučeni v katolické víře a že až do vydání Tolerančního patentu řádně vykonávali všechny povinnosti katolíků.²²⁴ Navrhuje oběma obžalovaným trest čtyřdenní nucené práce na panství o chlebě a vodě a s vložením nožních okovů. Gubernium v odpovědi z 16. dubna jeho návrh zamítlo pro nedostatek důkazů a vyžádalo si konkrétní svědectví těch, kteří měli být svedeni.²²⁵ Krajský úřad proto doplnil protokol o výpovědi těchto osob, mezi nimiž byl i Martin Caha z Číměře, jehož sestra byla manželkou Jana Veškrny. Martin Caha uvedl²²⁶, že sestra mu evangelické náboženství zvláště vychválila a že on se při té chvále opil pálenkou a dal se zapsat. Když vystřízlivěl, šel k vrchnímu s prosbou o vyškrtnutí. Doplněný protokol byl opět zaslán do Brna (4. května).²²⁷ Zemský hejtman ve své odpovědi z 11. května²²⁸ přikázal, aby oba obžalovaní byli seznámeni s nařízeními a aby byli varováni, že pokud jich nebudou dbát, budou přísně potrestáni. Hejtman ještě zaslal pro jistotu dotaz o správnosti svého postupu vídeňské dvorské kanceláři.²²⁹ Ta jeho kroky schválila.²³⁰ Tak skončil proces, který trval od začátku února do konce května 1782 a který zaměstnal všechny patra státní správy. Přesto můžeme být překvapeni promptností jednotlivých úřadů na trase Třebíč – Jihlava – Brno - Vídeň. Je příznačné, že nižší úřad průběžně celou kauzu konzultoval s vyšším, aby předešel případným stížnostem, které by mohly vést až k odvolání dotyčného úředníka. Tomu neušel ani sám český místodržící kníže Fürstenberk, když z císařova pohledu neúnosně dlouho protahoval vyhlášení patentu v Čechách. Oba protagonisté vlastně vyvázli bez trestu, ačkoli proti nim svědčilo mnoho osob. Na průběhu celé aféry můžeme velmi dobře pozorovat, jak reformy postupovaly shora a jak mnozí na ně nebyli připraveni a nevěděli, jak mají postupovat. Zatímco vrchnostenská kancelář a kraj navrhovaly přísnější postihy, gubernium

²²² MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 65

²²³ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 34-36.

²²⁴ Tamtéž, fol. 32-33.

²²⁵ Tamtéž, fol. 39-40.

²²⁶ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč fol. 42, 43.

²²⁷ Tamtéž, fol. 43-45.

²²⁸ Tamtéž, fol. 47, 48.

²²⁹ Tamtéž, f. 49.

²³⁰ Tamtéž, f. 50.

se je snažilo umírnit. Tento postup potvrdila nakonec i dvorská kancelář ve Vídni. Jinak tomu ale bylo u katolického duchovenstva, které se jen těžko smiřovalo s tím, že katolická víra přestává být jediným možným vyznáním. Faráři, jak ještě v dalším vývoji událostí uvidíme, se snažili do poslední chvíle minimalizovat počet přihlášek k jedné z protestantských konfesí. Jejich postoje jsou celkem pochopitelné a nepřekvapí nás. Někdy tak činili jistě i v dobré víře, neboť přes všechna státní nařízení a vyhlášky zůstávalo pro ně pouze jediné náboženství samospasitelné. I na jiných panstvích byla situace obdobná. Rozhodně neplatí, že vrchnost zaujímalá k protestantům a priori nepřátelský postoj. Majitelům panství šlo předně o to, aby v jejich dominiích byl klid.

5.6.2 Přihlašování před komisí

Provizorní seznamy osob přihlášených k protestantství po nařízení, že každý nekatolík musí složit své vyznání víry před komisí, přestaly dostačovat. Tak skončila první „divoká“ fáze přestupů. Krajský hejtman Boss informuje gubernium²³¹, že výslech „bludařů“ v Třebíči započne 26. 4. 1782. Prosí také o osvědčení pro jihlavského děkana a duchovenského komisaře Michaela Losse o jeho schopnosti jednat s katolíky i bludaři, díky které zabránil mnoha nepokojům v kraji. Také prý získal zpět do katolické církve mnoho obyvatel z Nové Vsi na panství Telč. Zmiňuje se i o jeho předešlých zásluhách v jiných krajích při selském povstání. Gubernium vydání takového osvědčení zamítlo jako neopodstatněné.²³² Proč děkan Loss chtěl získat toto osvědčení, zůstává otázkou. V latinsky psané relaci informuje děkan brněnského biskupa Matyáše Františka Chorinskho o výsledku komise, která probíhala na třebíčském panství od pátku 26. dubna do pondělí 29. dubna. Píše, že se ke komisi dostavilo 131 dospělých a 46 dětí „usu rationis destituorum“ (tj. mladších dvanácti let). Všichni dospělí byli jednotlivě vyslechnuti před jihlavským krajským substitutem Rosenzweigem a před vrchním správcem panství. Děkan došel k závěru, že z vyslychaných má pouze šest osob solidní znalosti o své konfesi. Ostatní jsou v náboženských otázkách naprosto nevzdělaní, nebo jen uvádějí, že jsou pouze dvě svátosti a že přijímání pod obojím způsobem je nutné ke spasení. Tvrdí, že se naučí více od pastora, který k nim přijde. Na otázku, proč chtějí setrvat u evangelického náboženství, odpovídají, že se k němu hlásili i jejich předkové a že oni sami ho již od mládí nebo od svatby tajně vyznávají. V závěru své zprávy Loss poznamenává, že vynaložil veškerou péči, aby některé z nekatolíků přivedl zpět

²³¹ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 149-150.

²³² MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 151.

do katolické církve, ale že se to nepodařilo ani v jednom případě, když nepočítá ty, kteří se nechali vyškrtnout již před jeho příchodem. Průběh komise je rovněž popsán i v kronice hornovilemovského sboru, a to mnohem sugestivněji:

„Znejprvku se mnozí té komise skutečně strachovali, která zachováním již oznámeného pořádku přísnou a vyhrožující se být zdála. A ten duchovní spolukomisař, jenž byl z řádu klášternického taky do hádek se s lidma pouštěl, protož ne bez gruntu se báli někteří, aby s takovými pány v hádce v něčem nechybyli anebo se nepodřekli- pro tu příčinu na brtnickém panství, kde komise v kraji nejprv předsevzatá byla, netroufali sobě směle a zřetelně na předložené otázky odpovídat, anebo do hlubší hádky se s nima pouštět, v tichosti toliko a s šanováním katolického náboženství své mínění z ohledu ctění a vzývání Boha přednášejíce, na třebíčské kanceláři již někteří směleji mluvili a chyb katolického náboženství dotýkati se začali. Na velkomeziříčském pak se někteří k hluboké hádce náležitě připravili, kdež již ta komise sama se nepotřebným hádkám a rozepřím vyhýbala.“²³³

Opravdu lze na základě výpovědi potvrdit, že nekatolíci si s postupujícím časem počínali před komisí stále více suverénněji, a je možno vyzorovat určitou koordinovanost jejich postupu i v rámci více panství. Na velkomeziříčské panství někteří komisi rovnou řekli, ať se s nimi nezdržuje.²³⁴

Považuji za užitečné, zmínit se stručně i o činnosti první komise v jihlavském kraji, která proběhla na brtnickém panství ve dnech 22.- 23. února 1782. Jednání se osobně účastnil krajský hejtman Boss, jenž se dopustil hned několika procedurálních chyb. Ve své souhrnné zprávě guberniu²³⁵ mimo jiné referuje, že nemůže „ty lidi“ pokládat za příslušníky jednoho ze tří tolerovaných náboženství, neboť jejich neznalost ukazuje, že tvoří nějakou snad nikde neexistující sektu. Gubernium ve své odpovědi (2. 3. 1782)²³⁶ hejtmana kárá, že se osobně účastnil komise. Poddaní mají být vyslechnuti v kanceláři jen duchovním komisařem. Kraj se má starat pouze o vyřízení modliteben a umístění pastorů. Pokud jde o tzv. sektu, musejí se podle generálie z 25. 1. přihlásit k jednomu ze dvou tolerovaných náboženství. Když se to nepodaří, neplatí znalost vyznání, ale přihláška. Nelze žádat, aby byli předáni ke katolickému faráři k poučení a nápravě. Měl je podle generálií z 25. ledna. 1782 mile poučit a pak měl napsat výsledek. Nemůže je přesvědčovat, nebo dokonce jim hrozit jako nepolepšitelným

²³³ SOkA Třebíč Církevní historie. Kronika hornovilemovského sboru (bez signatury), s. 5, 6.

²³⁴ MZA Brno, B1, R11/101/8 p. Velké Meziříčí, fol. 47-68.

²³⁵ MZA Brno, B1, R11/101/1 p. Brtnice, fol. 40-42.

²³⁶ MZA Brno, R11/101/1 p. Brtnice, fol. 1-7.

kacířům. Do poučování nesmí zasahovat světský úřad, dohadovat se může pouze duchovní komisař. I biskupovi se dává na vědomí, co má duchovní komisař dělat, nemá se hádat, ale poučovat o možnostech patentu. Komisař má vést jen oficiální protokol. Krajský hejtman Balthasar Clement von Boss si zpočátku počínal velice aktivně a byl přesvědčen, že pokud minimalizuje počet přihlášek, sklídí od svých nadřízených pochvalu. Když zjistil, že tomu tak není, urychleně se stáhl a žádal gubernium o prominutí.²³⁷

5.6.3 Analýza přihlášek

Na třebíčském panství se nechalo podle závěrečného sumáře zapsat 177 osob z 13 obcí (Horní Vilémovice, Budíkovice, Nová Ves, Věstoňovice, Benetice, Radošov, Trnava, Chlum, Smrčné, Svatoslav, Kouty, Valdíkov, Střížov).²³⁸ Jak správně upozornil Ilja Burian²³⁹, komise se při závěrečném sčítání musela splést. Hlavním problémem je, že výpovědi některých lidí, zejména čeledínů a děveček, v protokolu úplně chybí. Také František Jaša z Benetic, jehož výpověď známe, se v závěrečném sumáři neobjevuje. Několik lidí se také ke komisi ze závažných důvodů nemohlo dostavit. Burian došel k počtu 180 osob. Ke stejnému číslu jsem dospěl i já, ačkoli se s ním neshoduji v počtu přihlášek u dvou obcí.²⁴⁰ Za nepřesností nevidím úmysl komise, tři přihlášky navíc by nic nevyřešily.

Z tabulky č. 4 jasně vidíme, že nejvíce nově přihlášených protestantů bylo z Horních Vilémovic. Po celé 18. století dokázali vzdorovat tlakům rekatolizace a předávat z generace na generaci vědomí „jinakosti“ od většinového katolického obyvatelstva.

Jak již bylo řečeno, po vlně odhlašování od evangelické víry, ke které došlo v souvislosti s kauzou Caha - Veškra, zůstávalo na třebíčském panství 148 nekatolíků. Před komisí se jich tedy přihlásilo o 32 více, což je polovina katolických revertentů. Pokud se zaměříme na konkrétní jména, nalezneme skutečně několik lidí, kteří změnili v krátkém čase svou konfesi třikrát.²⁴¹ Změna konfese však v tomto případě neznamena změnu náboženského smýšlení, jež zůstávalo identické. Jako důvod pro své rozhodnutí většinou uváděli strach. Někteří lidé je prý strašili, že budou odvezeni pryč. V kronice hornovilémovského sboru je k tomu poznamenáno toto: „...mezi obecním lidem roznesla se nepravá pověst, že statky,

²³⁷ MZA Brno, R11/101/1 p. Brtnice, fol. 3.

²³⁸ MZA Brno, R11/101/8 p. Třebíč fol. 120- 124.

²³⁹ Burian, I., Dějiny protestantismu, s. 236.

²⁴⁰ Tamtéž; Burian udává, že z Budíkovic se přihlásilo 17 a z Benetic 8 osob. Je možné, že při svém výpočtu používal Edici tolerančních přihlášek (na které se sám podílel), která je však dost nepřesná a obsahuje i chyby. Např. v sumáři přihlášených z třebíčského panství úplně chybí vdova Kateřina Veselá z Trnavy (s. 173).

²⁴¹ Těchto osob jsem napočítal šest.

jmění a všechno cokoliv mají pobere (tj. komise) a je do Benátek na věčné otroctví, a tahání šiftu houfně zahnat nechá.²⁴² Možná nás napadne otázka, zda Anna Veškrnová přijala víru svého manžela. Odpovědět na ni bohužel dát nemůžeme, poněvadž Jan Veškna je v protokolu uveden již jako vdovec. Z rodiny Tomáše Novotného z Radošova, která se nejdříve nechala přihlásit k protestantství a později revertovala ke katolictví, přijal opět evangelickou víru pouze dospělý syn Jan. Dříve než se přistoupilo k výsledku jednotlivců, byla všem vysvětlena toleranční nařízení.

Tabulka č. 4 - Počet přihlášek k augšpurské konfesi

Obec	Počet rodin	Počet přihlášených celkem
Horní Vilémovice	12	67
Budíkovice	5	18
Nová Ves	1	4
Věstoňovice	4	20
Benetice	2	7
Radošov	4	27
Trnava	1	7
Chlum	2	9
Smrčné	1	6
Svatoslav	1	4
Kouty	-	2
Valdíkov	1	7
Střížov	-	2
celkem	34	180

Při přihláškách odpovídali dotazovaní na tyto čtyři (nebo podobné)²⁴³ otázky:

I. Jaké jste víry?²⁴⁴

II. Co o této víře víte?

²⁴² SOkA Třebíč, Církevní historie. Kronika hornovilémovského sboru, s. 5.

²⁴³ V protokolu nalézáme pouze odpovědi, z kterých je však zřejmé, jaké byly otázky.

²⁴⁴ Někdy byl připojen dotaz: Jak dlouho vyznáváte tuto víru?

III. Proč odstupujete od římskokatolické církve? (Co vám vadí na katolické víře?)

IV. Nechcete zůstat katolíkem?

Ad I.

Na první otázku většina dotazovaných lidí z panství brtnického, třebečského a velkomeziříčského, kteří se později spojili, aby mohli vytvořit sbor, odpověděla, že jsou evangelíky. Takováto odpověď však nebyla pro komisi dostačující, poněvadž musela podle nařízení zapsat každého pouze k jednomu z tolerovaných náboženství. Evangelictví však v sobě zahrnuje augšpurskou i helvetskou konfesi. Nekatolíky, kteří své vyznání nijak blíže nespecifikovali, zapisovala komise automaticky jako do augšpurské konfese, jak tomu bylo i v jiných krajích. Je velmi pravděpodobné, že v této době se mezi nimi nenašel ještě nikdo, kdo by měl alespoň základní povědomí o rozdílech mezi augšpurskou a helvetskou konfesí. Tato skutečnost měla za následek, že v utvářejícím se hornovilemovském sboru vznikl zanedlouho rozvrat a vážně hrozilo, že zde žádný toleranční sbor nevznikne.

Pokud odpovídali i na otázku, jak dlouho svoji víru vyznávají, naprostá většina tázaných uvedla, že od mládí. Někteří připojili, že i jejich rodiče či prarodiče byli stejné víry, ale museli ji skrývat. Poměrně časté byly také odpovědi, že přijali víru po svatbě, což nás nepřekvapuje. Výjimečně se objevují i jiné odpovědi. Např. Matěj Toufar z Radošova řekl, že se ji naučil na vandru. Rozina Vodová z Věstoňovic uvedla, že pro ni byla získána, když chodila po službách. Kateřina Veselá z Trnavy byla podle svých slov evangeličkou krátce, až po „publicírování patentu“.

Ad II.

Na druhou otázku, jak již víme z jeho zprávy, nedostával duchovenský komisař Loss rovněž uspokojivé odpovědi. Mohli bychom je v zásadě rozdělit do následujících kategorií:

- A. Nic, protože jsme se museli skrývat (Naučím se od učitele).
- B. Evangeličká víra pochází z ráje, založil ji sám Ježíš Kristus.
- C. Věřím ve dvě svátosti: v křest a večeři Páně.

Takto vypadají nejčastější odpovědi protestantů z Horních Vilémovic. Pouze dvě osoby z této vesničky uvedly, že znají celý evangelický katechismus,²⁴⁵ nebo alespoň jeho část. Ojediněle lze nalézt i originálnější odpovědi. Např. Kateřina Burešová odpověděla, že neví nic, protože má k tomu špatnou hlavu. František Jaša zdůvodňuje svou neznalost tím, že jim byly před několika lety sebrány knihy a že se nemá z čeho učit. Na základě uvedených odpovědí nelze specifikovat, k jaké ze dvou povolených protestantských konfesí mají nekatolíci blíže.

Ad III.

Odpovědi na otázku týkající se výhrad ke katolické víře jsou o něco pestřejší. Rozdělit bychom je mohli do následujících skupin:

- A. Nemám pochyby vůči katolické víře/nenalézám na katolické víře chyby/.
- B. Katolíci hodně hřeší a jsou pyšní.
- C. Nevěřím ve více svátostí.
- D. Katolíci přijímají jen pod jednou.
- E. Nevěřím v očistec, v modlitby za mrtvé, ani v přímluvy svatých.

Poněkud překvapující je odpověď typu A vyskytující se v protokolech poměrně často. Můžeme ji přikládat obavě některých protestantů, kteří tváří tvář duchovenskému komisaři neměli odvahu říci něco špatného o katolické víře. Co se týče ostatních odpovědí, objevují se v nich klasické námitky evangelíků vůči katolicismu, na něž upozorňoval o 120 let dříve polenský děkan Burešovský.

Ad IV.

Na poslední otázku odpověděli všichni záporně, ačkoli jihlavský děkan se snažil s velkou akribií jejich rozhodnutí zvrátit. Někteří odpověděli prostě, že od evangelické víry neodstoupí, jiní svou odpověď konkretizovali. Děti často odpovídaly, že budou stejné víry jako jejich rodiče, ženy zase většinou chtěly zachovávat stejnou víru jako jejich manžel, ačkoli to neplatilo bez výjimky. Např. manželka Pavla Trnky z Horních Vilémovic řekla,²⁴⁶ že od víry

²⁴⁵ Marianna Odpovídálová uvedla, že se učila z Krmanova katechismu.

²⁴⁶ MZA Brno, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 129.

neodstoupí, i kdyby měla jít od muže a byla vyhnána. Pavel Kostka uvedl,²⁴⁷ že bude stejné víry jako jeho rodiče, neboť by byl jinak bit a nesměl by domů. Někteří vypověděli, že jsou staří a že chtějí zemřít v tom, v čem se narodili.

Své výpovědi, které byly zapisovány v němčině, museli všichni podepsat. Psát ale uměl jen málokdo, proto místo podpisu nalézáme spíše značky, ale ani ti, kteří dovedli číst i psát, jistě nebyli s to rozumět němčině.

5.6.4 Závěrečná zpráva a návrhy na ustanovení sboru

Krajský substitut Vincenc von Rosenzweig podal o komisi obširnou zprávu,²⁴⁸ v níž hodnotí průběh komise. Překvapující je jeho návrh zřídit lokální kaplanství dříve, než bude ustanoven pastor. Kaplani by se mohli prozatím spokojit se selskou chalupou. Tak by se někteří z oněch „bludařů“ mohli navrátit k pravé víře. Tímto návrhem Rosenzweig výrazně překročil svou pravomoc. Na závěr zprávy konstatoval, že nemůže uvést zatím nic bližšího o zřízení modlitebny a školy, poněvadž je nutné vyčkat na výsledek komise na velkomeziříčském panství.

Krajský hejtman Boss informuje 3. května o situaci gubernium.²⁴⁹ Návrh krajského substituta zamítá s odůvodněním, že pokud je většina těch lidí „bludaři“ již od mládí, nic s nimi nesvede ani nejlepší kaplan. Možná že již opravdu nad snahami o obrácení nekatolíků „zlomil hůl“, pravděpodobnější je však varianta, že už se nechtěl v této záležitosti nijak angažovat. Dobře si totiž pamatoval napomenutí od gubernia, které dostal za přílišnou horlivost při komisi na brtnickém panství. Proto navrhuje, aby se třebíčským, meziříčským a brtnickým poddaným udělilo povolení pro vlastní modlitebnu a školu. Zemské gubernium ve své odpovědi²⁵⁰ upozorňuje krajského hejtmana, že volba místa pro modlitebnu má být provedena ve shodě s nekatolickými poddanými.

5.6.5 První pokus o zřízení hornovilemovského sboru

Přihlášky na velkomeziříčském panství před komisí končí 11. května 1782. Rosenzweig v závěrečné zprávě z 22. května konstatuje, že se zde přihlásilo 162 osob, tj. 37 rodin.²⁵¹

²⁴⁷ Tamtéž, fol. 127.

²⁴⁸ MZA Brno, R11/101/8 p. Třebíč, fol. 117.

²⁴⁹ Tamtéž, fol. 118.

²⁵⁰ Tamtéž.

²⁵¹ MZA Brno, R11/101/8 p. Velké Meziříčí, fol. 69.

Všichni byli zapsáni k augšpurské konfesi. Na základě výpovědí, obsáhlejších než na jiných panstvích, soudí, že se někdo musí zabývat tajným vyučováním. Na konci své zprávy uvádí celkový počet osob ze všech panství, které mají formovat nový sbor.

Tabulka č. 5 - Počet osob augšpurského vyznání.

Panství	Počet osob	Počet rodin
Velké Meziříčí	162	37
Brtnice	119	23
Třebíč	177	34
Puklice (statek)	10	2
Náměšťský díl	7	1
Uhřínov (část p. V. Meziříčí, část p. Budišov)	7	2
Dlouhá Brtnice (Jihlava)	4	1
celkem	486	100

Z tabulky vidíme, že počet evangelíků z panství Třebíč, Brtnice, Velké Meziříčí by nedostačoval pro ustanovení nového sboru. Proto se k nim ještě přidali evangelíci ze statku Puklice, z Náměště nad Oslavou, Uhřínova a Dlouhé Brtnice, ačkoliv by se někteří z nich mohli připojit k jinému sboru. Svědčí to o dobré komunikaci mezi evangelíky i na větší vzdálenosti. Předepsaného počtu tedy evangelíci dosáhli a zdálo se, že vytvoření sboru již nestojí v cestě žádná překážka.

Jiří Václav Neuber, vrchní zámecký úředník, jenž měl na starosti pomáhat nekatolickým poddaným se zřízením modlitebny, školy a domu pro pastora, informuje 27. června 1782 krajský úřad v Jihlavě,²⁵² že pro ně vykázal místo v Horních Vilémovicích. Modlitebna má stát na konci vsi. Pokud nebude postavena, poslouží k těmto účelům místnost v domě Martina Odpovídala. Pastor bude prozatím bydlet v chalupě č. 11. Pro učitele chtějí „bludaři“ ještě nějaký byt v obci vybrat. Krajský hejtman Boss 3. července referuje guberniu o průběhu zřizování sboru.²⁵³ Podotýká, že opakovaně třebíčskému vrchnímu připomínal, aby byl nekatolíkům nápomocen při získávání pastora a učitele. Horní Vilémovice jako místo

²⁵² MZA Brno, R11/101/8 p. Velké Meziříčí, fol. 66.

²⁵³ Tamtéž, f. 66-67.

pro modlitebnu nebyly zvoleny jen z toho důvodu, že se jednalo o vesnici s velkým počtem evangelíků. Svou roli sehrála i jejich strategická poloha, neboť ani z jednoho panství sem není příliš daleko.

V srpnu přijali hornovilémovští ke svému formujícímu se sboru ještě dalších 13 rodin z Jestřábí a Velké Bíteše.²⁵⁴

5.6.6 Rozkol mezi protestanty

Jak se můžeme dočíst v hornovilémovské kronice²⁵⁵, již během přihlašování před komisemi se někteří evangelíci klonili spíše k helvetské konfesi. Zde je jmenován i nám již dobře známý Jan Veškrna z Budíkovíc. Dotazovali se prý komise na způsob přijímání Večeře Páně a říkali, že nechtějí oplatky, ale lámaný chléb. V protokolech jakákoli podobná zmínka však chybí. Je možné, že pastor reformované církve chtěl ex post ospravedlnit, proč většina tvořícího se sboru přestoupila od augšpurské k helvetské konfesi.

Způsob přijímání byl opravdu pro mnoho evangelíků, na rozdíl od přišedších pastorů, klíčový. Je známo mnoho případů, kdy evangelický pastor musel odejít od svého sboru právě kvůli sporům v této oblasti. Čeští a moravští protestanti většinou chtěli přijímat ve shodě se starou českobratrskou tradicí. Obřady pro ně totiž znamenaly mnohem více než teologická nauka a pokud se podobaly katolickým, zpravidla je neakceptovali. Jak napsala Ewa Kowalská ve svém skvělém příspěvku týkajícímu se konfesijní identity českých nekatolíků,²⁵⁶ příčiny přestupu od augšpurské k helvetské konfesi lze hledat i jinde. V mnoha obcích se totiž objevili agitátoři ve prospěch přihlášení se k reformovaným, kteří zdůrazňovali svou příbuznost k Jednotě bratrské a v tomto duchu interpretovali Toleranční patent. Evangeličtí pastoři obou denominací, přicházející na Moravu a do Čech povětšinou z Uher, si vlastně navzájem konkurovali, poněvadž chtěli získat co nejvíce protestantů právě pro svou konfesi. Kalvínské duchovní byli mnohem lépe organizovaní a materiálně zajištění než luteránští. I přes jazykovou bariéru, již museli často překonávat, byla často jejich misie úspěšnější.

²⁵⁴ Tamtéž, fol. 71.

²⁵⁵ SOKA Třebíč, Církevní historie, s. 8.

²⁵⁶ KOWALSKÁ, Eva: Problémy s konfesijnou identitou českých protestantů po roku 1781. In Čeští nekatolíci v 18 století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí (ed. Nešpor). Ústí nad Labem 2007, s. 364-381; Kowalská také cituje (s. 367) z dopisu kněze a. v. Jána Lahy, který popisuje, jak vypadala agitace ve prospěch h. v.: Ante meum adventum in Bohemiam vagabantur certi homines per regnum hocce, qui persuadebant plebi, veriores et S. Scripturam conformiores esse Confess. Helueticam. Nos habere Mediam missam. Antiquas fratres fuisse Helv. Confessionem addictos omnes... Accedit, quod dum Commissio religiosa examinaret nolentes amplius Rom. Catholica Sacra frequentare, audiendo ab iis, propterea sibi Sacra Catholicorum non placere, quod Coena S. non administratur cum fractione panis, statim eos in numerum Helueticarum retulerint et adscripserint.

V okruhu formujícího se hornovilémovského sboru nastal rozkol hned na dvou místech současně, a to ještě dříve, než k nim přišel pastor. Dne 3. září 1782 zasílá vrchní velkomeziříčského panství František Král dotaz krajskému úřadu v Jihlavě, jak se má zachovat.²⁵⁷ Předložil velkomeziříčským evangelíkům revers o vydržování budoucího pastora. Přitom zjistil, že mezi nimi není shoda. Mnozí, zejména obyvatelé obce Otína, odmítali finančně přispívat s odůvodněním, že nechtějí pastora augšpurské, ale helvetské konfese. Má tedy revers vyhotovit bez ohledu na jejich přání? Krajský hejtman chtěl přesně vědět, kolik poddaných si přeje přestoupit k reformované církvi. Proto požádal jihlavského děkana Losse, aby celou záležitost vyšetřil. Děkan zjistil celkem 55 lidí (10 rodin) chtějících přejít k helvetskému vyznání.²⁵⁸ V protokolu je vlastně uvedeno, že žádají prastarou českobratrskou víru. Na objasnění svého vyznání mu předložili katechismus s názvem „Mléko čisté pravdy Boží to jest katechismus aneb Nejprvnější počátek křesťanského učení s kratičkým vysvětlením k vzdělání mládeže církve Boží církve bratrské berlínské vytištěný v Berolíně u Kristiana Henninga Léta Páně 1748.“ Na dotaz Losse, zda chtějí odstoupit od augšpurské konfese i přesto, že budou muset navštěvovat modlitebnu ve vzdáleném Novém Městě na Moravě, odpověděli kladně. Klement von Boss poslal o nově vzniklé situaci zprávu guberniu, aby od něj získal instrukce k dalšímu postupu. Po odpadnutí těchto osob zbývalo hornovilémovskému sboru pouze 431 osob (90 rodin), proto se tázal, zda i za tohoto stavu jim má být poslán pastor. Gubernium přestup k jiné konfesi povolilo,²⁵⁹ ale zakázalo povolat duchovního a zřídit modlitebnu v Horních Vilémovicích, dokud nedosáhnou předepsaného počtu. V kronice hornovilémovského sboru je popsán proces příklonu k reformované církvi takto: „K tomu přišlo, že jistý muž z Votína, jménem Václav Příhoda, paprskář byv na službách Božích v Nosislavě, přinesl odtud katechismus Gruntové víry křesťanské tytulovaný, kterýž mnozí z Votína, z Vilimovic, z Radošova, a ze Střížova čtouce náležitou chuť k tomu dostali, aby se z náboženství Evangelického podle vyznání Augšpurského, na Náboženství Reformietské podle vyznání helvetského společně obrátili.“²⁶⁰ Vidíme, jak i v tomto případě dobře zapracovala helvetská propaganda.

Jenom o pár dní později 14. září 1782 dostavili se evangelíci a. v. Jan Pokorný, Pavel Smolík a Petr Kružík z brtnického panství jako zástupci 23 rodin na vrchnostenskou kancelář. Zde se dotazovali, jak mají postupovat, když chtějí přestoupit k helvetské konfesi.²⁶¹ Když

²⁵⁷ MZA Brno, B1 R11/101/8, p. Velké Meziříčí, fol. 26.

²⁵⁸ Tamtéž, fol. 28.

²⁵⁹ Tamtéž, fol. 34.

²⁶⁰ SOkA Třebíč, Církevní historie, s. 9.

²⁶¹ MZA Brno, B1/R11/101/1 p. Brtnice (nefol.).

jim bylo namítnuto, že je jejich počet nedostatečný pro ustanovení vlastního sboru, odpověděli, že se tedy přidají k reformovanému sboru v Novém Městě na Moravě. Za těchto okolností se stává situace pro hornovilémovské a jiné evangelíky z třebíčského panství kritickou. Akutně hrozilo, že nebudou mít vlastní sbor a že budou muset docházet až do Velké Lhoty vzdálené 6 mil. V toleranční historii jsou známy i jiné případy, kdy došlo k rozdělení sboru (např. v Trnávce a Chvaleticích).²⁶² Jednalo se ale o velké sbory, jejichž existence rozdělením nebyla ohrožena.

5.6.7 Ustanovení sboru

Proces přehlašování se k helvetské konfesi trval celý rok. Krajský úřad každý měsíc zasílal guberniu seznamy s přestoupivšími osobami, ale na ustanovení sboru jich bylo stále málo. Nejdéle vzdorovali právě Hornovilémovští. Teprve 6. října 1783 přestoupilo z této obce 5 rodin, mezi nimiž byli Václav Jaša, Jan Krčál a Martin Odpovídál.²⁶³ Dvořáci Jaša a Krčál společně s Martinem Odpovídalem, v jehož domě měla být modlitebna, měli ve vsi velkou váhu, a proto se podle nich řídili i ostatní obyvatelé. Soupis evangelíků helvetského vyznání z 11. října 1783 vypadal takto:

Tabulka č. 6 - Počet osob helvetského vyznání

Panství	Počet osob	Počet rodin
Velké Meziříčí	132	29
Brtnice	114	23
Třebíč	205	40
Puklice	32	6
celkem	483	98

Přestože scházely dvě rodiny do splnění jedné z podmínek vyžadované Tolerančním patentem, podal jihlavský krajský hejtman 15. října 1783 guberniu žádost o dispens na zřízení

²⁶² BURIAN, Ilja-MELMUK, Jiří-MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, EVA: Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě 1, Praha 1995, s.48.

²⁶³ MZA Brno, B1/R11/101/1 p. Třebíč, fol. 90, 91.

reformovaného sboru v Horních Vilémovicích.²⁶⁴ Gubernium žádosti vyhovělo 17. listopadu 1783²⁶⁵ a Vilémovice se tak zařadily ke sborům povoleným cestou milosti.²⁶⁶

5.7 Raná doba toleranční

V této kapitole jsme se vydali na komplikovanou cestu vedoucí od vyhlášení Tolerančního patentu a prvních seznamů protestantů, přes přihlašování se před komisí, až k ustanovení hornovilémovského sboru, jež se zdařilo až na druhý pokus. Jak jsme viděli, překážky si stavěli do cesty spíše sami protestanti, než že by jim je kladly většinou postojem neutrální úřady. Jako první kazatel ke sboru přišel v roce 1784 István Vásárhelyi ze Sečovce v Uhrách. Stal se také na dlouhou dobu relativně nejúspěšnějším duchovním, jenž zde vydržel až do roku 1792, kdy na vlastní žádost odešel. Během jeho působení v Horních Vilémovicích si členové sboru postavili na vlastní náklady kostel, slavnostně vysvěcený 30. listopadu 1788.

Raně toleranční doba nebyla pro evangelíky rozhodně idylická. Jako tomu bylo u většiny protestantských sborů, musel se i ten hornovilémovský vypořádat s řadou těžkostí. Některé problémy pramenily ze střetávání se s majoritním katolickým obyvatelstvem v bezprostředním okolí, většinu si jich ale evangelíci vytvářeli sami. Spory s katolíky se týkaly hlavně pohřbívání, což máme také doloženo u mnoha jiných evangelických společenství. Být pohřben ve stejné půdě s jinověrcem znamenalo ze soteriologického hlediska závažný problém. Svědectvím o sporech uvnitř samotného sboru nám je i jeho vlastní kronika, ačkoliv při líčení pro sborovou historii nepříjemných okamžiků mluví jen v náznacích, nebo zachovává decentní mlčení. Původní kronika, již začal vést čtvrtý hornovilémovský pastor Josef Gerša, byla zničena, jak se dovidáme od jejího obnovitele:

„Jan Fábry tu práci dále vedl (tj. kroniku) a za času svýho zde kazatelství všechny i malé a tak řkouc sem ani nepatřící příhody zaznamenal. Ale právě zapsáním mnohých daremností a titěrek, příčinu i příležitost k zmaření té již hezky hrubé Historické knihy zavedl. Nebo po jeho odchodu z tejto církve, ta památní kniha dostává se do rukou těch lidí, o kterýchž v ní něco nechvalitebného zapsáno bylo, pro mnohé neslušnými a tak řkouc ubližujícími slovy vyjádřené věci, k svévolnému roztrhání a spálení přišla.“²⁶⁷

²⁶⁴ Tamtéž, fol. 84.

²⁶⁵ Tamtéž, fol. 79-80.

²⁶⁶ Mezi sbory, které nedosahovaly požadovaný počet členů, ale přesto bylo jejich zřízení v letech 1783 a 1784 povoleno, patřily např. tyto obce: Čermná, Horní Dubenky, Moravec, Habřina.

²⁶⁷ SOKA Třebíč, Církevní historie, s. 1.

Co tak „nechvalitebného“ v ní o některých lidech bylo zapsáno, že jim záleželo na jejím zničení, se už patrně nedozvíme. Máme však i jiný pramen dovolující nám nahlédnout do neutěšených raně tolerančních let. Je jím farní kronika Benetic, kterou místní kaplani vedli velmi pečlivě.²⁶⁸ Horní Vilémovice spadaly do jejich obvodu, proto se o tamní dění velmi živě zajímali. Nechtěli také přijít o příjem plynoucí jim ze štolových poplatků. Pořizovali si i záznamy o evangelických duchovních, kteří se od odchodu Vásárhelyiho v roce 1792 do konce 18. století zde vystřídali čtyři. Jsou to vlastně biografické medailonky sahající někdy hluboko do pastorovy minulosti. Bylo by zajímavé zjistit, odkud ony informace získávali, když předpokládáme, že pastoři jim sami jen stěží vyprávěli vlastní životopis. O třetím hornovilémovském kazateli zaznamenal benetický kaplan toto:

„Třetí pastor neboli nekatolický kazatel se jmenoval Antonín Štorek, národností byl Čech a pocházel z Bystřice. Do Vilémovic přišel roku 1796. Antonín Štorek měl rodiče katolíky a v mládí se věnoval humanitnímu studiu, které když tak nějak dokončil, začal navštěvovat kursy logiky u Tovaryšstva Ježíšova, kde vydržel až do velikonočního období, kdy je zde zvykem skládat zkoušky. Raději dal studiu sbohem a vrátil se do rodné obce, kde vedl dlouho prostopášný život, a nakonec byl donucen vzít si za manželku ženu, kterou již před nějakým časem zbavil panenství. Ve stavu manželském však postrádal prostředky k pohodlnému živobytí, proto hledal útočiště u herese, kterou venkovský lid postižený touto nákazou nazývá „Bohatý náboženství“. U ní toužil bezpochyby zbohatnout, proto odpadl od pravé víry a k helvetskému vyznání přivedl i svou ženu. Přidal se tedy k sektě, ale nechtěl zde zastávat poslední místo, nýbrž chtěl získat nějaké vyšší postavení. Zapsal se tedy znovu, již jako ženatý, ke studiím u jistého pana Blažka²⁶⁹, jenž byl superintendentem helvetské konfese v Jimramově. Po krátkém čase odsud přišel jako novopečený pan pastor do Vilémovic. Ačkoliv jeho rodiče byli katolíci a on sám byl v pravé víře až do zralého věku vychováván, zejména v katolických školách, přesto se ve svých soukromých i veřejných proslovech před svými posluchači projevil jako ten, kdo nejvíce nenávidí katolíky, římskou církev a její obřady. Ve Vilémovicích se zdržel tento pseudoapoštol jeden rok, pět měsíců a 27 dní. Byl nenáviděný jak katolíky, tak svými nekatolickými posluchači pro svoji neklidnou povahu.

²⁶⁸ SOkA Třebíč, Protocollum localiae Beneticensis domesticum (bez signatury).

²⁶⁹ Jedná se o Michala Blažka (1753-1827), reformovaného kazatele, který r. 1782 působil v Nosislavi a od r. 1784 v Jimramově. Byl prvním superintendentem moravské reformované církve.

Odešel z Vilémovic 20. ledna 1798 s celou svou rodinou, do které kromě své ženy počítal již zde ve Vilémovicích osm neukázněných, nezbedných a nevědomých dítek, chlapců i dívek. ²⁷⁰

Kaplan dále také popisuje, kdo řídil sbor v době, kdy u něj nebyl žádný pastor.

„Po jeho odchodu, stejně jako po odchodu jeho předchůdce, zastupovali pastora sedlák František Krčál z č. p. 12 a František Jaša, švec a domkař z č. p. 14. V době pastorovy nepřítomnosti pohřbívali zesnulé helvety a Krčál během jejich bohoslužeb vysvětloval lidu, jenž je ze stejného těsta jako on, Písmo. Tento František Krčál měl ve zvyku podepisovat se jako „Starší církevní“.“

Bylo by zajímavé zjistit, odkud přejal benetický duchovní označení helvetské konfese jako „náboženství bohatých“. Při studiu jsem se nikde s tímto přídomek nesešel. Naopak dobře víme, jak často se nacházeli kazatelé obou protestantských konfesí ve velké materiální tísní, jsouce odkázáni pouze na svůj sbor. Právě nespokojenost s materiálním zajištěním byla častým důvodem pro odchod pastora, jak je to ostatně popsáno i ve farní kronice:

„Druhý pastor, původem ze Slezska, odešel kvůli tvrdosti a nezkrotnosti svého lidu a také proto, že mu někteří nekatolíci odepřeli roční plat. Odešel 30. prosince 1794 s celou svou rodinou za velkého nečasu a krutého mrazu. ²⁷¹

²⁷⁰ SOKA Třebíč, Protocollum localiae Beneticensis domesticum, s. 6:

Tertius ministellus sive concionator acatholicus nomine Antonius Storek natione Bohemus Bistraviensis venit Willimovitium A. 1796 die 23. Julii. Hic Antonius Storek fuit ex parentibus catholicis natus et in juventute sua studiis humanioribus applicatus, quibus taliter qualiter transcursis coepit etiam Logicam apud P.P. Societatis Jesus frequentare usque ad tempus paschale, ubi dum examini hocce tempore consueto se subicere debuisset, valedixit potius scholis et ad nativum locum suum reversus post transactam inibi diu licentiosam vitam compulsus est illam in uxorem ducere quam praevis defloraverat. In statu matrimoniali constitutus mediis autem ad commode vivendum destitutus, sumpsit refugium suum ad haeresim, haeresim hanc, quae a rusticis hac lue infectis Bohatý náboženství appallatur. In hac cupiens haud dubie etiam ditescere defecit a orthodoxa fide, non solum ipse tantum, sed etiam uxorem suam ad confessionem helveticam amplectendam induxit. Huic sectae adscriptus ne postremum locum occupet, sed saltem aliquam praeeminentiam successive assequi valeat, addixit se hic uxoratus discipulus de novo studiis apud certum D. Blažek eiusdem helveticae confessionis superintendentem Ingrovicii et post paucum tempus venit abinde tamquam neopistus D. Pastor Willimovitium anno et die ut supra. Utut autem ex catholicis parentibus natus, et in vera fide praesertim in catholicis scholis ad maturam aetatem usque nutritus fuerat, tamen per sermones suos tum privatos quam publicos coram suis auditoribus habitos maximum osorem Catholicorum, Ecclesiae Romanae, ceremoniarumque ejus se exhibuit. Willimoviti commoratus est hic pseudo apostolus anno uno mensibus quinque et diebus 27. Redditus tandem odiosus tum catholicis quam suis auditoribus acatholicis propter inquietudinem suam discessit Willimoviti A. 1798 die 20 Januarii cum tota familia sua, in qua praeter conthoralem iam hic Willimoviti numeravit 8 admodum immorigeras, dissolutas ac inscias proles, partim pueros, partim puellas.

Post discessum huius, uti et priorem antecessorum illius, semper suppleverunt vices pastoris Franciscus Krczal rusticus ex numero conscriptionis 12 et Franciscus Jascha sutor gazarius ex n. 14 ambo Willimovicenses, qui absente pastore defunctos helvetas sepeliverunt et praefatus Krczal etiam scripturam illorum tempore divinatorum populo eiusdem farinae explanavit et hic Franciscus Krczal solitus est se subscribere Starší církevní.

6 Závěr

V diplomové práci jsem se snažil uceleně pojednat o nekatolických poddaných na třebíčském panství od počátků rekatolizace až do rané doby toleranční. To v žádném případě neznamená, že jsem podal kompletní přehled náboženských dějin na panství v 17. a 18. století. Mým cílem bylo přiblížit významnější mezníky v dějinách nekatolického obyvatelstva, zároveň jsem však chtěl zachytit obecnější tendence v *longue durée*. V případech, kdy jsem detailněji rozebíral jednání mezi jednotlivými úřady, bylo mou snahou demonstrovat, jak se jejich přístup k nekatolíkům odlišoval.

Nastíněním náboženského vývoje na dominiu v době reformace jsem chtěl ilustrovat, že vědomí příslušnosti k vyhraněné konfesi se začalo ztrácet již před třicetiletou válkou, a zřejmě v jejím průběhu. Existují dvě hlavní příčiny tohoto jevu: sblížení Jednoty bratrské a luterské církve v předbělohorském období a ztráta pevného náboženského vedení během třicetileté války. To mohlo v konečném důsledku vést až k zcela individualizovanému a synkretickému typu zbožnosti, kdy věřící vykonávali své obřady doma a nemuseli při nich nutně mít ani duchovního. Lze souhlasit s polenským děkanem Kryštofem Kazimírem Burešovským, že mnozí poddaní třebíčského dominia neměli ve svém náboženském přesvědčení vůbec jasno. Burešovský svou žalobu formuloval velmi promyšleně. Dal do souvislosti opuštění katolické víry s opuštěním krále, zběhlé poddané, zdržující se na panství, se špatnou hospodářskou situací Českého království. Oprávněně očekával zásah ze strany státu, který převzal v procesu konfesionalizace klíčovou roli. Třebíčtí nekatolíci si až do příchodu náboženské komise nepřipouštěli, že by se mohlo pro ně cokoliv změnit, k čemuž patrně přispěl i vlašný postoj pánů z Valdštejna k náboženským otázkám, ponechávajících nekatolické úředníky dlouho na jejich pozicích. Třebíčtí faráři, po opětovném obsazení fary po více než stoletém intermezzu, neměli rozhodně jednoduchou úlohu. Přesto nepřistupovali zpočátku k nekatolíkům nijak tvrdě a nepodávali na ně ani stížnosti, ačkoliv by pro ně jistě našli mnoho důvodů. V době, kdy na okolních panstvích většina obyvatelstva alespoň formálně přijala katolickou víru, chování třebíčských nekatolíků vysloveně provokovalo.

Rekatolizace na třebíčském panství nebyla nikdy vedena vyloženě násilnými prostředky, ačkoliv v návrhu faráře Slovati se objevila i tato možnost. Valdštejnové nechali

²⁷¹ SOkA Třebíč, Protocollum localiae Beneticensis domesticum, s. 5: Secundus nomine Jacobus Theophilus Stetinius natione Silesita venit Willimovitium in Februario anno 1793. Abivit autem propter duritiem et imparitiem populi sui, tum etiam propter suum annum salare, quod ei aliqui acatholici negarunt, die 30. Decembris A. 1794 in magna intempere maximoque frigore cum tota familia sua.

náklady spojené s působením misionářů hradit město, což mohlo napomoci k jeho rychlejšímu pokatolictění. K dokončení rekatolizace Třebíče jistě přispěli i kapucíni. Venkov zůstal ještě dlouho nekatolický a v oblasti, kde byla nejděravější farní správa, přetrvali nekatolíci až do vyhlášení Tolerančního patentu. Důvodů je pro to jistě více. Třebaže během 18. století došlo na panství k několika velkým vyšetřováním, nedopadly na nekatolíky, ani na ty „nenapravitelné, nikdy drakonické tresty, tak jak to umožňovaly výnosy Karla VI. Často se jim vyplatila taktika zapírání, již si přenesli i do raně toleranční doby. Úřady nezasahovaly tak tvrdě asi i z toho důvodu, že na třebíčské panství nedocházelo k nepokojům, jaké známe odjinud, a že počet nekatolíků nikdy nepředstavoval hrozbu. Jejich čelnými postavami byli po celé 18. století svobodní sedláci z Horních Vilémovic.

Hektická doba po vydání Tolerančního patentu s sebou přinesla mnoho nejasností, problémů a nedorozumění. Nekatolíci jako by nevěděli, co si mají se získanou tolerancí počít. Zabavení všech jejich knih během posledního velkého vyšetřování na panství způsobilo, že jejich znalosti o evangelické víře byly minimální a zůstal jim jen často blíže nedefinovatelný odpor ke katolictví. Přes rozkol, který mezi nimi vznikl v otázce, zda přijmout augšpurskou či helvetskou konfesi, se jim nakonec podařilo zřídit vlastní sbor. Nové potíže je ale čekaly po příchodu dlouho očekávaných pastorů.

Mohli bychom si samozřejmě položit otázku, zda snaha o dosažení spásy byla pro nekatolíky opravdu tak klíčovým faktorem, že svou víru neopustili a nesplynuli s majoritním katolickým obyvatelstvem. Kvůli nedostatku pramenů, díky nimž bychom mohli lépe nahlédnout do jejich vnitřního světa, není však možné nalézt definitivní odpověď.

Pokud se dnes vydáme stranou od hlavní komunikace po cestě jen o něco málo krkolomnější, než byla cesta ke zřízení hornovilémovského sboru, nemůžeme přehlédnout velké syenitové kameny, rozptýlené jednotlivě nebo ve skupinách po krajině. Tyto lidově zvané „bludné balvany“, tvořící místy velké balvanité ostrůvky se stromy a křovinami, znemožnily v nedávné minulosti propagátorům kolektivizace spojit půvabná políčka v rozlehlé lány a natrvalo narušit ráz současného přírodního parku Třebíčsko. V srdci tohoto zapadlého koutu Českomoravské vrchoviny, v malebné vesničce Horní Vilémovice, upoutá naši pozornost věž nevelkého kostela, překvapivě nezakončená křížem, typickým pro zdejší kostelíky, nýbrž korunovaná hvězdou. Napravo od vchodu do kostela se nachází jeden z bludných balvanů, na nějž byla připevněna bible s kalichem. Umístěný zde byl u příležitosti pětisetletého výročí upálení Mistra Jana Husa, k jehož odkazu se čeští evangelíci stále hlásí.

Při pohledu na tento kámen se nemohu ubránit přirovnání. Stejně jako nedokázali strůjci kolektivizace pohnout s tvrdými syenitovými kameny, bránícími rozorání mezí, tak nedokázali ani rekatolizátoři pohnout s tvrdými hlavami zdejšího obyvatelstva, přesvědčeného o své pravdě.

Prameny a literatura

I. Prameny archivní

Moravský zemský archiv Brno

Fond B1 Gubernium

Fond G11 Rukopisy Františkova muzea

Státní okresní archiv Třebíč

Fond Archiv města Třebíče

Fond Farní úřad Benetice

Církevní historie (kronika hornovilémovského sboru)

Státní okresní archiv Jihlava

Fond Archiv obce Kamenice

II. Prameny tištěné

ADÁMEK, Karel Václav (ed.): Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v XVIII. a XIX. věku. Praha 1911-22.

BEDNÁŘ, František (ed.): Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777-1781. Prameny k dějinám tolerančního patentu. Praha 1931.

HRUBÝ, František (ed.): Moravské korespondence a akta z let 1620 až 1636 I, II. Brno 1934, 1937.

III. Literatura

BALCÁREK, Pavel: Kardinál František Ditrichštejn 1570- 1636. Gubernátor Moravy. České Budějovice 2007.

BASTL, Ondřej: Josef II. - osvícený katolík nebo nepřítel církve? In Post tenebras spero lucem (ed. D. Tinková, J. Lorman), Praha 2008, s. 108- 114.

BEČKOVÁ, Jana: Valdštejnové a Třebíč 1613- 1945. Třebíč 2008.

- BÍLEK, Tomáš V.: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské. Praha 1892.
- BURGER, Karl Michael: Die Reformpolitik Maria Theresias und Josephs II. im Vergleich und deren Nachwirkungen. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte eingereicht an Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 2002.
- BURIAN, I.: Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích. Třebíč 1996.
- BURIAN, Ilja-MELMUK, Jiří-MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, EVA: Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě 1, Praha 1995.
- BURKE, Peter: Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Praha 2007.
- CATALANO, Alessandro: Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách. Praha 2008.
- ČERNUŠÁK, Tomáš: Důvody a předpoklady vzniku brněnské diecéze. In Brněnská diecéze 1777-2007: Historie a současnost (ed. P. Nešpor a J. Doležalová), Brno 2007, s.9-14.
- DVORSKÝ, František: Vlastivěda moravská. Třebický okres. Brno 1906.
- EVANS, Robert J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550-1700. Praha 2003.
- FIALA, Zdeněk: K možnostem slohově kritické metody ve středověkých latinských pramenech vyprávěcích i diplomatických. AUC, Phil. et Hist. 5, Z PVH, 1963, s. 5- 13.
- FIALOVÁ, Ludmila a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998.
- FIŠER, Rudolf: Třebíč. Z historie benediktinského opatství. Třebíč 2004.
- FIŠER, Rudolf-NOVÁČKOVÁ, Eva-UHLÍŘ, Jiří: Třebíč. Dějiny města I. Třebíč 2004.
- GINSBURG, Carlo: Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600. Praha 2000.
- HOSÁK, Ladislav: Historický místopis země moravskoslezské. Praha 1938.
- HREJSA, Ferdinand: Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou. ČČH 44, 1938, s. 296- 326.
- HRUBÝ, František: Luterství a novoutrakvismus v českých zemích. ČČH 45, 1939, s. 31-44.
- HRUBÝ, František: Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou Horou. ČČH 40, 1934, s. 265- 309.
- HRUBÝ, František: Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou Horou. ČČH 41, 1935.
- HRUDIČKA, Alois: Topografie diecéze brněnské. Brno 1908.
- IJSEWIJN, Jozef-SACRÉ, Dirk: Companion to Neo-Latin Studies, Leuven University Press 1990.
- KADLEC, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin 2. Praha 1991.

- KOWALSKÁ, Eva: Problémy s konfesijnou identitou českých protestantů po roku 1781. In Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí (ed. Z. R. Nešpor), Ústí nad Labem 2007, s. 364-381.
- KUBEŠ, Adolf: Dějepis města Třebíče. Třebíč 1874.
- MACHOVCOVÁ, Markéta- MACHOVEC Milan: Utopie blouznivců a sektářů. Praha 1960.
- MACHOVEC, Milan: Předrevoluční jakobín aneb život plný paradoxů. In Problém tolerance v dějinách a perspektivě (ed. Milan Machovec), Praha 1995, s. 9-21.
- MELMUKOVÁ, Eva: Patent zvaný toleranční. Praha 1999.
- NEŠPOR, Zdeněk: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Praha 2006.
- NEŠPOR, Zdeněk. R.: Pietas bohémica transformata. Proměny české lidové zbožnosti a jejích zdrojů v 18. a 19. století se zvláštním zřetelem k východočeskému prostoru. FFUK Praha 2005
- NEŠPOR, Zdeněk R.: Víra bez církve? Ústí nad Labem 2004.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: Současný stav výzkumu českého nekatolictví v 18. století. In Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí (ed. Z. R. Nešpor), Ústí nad Labem 2007, s.12-18.
- NIKODEM, Vilem: Dějiny města Třebíče. Období 1468-1660. Třebíč 1931.
- NOVOTNÁ Eva: Příspěvek ke studiu náboženského života tajných nekatolíků na polensko-přibyslavském panství v 1. polovině 18. století. Diplomová práce na UJEP, Ústí nad Labem, 2003.
- PALACKÝ, F.: Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě. Praha 1894-1896.
- PÁTEK, Alois Josef: Vlastivěda moravská. Jihlavský okres. Brno 1901.
- PUMPR, Pavel: Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. Dizertační práce na FFMU, Brno 2009.
- REZEK, Antonín: Statistické výkazy o katolické reformaci na Moravě a v rakouském Slezsku v letech 1661-1678. ČMM 16, 1892, s. 21.
- RYPÁČEK, František Jaroslav: Z archivu města Třebíče (Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův). In Program c. k. st. gymnasia v Třebíči, Třebíč 1891.
- RYPÁČEK, František Jaroslav: Třebická farní kronika M. J. Matlochia a J. Dvořeckého. In: Program c.k. státního gymnasia v Třebíči. Třebíč 1894.
- ŘÍČAN, Rudolf: Dějiny Jednoty bratrské. Praha 1957.
- SAMEŠ, Čeněk: Stručné dějiny města Třebíče. Příloha Zpravodaje města Třebíče. Třebíč 1972- 1979.

- SLADKÝ, Jiří: Jednota bratrská a její působení v Třebíči. In *Západní Morava (vlastivědný sborník)*, VII, 2003, s. 69-86.
- ŠAMALÍK, František: Josefínské osvícenství v pohledu moderních historiků. In *Problém tolerance v dějinách a perspektivě* (ed. Milan Machovec), Praha 1995, s. 94-113.
- ŠMAHEL, František: *Husitské Čechy*. Praha 2001.
- TENORA, JAN: Arcijáhenství znojemské od r. 1600. *Hlídka XLVI*, 1929, s. 253-261.
- TŮMOVÁ, Anna: *Nástin náboženských poměrů v 18. století na moravském Horácku*. Bakalářská práce na FHS UK, Praha 2006.
- VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996.
- WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*. Praha 1945.
- WOLNÝ, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*, VI, 1835-1842. Brünn 1842.
- WOLNÝ, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren*, I-II. Brünn 1855-1863.
- ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987.
- ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc 2003.

Zkratky

AMT	Archiv města Třebíče
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
MZA Brno	Moravský zemský archiv Brno

Seznam příloh

- Č. 1: *Žaloba děkana Burešovského*
- Č. 2: *Zpráva o výsledku rekatolizace na třebíčském panství*
- Č. 3: *Znění Tolerančního patentu (podle sborové kroniky)*
- Č. 4: *Obrazová příloha*
- Č. 5 *Mapka Třebíčska*

Přílohy

Č. 1: *Žaloba děkana Burešovského*

Quaerela Decani Polnensis Contra Boemiae Vicinum Dominium Trzebicense²⁷²

1. Divertissimae inibi reperiuntur sectae, et earundem vix non publicum exercitium
2. Est multorum ob religionem ex Boemia emigrantium speciale asylum
3. Licet non sit certitudo tamen fama loquente et fere certificante non nulli ex Boemia iam vulgo putati Catholici eo ad tempus confugiunt exercitia sacrilege peragentes
4. Non erubescunt mihi blasphema cuncta seu obiectiones contra nostram religionem transmittere quasi provocando ad desputationem horum conscius et decanus Teutobrodensis.
5. Meas ovinulas in suis negotiis Trzebitium advenientes ita dixerant, ut diebus Sabbattinis carnes illis proponunt, diebus Dominicis non alia quam pisces
6. Ex hoc angulo emittuntur et exeunt perversi seductores qui oviculas meas clam pervertunt utinam non in districtu plures, quos deprehendere difficile, nam facile illis efugium
7. Si non tempestive malo huic medebitur, nescio quo modo vicinas oviculas meas a pestifera lue hac conservabo, et vereor ne malum ulterius serpat

Christophorus Casimirus Bureschovsky de Zendzian, decanus Polnensis

²⁷² MZA Brno, B, R11/4, fol. 158-169. Dopis je přepsán dle originálu, včetně pravopisných chyb. Důsledně zachovávám psaní velkých a malých počátečních písmen, které bylo v 17. století značně rozkolísané.

Augustissime atque invictissime imperator,

Amplius ferre non potui, deferre debui Imperator Augustissime atque Invictissime et quamvis urbs Trebicium sit in Moravia, Polna in Boemia, conscientia tamen dictante mea compulsus urgente ea quaerelas A. A una cum Elucidatione B. B. Sectas ac nequitas Trebicensium tum testimoniis A. tum attestationibus B. abunde demonstratas coram te Augustissime, atque invictissime Imperator deponere coactus fui nec immerito debui.

Quales igitur, et quid Trebiceses sint quotque Sectarum et quarumnam nequitiarum et exercitiorum publicorum, quamque blasphemi et scandalosi penitus demonstro. Multae non sunt plurimae solum quae sectae vigesimum ultro excedunt numerum nequitiarum in infinitum. Emigrantium asyllum speciale, quorum ex solo districtu vix medio Czaslaviensi quingentorum ultra numerum cum testimoniis trado, et si diligentius per totum inquiri deberent, bis duplicato ex relationibus, tam incolarum Dominorum, quam civium deprehenderentur, iudicetur quid ex aliis et regno toto quorum ibi aufugium et refugium. Nec mirum Regnum Boemiae olim tam potens et floridum, nunc carere obulo, cum careat populo et cur careat! Neglecta tempestiva libertas pseudoreligionis effecit nequitiarum sinistre circumspectarum divortia matrimonii caprarum duarum. Trebitium versus commissa atque infinita alia quae vero sacrilega eorum exercitia et in Boemia per eos multorum scandala, mirantur non multi, sed obstupescunt universi, tam diu cur patiantur impune.

Praeterea blasphemiarum contra B. M. V. Sanctos Ecclesiam, ore scripto libris perniciosissimis Regno Boemiae nocivi, blasphemi contra Missam Purgatorium, et Spiritum Sanctum et non immerito Societas Jesu et Familia S. Francisci Capucinorum cum eis desperaverit, omnium Augustissimo ac Invictissimo imperatori trado testimonia.

Mira plus miranda, religiosorum irrisores, male sacerdotes Catholicos tractantes, decipientes, calumniatores, percussores, sacrarum imaginum et Crucifixi dilusores, proh scelus! Imo vituperative confractores et in esu carnum quam die vetito scandalosi, imo in Parasceve publice, et ubi Juliani apostate nistar decipiant Catholicos. Denique vere porta Trebicium ad tria pessime inducentia, Deum, Fidem es Regem deserendum. Quae omnia et singula, hoc memoriali brevi meo hacque

Elucidatione mihi Eminentissimo tum Venerabili Consistorio demandata prolixius
Sacralissima tuae Maiestati pando, et defero humillimus, solatium es auxilium me
sperans obtenturum

Augustissimae ac Invictissimae

Suae Maiestatis

aeternum devotissimus

M. Christophorus Casimirus Bureschowsky de Zendzian Decanus Polnensis

Augustissime atque Invictissime Imperator,

Prosperitatem Salutis semper Humillime Faventissimam

Principis tum per Illustrium ac Reverendissimorum Dominorum, ac laudabili et exoptato desiderio Illustrissimorum Dominorum Dominorum locum tenentium ut potui, parui, et cuncta gravamina quaerelarum mearum contra Trebiceses omnibus ut pateat, quot sectarum urbs sit Trebicium et quam omnium fere haereseorum colluvies in ea cumquibus scandalis et multarum animarum vivatur Trebicii pernicie atque protegatur Elucidatione hac per illustribus ac reverenissimis Dominis Dominis fideliter deposui et recepi.

Sectas ac inprimis Trebicesium et nequitas Regno Boemiae summe infensas, describere difficilius vero enumerare.

Tot fere illae, quot domus Trebicii, tot in domo una quot homines in ea, raraque acatholicorum domus in qua sit fides una nec mirum quo talis multitudo pseudo religionum producat Trebitii tantam inferni irreligionem.

Urbs vere Kain et filia Babilonica Trebicesium quidam an sciant (nescio quid sint quidve credant ut ad certam nescire eos, an quid credant: Credunt quidem quod volunt, nec agunt nisi quod volunt Trebiceses)

Quo ad sectas igitur Trebicesium, quibus plures et his peiores, si diligentius quaerentur, reperirentur, quas tamen deprehendere potui, apposui sequentibus approbandas.

I. Sectae Trebicesium

Antimariani, vigilanti, iconoclastae, macedoniani, hussitae, calixtini, berengarii, hugenotae, novatiani, novatii, aerei- potius tartarei aeriani, Calvinista bene puritanus vix non Atheus Joannes Suchenius syndicus pinguiculus, qui publice mallet carere venis, quam se adiungere veris, in quem oculi omnium, lutherani, picarditae, biblistae, lucianistae, iulianii, clancularii, crematarii, flacciani- talis capitaneus Trebicesium Joannes Boczek, olim de numero eiulantium, seu Fratrum Flentium, nunc irrisor beate lugentium. Plerumque quamvis non in foro, tamen in domo exercitium liberum.

II. Trebicum Asylum speciale emigrantium

Asylum vere speciale emigrantium et cur demonstro testimoniis adiunctis A. sint prome. Profugorum enim numerus reperitur incredibilis inibi et in adiacente circum quaque vicinitate, quae ita protensa ut usque in Ungariae Regnum correspondentaliter extensa.

Egi passive solum, ne in praeiudicia Moraviae essem, si adiutus fuisset, rem in veritate exactissime demonstrassem. Tamen pro confirmatione puncti huius notanda valde admirandaque simul adiungo duo ex testimoniis A num. infra posito.

Dux emigrantium et director

Sacrilegus pseudopastor carbonarius quidam indignus sacro nomine Wenceslav Pospichal cognomine ad inferos omine, qui subditus Generosi Domini Joannis Mentzel accepta adituus, viginti sexagenarum Ecclesiae peccunia ob religionem multasque nequitas perplurimas in pagum Benetiz pertinentem, ad dominium Trebicense fugit.

Duo Caprae pro uxore

Alter ex dominio Polnensi, relicta propria coniuge sua, medio miliari Trebitio in Satkenze fugam dedit: Uxorem adulter ibi aliam duxit, de qua tres habens proles, ne veram priorem retinere rogeretur, caprisans caper dimittens uxorem duabus capris ut nubat cui velit, ita absoluit. Caprarum praetium hoc est circa Trebitium divortium. Denique emigrant quotidie, sicuti factum casu superveniente Rd. Patre Joanne Claudio, e Soc. Jesu Rectore Collegii Iglaviensis prope Polnam ad Pagum Dobroutow quidam a plaustro cum emigrantibus in Trebicense libertate pseudo-evangelica attractus Dominium defacto ubi moratur, non scitur.

Fallacia

Et hoc regno Boemiae pessimum quod recipi a Dominis propriis non possint, et si millies mitatur, non remittuntur. Ac ne ex nomine ex loco ubi detinentur agnoscantur, commutant nomen et locum. Quod si nilominus sciantur, minas referunt exemplum.

III.Exercitia sacrilega Trebicensium

Est certum fama vulgari et annuali Trebicensis in festis Paschatis et Pentecostes loca Ungariae vix non turmatim sed cohortatim solide adire. Testantur litterae C num: 9. Etiam quod mercatorum instar in Paschate anni huius ductore Georgio Czermak Skalnicy fuere, est testis oculatusque nuntius vicariati Czaslavensis ordinarius Jacobus Lischka nescio in causa qua, tum Scalnicium missus.

Quantum vero attinet ad Catholicos nonnullos in Bohemia putatitios, qui ad Pseudo verbi DEI se consolandum Trebicum pergunt, testor ipse duas dominas quas per Polnam transire anno priori vidi Trebicum et ex vectore redeunt cum intellexi quod querebam ego Pragenses fuisse suspicor non immerito ex vestitis earundem forsitan comitantur plures me latet cunctis tamen patet non gratis Pseudo Pastorem circumquaque divagari tutissimum Testes pro me R. P. T. Carolo Zeeman S. Ord. Cisterc. in Ceteris C. et R parochi Trebicensis in replica sua ante ultimum N.

Templa fugiunt (clancularii)

Trebicensis interea sectarii templum numquam adeunt quas putant suas esse devotiones domi diebus Dominicis potius peragunt abominations.

Ingressi mugiunt (Berengarii)

Festa profanis nulla Sanctorum solum profana cuncta.
Templa quandoque ingrediuntur pileis vix depositis. Seque aliis percutientibus fidelibusque ad Elevationem Venerab. Sacramenti illi sedes non se videndo at distrahant et retrahant re. percutiunt si accusantur

Ita Catholici affligimur si Accatholicos confundimus accusamus reprehedimur si confundimur non defendimur. O quoties a meis haec audivi nec remedium ferre potui.

Hebreorum libertas

Trebicii licet Hebraeis (quorum ibi numerus maximus) mercari et negotiari et diebus Dominicis et festis Christianorum non e contra, etiam per totam Quadragessimam carnes vendere publice utique (de..tribu..Dan..)

Animarum pernicies

Unicum quoque est quo compatior oviculis meis: Solet per totum anum celebrari dies fori quovis die Luna Trebitii, ob quem vix in anno Divina domi audiunt, die Dominico mercenarii Polnenses et nundina in Moravia ordinarie diebus festivis cum pernicie tot animarum.

Crementarii

Contingit in domo Danielis Smigmatoris 1654, die Dominica quadam plurimis adventantibus lecta Cristola et dicto Evangelio ab Induciario erat enim in indusis solum lector Daniele praefato calicis instar chematum biberunt e vitro omnes deficiente liquore tartareo deficientes abiere in abundantias.

Impoenitentes

Poenitentiam nequidem agonizantes volunt domos coram parrocho occludunt nec esse necessarium aiunt ita obiit molitor ille nuper de quo in replica E ad Trebicum dummodo biblia adsint reliqua absint salvandos se dicunt damnandi.

IV. Obices et Blasphemiae Trebicensium

Causas cur Domini Trebicensis Catholicam abhorreant fidem pando quas Domino Ioannes Ayda (civis Trebicensis) anno 1652 27 Martii ad me miserat Polnam w dar Zeleného čtvrtku non ad se convertendum, sed Catholicum Fratrem suum Polnae manentem aliosque plures revertendum.

Exaratas manu propria ipsique quamvis Anno priori Eminentissimo Rzecici tradiderim nihilominusque compendio solum modo repeto.

Antimariani

Contra B. M. Virginem

Prima est quam profelites ille ponit aut ipsi per illum quod Catholici invocemque et honoremque B. M. Virgine legatur libelli aliq Blaspheme.

Blasphemiae

Contigit anno priori 17. Augusti Trebicii et Telczy

Cohorta terribili tempestate (ut probabilissime) Trebicensium quidam protulisse fertur Matrem Dei tunc ab irato deiectam de coelo Filio et deiectam in piscina Telczium prope quandam ibique volutari eo quod in festo Assumptionis Sua gloriossima magis prae Filio invocaretur atque honoraretur.

Blasphemiae huiusque urbs tota conscia, quis tamen sit athor ignoratur nequiter occultatur Catholici proderent, si auderent. Accatholici vero recusant, et nolunt qui semper Catholicis male volunt. Videantur litterae num. 13.

Biblista praeclarus - Lutheranus

Item doctor quidam magnae ignorantiae suae libello Catholico meo clam inscripsit gratiosa pro Gratia plena, parco nomini ut Deus parcat homini.

Blasphemia contra Sanctos - Vigilantii

Alius supranotati Ioannes Aida blaspheme contra sanctos quos cum Christo in coelo regnantes perficetque appellare Scripto non errubuit - Zmrzly verbum in usu communi saepiq habitum atque auditum et quid sequitur Sanctos minq scire de nobis sicut occisani macello sciunt pecora.

Insuper vulgo latrantes ne ss. Liguriasse sed Goliassse pro Patrono Polnae habere.

Evigilarent dormientes Trebicensis vivini mei hoc vel recenti exemplo in Catholico ostenso meo ex pago Hrbov anno eodem --- festa monitq S. S. celebrare contemnebat in iisdem laborabat ipsp A. Annae aratro innixus fulmine tactus una cum bobus misere obiit.

Exemplum quale in fideli tempore misericordiae in infideli quale erit die Tustitis

Idem Johannes Aida processiones et peregrinationes devotus indevotus explodit (libelli F) alii

Jestli zie ležákům platí zie tulákům také nietczo dagi. Litterarum num: 5

Spiritus mendax

Quidem mendacium ibidem et errorem crassissimum committere ausq ad me scripsit. Nos Catholicos B. M. V. et Sanctos honorare adorare cultu non hyperduliae aut dulia sed latria quod meos novos Polnae valde conturbavit Catholicos.

Libri inficientes

Quoad Libros hoereticos idem Ioannes Aida ad fratrem suum D. Georgium Aidam Polnam Accatholicorum vas ingens miserat, qui revisi priusquam a me visi Catholico fratri obfuere nimium, ut vere Frater videatur esse fratris acatholicum Catholicq quam in spe Catholici acatholicique. Nec in hoc satis huic inde plurimos inficiunt quos deprehendere difficile fere impossibile.

Unicum Bczeiconum pro testimonio Pragae obtali eminentissimo principi, reliquis Vulcano datis hoc Husitico retento. S. transmis. 50 Per Illust. Ac. Rasmus Dnis Dnis. Et utinam aliquando spes solatii foret exoptant omnes.

Blasphemiae contra Ecclesiam

Idem Ioannes Aida in puncto 2. Libelli sui descripsit formalibusque verbis „zie od ksaftu Krista Ježíše druhe czastky totiz krve (kteraz se ze kalichu dle narzizeni geho wierzicim na odpustění hrichuw podawa).

Contra religionem disputatio

Nec opus Praecone aut Seductore, plurimos contristavit hoc errore. Etiam Polnae existens in domo Fratris sui Catholici cum sacellano meo Ioanne Battheyser me absente ad mensam publice et scomatice disputare coepit blasphaemos errores scandalose fecit.

Quo ad missae sacrificium (Blasphemiae contra missam)

Quae contra non iactam blasphemiam? Testis sit R. P. Bonaventura Ord. S. Francisci convent. Apud me anno priori Sacellanq, quas nec in tota ubi locorum fuit Europa obviam Genevae se audivisse palam protestati sicuti Trebicii audivit. Trebicensium fuere illi atqui investigare absente non potui facile invenirentur. Lepidum.

Novatii

Quidam Trebicensium Haeretici compellari nolunt Catholici nominari volunt, haeticos in se false vocitant Catholicos veros Catholicos contra se haeticos nec nisi nomine Catholici re Heretici. Ideo parcho suo inimicissimi. Coram me oretenq et ex initio litterarum suarum et cur testatq et ad---- potest num. 1

Blasphemiae contra Purgatorium

Quales Trebenses Purgatorium Catholicorum dicunt destructum esse quam ridicule et blaspheme legatur num: 6 litterum, indigni illo, Erebo merito dignissimi ni convertantur, qui tamen nolunt cogantur. Cogantur.

Contra Spiritum Sanctum

Spiritum Sanctum nocturno tempore sonante horologio omittunt in cantu Chval každý duch Hospodina Ježíše jeho syna, minula druha hodina. Canunt Cuique haeresis asseclae adhuc plurimi

Disputatio cum parcho

Nec mirum libertate nimia quod me praesente spiritu ferventi proprio Kamenicii (ubi tales quales Trebicii in dominio eodem) Trebicensium unq de numero emigrantium biblista optimus Casparus Arcularius (3. Augusti A. 1655) Pragensis cum R. D. Parcho Trebicensi biblistice mere disputare ceperit victus

pertinacissime se gessit, ut cum commotione iusta mirarentur ad stantes in vanum tamen.

S. J. desperavit cum Trebicensibus

Invitati pro festis annalibus praecipuis Patres tam Soc. Jesu quam de Familia S. Francisci Capucini Trebicensis quam obdurati sint cordis agnosco eos desperarunt totaliter nec quidem inveniri bono modo posse pro eis remedium nec ampli. Trebicum volunt.

Quam rem non aliter esse ex latino versam R. patris Ioannis Claudii rectoris collegii Iglaviensis pando copiam H.

Hinc apparent effect. Doctissimorum religiosorum cum Trebicensibus nulli indicetur, patet cunctis quid amore Christi Trebicensis sint, et nisi fuerit contra eos auxilium desperatio et sempiternae in Deum et Sacram Ecclesiam Blasphemiae.

V. Scandalosi divexatores irrisores percussores clerici

Advenae religiosi, nulli eis boni, eos explodunt, divexant irrident sacerdotes pecutiunt.

O quantum meis oviculis maiorem multo causant errecciatum semper nam tractantes negotia domestica eo sua quas nequitias super eos exercere possunt faciunt.

Magister e Soc. Jesu male tractatur.

Contigit hoc anno circa medium Quadragesimae quod Ioannes netiliczka Trebicensis civis quendam Magistrum e Societate Jesu ita tractaverit verbis vix non verberibus eum bestiam rasam compellendo (šelma plešavý) ut cum fletu cogeretur, et qui factum in domo Balneatoris testante num. 2 litterarum.

Item anno priori Trebicii Pueri secuti Religiosum alium publice per forum, pane pater sniezte kus jater clamabant.

Factum Rdo. Patri Fratri Carolo Jecman S. Ord. Cisterc.

Testim. Facti venerabili consistorio misi.

Alteri R. D. Georgio Hajek parrocho Bittoviensi, hic transeuns Trebicum eques per forum post se acclamationes postilionis instar illusorias sat sat sat per totum forum audivit ita ipse Polnae coram me aliisque testatur A. 1655, 26. Aug.

Deceptores et calumniatores

Nec satis anno eodem Przibislaviae in Nundinis 28. Iunii Georgius Lorarius cicus Trebicensis cum lorum falsum pro vero vendidisset R. parrocho eiusdem civitatis Ioanni Battheyser requisit q ad damni compensationem quae et qualia nefarie iecerit, et contra (quem tamen nunquam novi aut vidi) me verba fecit non opq. Testibq cum in publico factum.

Vix nundinae ullae in quibus ab haereticis Trebicensibus non inquietentur Catholici. Proxime in vigilia S. Bartholomei a pluvia impletum vas aqua e fenestra effusum Trebicii super Paulum Czikanek civem Polnensem ex domo Ioannis Studeney Zalaudek

Percursio sacerdotis

Anno circiter 1651 Trebicii in domo Catholica quidem Pauli Rigl civis ibidem Ioannes Zialaudek Studeney cognomento sacerdoti Laurentio Benderae parrocho tunc temporis in Budissow violentas manq ea portatis capillis eiq intulit. Pro teste ut oculato attestatio I sit.

Cantus de crucifixo blasphemus

Idem Polnae latior iconoclastice cantare ausq ad illusionem statuae crucifixi

Salvis parcatur auribus

Budissowsky pan farář postavil špalek na oltář

Pravil že jest pan Bůh náš

Chtěl abychme ho líbali

My bychme ho s nim zesrali – parcatur

Crucifixus confractus

Audiant peiq. Ante annos circiter 5 aut 6 Ioannes Netoliczka supranominatus crucifixum in partes confringens ex vituperio et religionis odio in aquam tandem proiecit num. Lit. 3 quid alii cum Georgio Czermak Attestatio infra O patet

Quod vero circa Polnam et in toto fere dominio cruces instar Hispanicae contra nocivas tempestates erectae sint vident Trebicensis addendo evomentia dira verba Doemones polnam nequaquam venire posse.

Vulgo ommito quam die rogationum Polnae Nundnarum tempore fuerint inhonorantes dum processio fieret indignabundi pileum deponere tanquam indigni mirabamur Catholici.

Scandalosi praeterea in esu carniū Trebicensis

Dies vetiti praesertim Quadragesimales illis sicut alii imo diebus istis tum vel maxime in despectum Catholicis vix non se suffocant vescuntur carnibus debachantur pecoribus campi assimi candi iis similes facti.

Habent Trebicensis publicum et commune diversorium in foro, diiect Eiusdem pseudoevangelica Christina Pezosowa haec Polnenses meos Catholicos in suis negotiis Trebicum adventantes ita divexat ut diebus vetitis carnes illis praeponat nec aliud si abstinent e domo fere eiicit.

In testimonium suumq Polnenses Catholici coguntur divertere ad domum Catholicam D. Pauli Francz ibique manere alias Exules forent ita Catholicos devovent. Canes fovent.

Non erubuit civis Trebicensis Matthias Capial die Sabbati 1653 , 6. Dec. Polnae sistens senatori Polnensi Catholico Simoni Zaritrzi in cerevisiae amphoram partem iniicere carnis inde videre bibentem ignorantem ac offendentem. Factum diversorio concivis Slamae explosivi tandem spontanee fassi 1655, 31. Maii (Testimonium facti K)

Deo infidelis nec regi fidelis

In eodem testimonio K ex adiuncta litera liquet quam Fideles Caesari qui deo infideles. Fuderum cum pro Rege Bohemiae exoptant praestolantur ipso solantur qui ibidem L. N.

Ad admirationem exterraneorum Iglaviae Anserem die Veneris publice consumpserunt, mirantibus peregrinis advenis quid hominum aut gentum esse debeant Trebicenses Attestatio M. Tales Trebicenses sunt Trebicenses

Nimirum favent mihi

Quoad personam meam nil aliud quam scomata et ex speciali odio an amore illusorie contra me habentes Trebicium coram Catholicis hoc modo invitare me solent

Panu kmotru nassemu, diekanu polenskemu,
připravíme nadívané kurzatko k patku velikonočnómu
at' to dowede a k nam přijede.

Quis ille aut qui sedulo inquisivi nondum reperi complices multi offensq potui lubens dimisi Attamen notatu horrendum Dacziczii civitate Moravica A. D. 1637 feria 6. In parasceve Georgii Czermak cum Trebicensibus quibusdam publice farcimina et carnes comederunt. N.

Athei exeuntes e civitate lapidibq extra columnam crucifixi impetere cum irrisione et vociferatione daemniaca susi.
Testis oculatq facti utriusque O.

Quis denique Trebicensium omnes nequitias describere quet nec possibile nisi infinitum per impossibile progrediendum esset.

De Georgio Czermak

Reperitur quidam generalis tabellio nequitiarum et per Boemiam librorum inficientium disseminator supremus is captus ad Polnam semel evasit mirabiliter. Pragae fraequentissimq Trebicii ordinariq et vix non qoutidianus ex Ungaria litteras suspectas Trebicium Trebiczio Pragam ferens notus bene, cuiq nomen Georgius Czermak Cuttenbergensis quoadam concivis et opificii pistor ob religionem cum uxore migravit Skaliczii in Ungaria mansio eique, qui ad pernitiem hominum et animarum divagatur constantissime Pragae in Porta ei attendere oporteret non exiquum specimen secretorum nequissimorum feret atque fateretur.

VI Haereseon Bibliotheca et vadum Trebicium

Manifestatum antecedenter in superioribus libros e Trebicio Polnam missos quosdam nimium contristasse periculumque in mora esse.

Inquirentur facile reperirentur plerique in Ungariam missiam.

Cum his libere transeunt et divagantur vadunt perversi seductores, qui oviculas meas clam libris autem palam pervertere conantur, deprehendendi non nisi active licuisset patuisset.

Pan Tata Trebicensium

Habent Trebiceses pseudo pastorem superintendente super se Matthiam nomine quem Pan Tatu compellant suum is Skalnicii manet uxorem habet de qua filias duas prokreans Trebicii pro solatio eorundem reliquit quarum una maritum duxit Samuelem Figulum altera textorem ambae parentis filiae.

Iste Pan Tata Trebicensium a quatuor Trebicii dicitur non fuisse annis ipsi autem apud eum fraequentissimi.

Chotieborz et Swietla an vere catolicae

Amicos Pan Tata suos tam carne quam fide circa civitatem Chotieborz et Swietla (mihi vehementissime suspectas) habet quod ego Choteborzi ex loquela ipsemet animadverti ipsorum

Deniq hoc ultimo conclusive Augustissimum, atq invictissimum imperatorem religiose ob Christi amorem rogo non praevaleant Trebicensis sua pernicie in detrimentum tot animarum. Civitas vere ditissima simul et hoereticissima cui similis in utroq nulla repetere ausim quod in replica sua E ad finem Z. R. Parochus Trebicensium lacrimabiliter ex corde cogitur nimirum Trebicii justitia nulla nec misericordia ulla, sed sola malitia et nequitia abundat Catholicorum oppressio fidei depressio pauperum compressio.

Legatur replica O in fine Z plura ibidem

Quod si remedium serium non sequi deberetur ante afflictus per eos modum invenire nequeo quomodo oviculas meas a pestifera vere lue illas conservare debeam, et syncere vereor et vereor ne malum dilatatum ut serpit magis atque magis ulteriq serpat in dies quod incensum difficillime ut in aliis patet provinciis sepi et extingui poterit.

Interim me Augustissimi atque invictissimi imperatoris Catholici protectioni humillime commendo. Datae ex decanatu Polnensi 13. Sept. A. 1656

Haec ita esse, me composuisse iuxta testimonia A. attestatione B. nec aliter sigillo manuque propria munio confirmo.

L.S.

M Christophorus Casimirus Buresowski
De Zendzian decanus Polnensis

Č. 2: Zpráva o výsledku rekatolizace na třebíčském panství²⁷³

**Illustrissime Domine Domine ac Patrone plurimum gratiose
Salutem a Deo ter optimo Maximi uberrimam**

Intelligens Illustrissimae Dominationis vestram voluntatem esse, ut fidelem et plenariam relationem apparem, de succesu reformationis in causa fidei que ad Excellentissimos Dominos Duos S. C. N. in Moravia Locumtenentes promovenda esset, voluntati Illustrissimae Dominationis lubens pareo ex bona fide sequentem informationem subiicio.

Ac in primis, quam prompte Ecclesiae Catholicae sese adiungant heretici, ex numero conversorum colligere licebit: Continua enim industria mea et Reverendorum Patrum Societatis Jesu, assiduis conscionibus in Catechesi, privatis instructionibus et adhortationibus, a Novembri prioris Anni, usque ad currentem Augustum, non nisi centum et novem ab haeresi absoluti sunt, et quidem cum omni humanitate ac lenitate, quia auxilium brachii saecularis intra hoc tempus, expertus sum nullum. Dederat quidem Ill. Dominus Dominus Adamus Franciscus Comes a Waltstein Trebiczii Dominus literas, quibus poenam pecuniariam iniunxit singulis hebdomadis deponendam, quamdiu fidem Catholicam non amplecterentur Haeretici, sed nemo fuit qui urgeret, et vel obulum ab iis exigeret, adeo ut decretum hoc risum fecerit utriusque sexus Haeticis. Praeterea inefficax videtur medium hoc ad compellendos, quia homines extreme inopes, poenam hanc pecuniariam, deponere nullo modo possunt, at per medium aliud sensibile urgendos esse prudentum virorum est iudicium, quod Senatus Trebiczensis strenue exequeretur. Si illi ligate vires modicum relaxerentur per Illmum loci Dominum, aut eius officiales.

Numerum in errore obstinatorum etiam addere liceat. Obivi eum Rdis Patribus Urbem et Suburbia per dies aliquot, et per hanc diligentem modestamque inquisitionem inventi in Arce, Civitate et suburbiis Haeretici centum sexaginta septem. Qui vero pro Paschali tempore confessionem non fecerunt, eamque iterare nolunt ducenti Sexaginta: omnes isti de nomine adnotati, sunt homines viles et plebei, ac per severius brachii saecularis auxilium, ad obedientiam facile reducibiles. Multum tamen bono fidei obsunt, quia de reformatione et reformationibus triumphant, conversis insultant eosque calumniantur, et illis inducunt conversionis factam poenitudinem. Certe necessarium foret, ut omnes de nomine consignati haeretici per brachium saeculare in certum locum ad instructionem evocarentur: at difficile

²⁷³ MZA Brno, B, R11/4, fol. 59-61. Dopis třebíčského faráře Jana Viktorina Slovatia zemskému hejtmanovi o výsledku rekatolizace na třebíčském panství.

hoc persuadere in Arce officialibus. Molae supra et infra Urbem sunt complures Arci subditae, quarum molitores seu oeonomi cum familiis suis sunt haeretici, quia nisi acriori medio purgentur, seminarium manent haereseos, unde in recens Catholicam et nondum bene purgatam Civitatem et errores et Praedicantes irreperent, nam in illis Praedicantium fuit, et defacto furtive advenientium est receptaculum.

Ab Urbe ad pagos excurro. Oppidum nominatum Wladislawia totum fere haeticum est. Sua tamen habens frequenter divina et conciones, sed conversionem reiciunt, quia nemo ex officialibus urget. Praeterea decem et octo pagi adiacent urbi vicini, non computando decem alios Kamenicium spectantes, eorum incolae plerique sunt Aatholici, Catholici rari, et tantum vi matrimonii ecclesiae adiuncti, nullus enim defacto in Matrimonio confirmatur, nisi Catholicus. Inter hos decem et octo pagos due sunt ecclesiae seu templa, quae ab officialibus Arcis reguntur: harum cura mihi nulla commissa est, quia nulli reditus inde mihi proveniunt, sed Ill. Domino. Divina ibidem nulla administrantur, soli ludimagistri homines in fide suspecti, et a Domino Capitaneo Arcis promoti, plebi Postillas prelegunt, etiam ex suggestu. Non mirum itaque ruricolos non converti, cum instructores ad eos non mittantur, nec Patres familias ad conversionem moneantur. Harum Ecclesiarum proventus ex dictis pagis cedant Illmo Dno Comiti, nam Parochiae aedificium, in predium accomodatum est, ego vero ex duobus tantum vilissimis pagis dimidium decimarum percipio.

Quod si Illms Dnus Comes (ut intelligo) missionem seu reformationem Trebicensem dissolvere procurat, pretendes apud Excelmos Dominos D. Locumtenentes, Subdite Civitatis magnum gravamen, in alendis Solum duobus Patribus Societatis: Decretum S. C. Ntis Ferdinandi Tertii gloriose memoriae, Patres ab Illmo Domin non vero a Civitate alendos praecipit. Porro si Illms Dominus Comes duarum Ecclesiarum decimas, quas ex nominatis decem et octo pagis percipit, in sustentationem Patrum converteret, cives et subditi ab hoc onere liberi, maiores ad pietatem assumerent animos, qui tamen impensas has optime collocatas asserunt, quod in spiritualibus bene provisum sit illis pro solatio animarum. Denique facile esset durante reformatione ad alendos Patres, et postmodum ad alendos Sacellanos medium, si usus et fructus templi fratrum Helveticorum, seu Picarditarum cum adiunctis aedificiis, agris, hortis, pratis, ceterisque pertinentiis Ecclesiae cederet, quae omnia alias pulsus haeticis iure ordinario in manus Ecclesiae cedere deberent, haec tamen omnia cadunt sub censum Illmi Domini. Cum itaque non sit mens S. C. Maiestatis missionem hanc sua auctoritate inchoatam solvere, nisi peracta ad integrum reformatione, vanum est eius solutionem procurare, quamdiu civitas adhuc 160 haeticos numerat, et pagi a reformatione adhuc intacti manent. Quidquid demum longioris gravaminis suorum subditorum Illms D.

Comes praetendit, ipse causavit, quod in reformatione urgenda minus ferventem sese praestiterit. Etiam istud notandum occurrit. De civitate hac detinentur homines utriusque sexus, secta percursi Calvinistae, qui nec subditi sunt, nec pro subditis agnoscuntur, hi tamen Neocatholicos calumniantur, alios a fide suscipienda dehortantur, et apud Cives haereticos sua cubilia habentes, diebus Dominicis mane, ad collectam furtive plebem, postillas praelegere feruntur: eos de nomine adnotare, non est inconstitutum:

Primus est Sigismundus Czervenomleynský seu Rottmüller Calvinista, profugus a Cutteberga, ab haeresi in tota illa vicinia notissimus. Alter Casparus Arcularius, olim Collegii Carolini praeae malus incola araneus homo dicax et impudens et ad pervertendam plebem aestuotus Senex. Tertius est Petrus Edl opificio calcarius, germanice Sporad, homo in errore pertinax publice iactans se a nemine convertendum. Hos tamen publicos Seductores et Civitati in nullo proficuos, nemo est qui exesse iubear aut corrigat, palam iactantes se ad Cesarea decreta non teneri, eo quod subditi Trebicenses non sint.

Adiicere iuvabit et illud: De turri templi latet calix ingens, et plura alia haereseos monumenta, in quibus solatia sua et successu temporis Communionis sub utraque reditura spem collocant. Haec nulli monstrare volunt, nec quidem vicario Foraneo, autoritate Severissimi Leopoldi Episcopi Olomucensis, ecclesiam Trebicensem visitanti, ea in conspectum dederunt. Sane consultum esset has haereseon reliquias in meliores Ecclesiae usus, autin elegantem pro Venerabili Eucharistia circumferenda, thecam commutare, quia defacto pro Maiestate Venerabilis hostiae et huius civitatis honore, eiusmoditheca et vilis et parva habetur.

Libris haereticis adhuc abundat Civitas, quos in prima inquisitione subduxerunt cives. Necessum esset eos denuo diligentius colligere, quamdiu enim similia prae manibus habent, sacra et conciones Catholicos subterfugiunt. Hinc diebus festis in utroque templo auditorum raritas, quia opificum quisque praelecta domi suae Evangelii perversa expositione, festa laborando et cum Iudeis commercia tractando prophanant, Iudei etenim diebus festis, ante et sub sacris, urbem et domos obeunt et impune mercantur. De utrosque poena statuenda esset, maxime in Patres familias, non legitime a templo absentes, ut alibi fit saltem cerae libram in usum templi deponendo. Denique cum festis violantur et ieiunia, iam vetitis diebus passim carnes eduntur. Prohibitum quidem canioribus Christianis talibus feriis carnum emporium, at perfidi Iudei, sua publice pendunt macella in scandalum et praeiudicium Ecclesiae, quae palam adeunt emptum carnes Christianis.

Haec sunt, quae iussus ex officio meo, Illmae Dominationi vestrae referre iudicavi bene deliberata et exarata: plura minoris momenti silentio involvo. Meum est humillime rogare, ut

Illma dominatio vestra ad districtum hunc S. Ecclesiae perfecte uniendum, et secundum mentem S. C. Mtis integre reformandum , pie ferrentem et gratiosam operam suam admovere non dedignetur. Deus ipse et S. Ecclesia hos pios conatus coronabunt. De reliquo me Illme Dominationis vestrae affectui et protectioni commendo quam submississimem maneoque

Dabam Trebiczii 5 Augusti

Illustrissimae Dominationis vestrae

Anno Dni 1659

servus paratissimus in Christo

M. Joannes Victorinus Slovatius a Novilla Parochus ibidem

Č. 3: Zpráva o výsledku rekatolizace na třebičském panství

Toleranční patent v českém znění podle cirkuláře moravského gubernia ze dne 28. října 1781²⁷⁴

Cyrkulář z strany wsseobecnýho Uvedenj křesťanské Tolerance w Markhrabstwj Morawském, pod datům 27 dne Měsyce Ržjgna Roků 1781.

Gegich Cysařsko- Králowská Milost, nasse neymilostiwějsj dědicozemské Knjže a Pán Pán, přeswedčeny z gedné strany z Sskodliwosti wsseho přinucenj, a z druhé strany z toho powahzliwego Užitku, genž pro Náboženstwj a pro Země z opravdoweg křestanskeg Tolerance powstává, dle neywiššjho pod datum 13ho a receptum 26 dne Mnesyce Rzjgna Roku plynoucyho prossleho Rescriptu se neymilostiwěgi pohnutá wynalezla, Přibuzným Augustánského a Helwetského Náboženstwj jako y také newsegednocenýmu řeckýmu Národu prywatnj s gegim Náboženswtjm se srownáwagicy Prowozowanj wssudy podowoliti, bez ohledů, zdaliž takowé kdy obycegno a uwedeno neb neuwedeno bylo.

Gedine katolickemu Náboženstwj má přednost weřegneho nabožneho prowozowanj pozůstati, obogimu Protestantskému Náboženstwj ale tak, jako giž uwedenýmu newgednocenému řeckýmu, we wssech mjstech, kdyby se to wedle počtu lidu dole znamenánýho a dle Fakultatůw Obywatelůw dělati dalo a Nekatoljčsstj by giž w Drženj weřegného Nábožného Prowozowanj postaweni nebyli, priwatnj Exercitium prowozowati dowoleno býti. Obzwlasstně ale dowoluge nadopáčená Gegich Cysařsko- Králowská, Aposstolská Milost:

Předně. Nekatolickým Poddaným, kdežto se sto Familiých wynacházy, krásne že by oni v Mjste Domu k Modlenj neb Duchownjho Otce swého Přjbytku neměli, nýbž nekteřj z nich y na nekolik hodin vzdalenj byli, vlastnj dům k molenj, pomjmo Sskole wystawěti; dálegi vzdalenj ale mohou do neyblížššjho, wssak ale w Cysařsko- Králowských Zemjch se wynachazegjcyho Domu Modlenj tak často, gak se gim ljbj, se odewzdati, y také gich dědicozemsstj Duchownj Přjbuznjkowé wjry nawsstiwiti a gim y nemocným, s potřebným naučenjm, potěssenjm těla y Dusse přispěti, wssak ale nikdá, pod neyostřegssim odpowidánjm zameskknáwati, by gedem od gednoho neb druhého Nemocného požádaný katolický Duchownj povolán nebyl.

²⁷⁴ Opis cirkuláře z kroniky hornovilémovského sboru v netranskribovaném znění.

Za přjčynu Domu Modlenj gest zřetedlné neywissj Poručenj, kterak, kde by to gináče být nemohlo neb gináče guž nebylo, on žádných zwonůw, wěžj a žádného wereného wstaupenj z Ulice, genž by se Kostelu wirownáwati mohlo, mjiti nemá, ostatně ale, gak a z gakých Materialiych by Nekatoljcsstj takové Domi wystawěti chtěli, swobodu mjti, nemenegj také vssechno Posluhowanj gich Sakramentůw a wikonáwánj Služby Božj, jak w tom mjstě samém, tak také v gich donassenj k nemocným, k tomu náležigjicjch Filiáljch a weřegny pohřebowé s wyprawázenjm swych Duchownjch na wssecken Spůsob dowoleni býti magj.

Za druhé. Nekatolickym Obywatelům zamezeno nenj, swe vlastnj Sskolmistrowé, genž se od Obcy wichowáwaty magi, ustanowiti, na kterěž ale Ssskoldyrekcy teyto země, co se spusobu učenj a pořádku, dohljdnutj mjti má. A tak rovně:

Za třetj. Nekatolickým Obywatelům gednoho Mista, gestlyže oni swé Pastory dotýrugj a wychowáwagj, by sobě takové wiwoliti mohli, se powoluge; chtjce ale to Wrchnosti Mista na sebe uwrhnouti, má na wssechen Spůsob tudto práwo praezentačnj patřiti, pozústwugice wssak sobě Gegich Cysařsko- Králowská Milost schwálenj toho tak a na takowj spůsob: že kde by se protestantské konzystoře wynacházeli, taková schwalowánj skrze ně a kde žádných nenj, takové budto skrze ty w Tessinskym Kragj neb v Uhřjch giž se wynacházegjcy protestantské Konzystoře, udělená býti magj, pokawade Okolostogjcnosti obsahowati nebudou, w zemjch vlastni protestantské Konzystoře ustanowiti.

Za čtvrté. Práwa Sstole zůstanou tak, gak v Slezsku, obyčejnymu Farářowu pozůstawena.

Za páté: Ráčila Gegich Milost Cysařská k rozsuzowánj Wěcech Náboženstwj Nekatolickýho se teykagjčjch na tuto politickau Cysařsko- Králowskau Instancy- země s upřítomnenj gednoho neb druhého z gegich Pastorůw a Theologůw, takto neymilostiwěgj wzněsti, aby od nj Rozmlauwanj nad gegima Sazkama náboženstwj se konalo a rozsaudilo, proti tomu ale dalssj Autok k politickeg Cysařsko- Králowskeg Dworskeg Instancy zamezen nebyl.

Za sšesté. Má wystawowánj oných při Szdáwánj až posawade v Obyčegi býwalých Reversůw na Straně nekatolických a Wychowanost gegich zplozených Djtek w Řjmsko Katolickém Náboženstwj od nynjčka z auplna scházeti, ponewadž u katoljckého Otce wssechny Djtky, gak mužského tak ženského pohlawj, w katolickém Náboženstwj bez Otázky se wichowáwati, a to gakožto přednost toho panugjcyho Náboženstwj uzřeno býti; u protestantského Otce a katolickeg Matky naproti tomu oni Pohlawj následowati magj.

Za sedmé. Mohau Nekatoljcsstj k zakaupenj Domůw a Statkůw, k práwu Messtěnskemu a Mjstrowskému, k Akademským Důstognostem, a k Službám civilnjm budaucně prostředkem Dysspenzacy se připustiti a nemagi k žádnému ginému závazku, leda k onymu, který s založenostmi gegicho Náboženstwj se wyrownáwá, ani také k přítomnosti v Processých nebo konánj Služeb Božjch Náboženstwj panugjcyho, gestlyžeby sami nechtěli, se přidržowati.

Za osmé. Má y také, bez ohledu na rozdíl Náboženstwj, při wssech Wolenostech a Služebzadáwánj, tak jako to při Cysařsko- Králowském Woganstwu každodeně bez neymenssjho pozastawenj a s mnohým Aužitkem se dege, gedine na náležitost a Schopnost Kompetentůw, pak na gegich křestanské, mravné a cnostné žjwobytj skrowně se pozorowati.

Za dewáté. Dysspenzace k Usedlostem gako y také k prawu Messtejnskému a mjstrowskému w Mestách poddaných skrze Kragisky Auřady, w Králowských a Wenných Mestách ale tam, kde zemsstj Komornjkowé gsau, skrze ty, a kdežby takowych nebylo, skrze toto Cysařsko- Králowské Gubernium, bez potjžnosti uděliti se magj. Zdažby ale

Za desáté. Při pohledáwánj takowych Dysspenzacych se negaká Pozastawenj wyskytly, z Příčjny kterýchžtoby se zdálo, že by Dysspenzace se odepřjti měla, má každokráte s předloženjm Příčjyn pohnutosti na toto Cysařsko- Králowské Zemské Gubernium a odtud ke Dworu pro dosáhnutj neywissjho Rozmislu se oznámenj konati; kdežby se ale o práwo inkolátnj Stawu wyssjho gednalo, má Dysspenzacy na předesslé wyzdwiženj Spráwy od Instancy Země Cysařsko- Králowský Czeský a Rakauský Kanclář uděliti.

Pročež Pan Kragický toto neywissj ustanowenj netoliko bez prodlenj w swém Kragi, wesskerém Wrchnostem, Magistrátům, městským Radám a Obywatelům, porozdáwánjm mnohegssjch tisštených Cyrkularuw gak náležj publikowati a aby tomu ani w negmenssjm se naproti negednalo, se wssj bedliwosti na to pilně pozorowati má, anobrž také zde zakládagicym zemským Tjskařům dovoliti má, takowé we wětším počtu než syce obyčeg byl tisštený Cyrkulaře gednomu každému na žádost odewzdati, aby na takowj Spůsob gehož Rozssyřenj y také do giných zemi se spůsobilo.

Dáno v Brně 27 Dne Měsyce Řzjgna Roku 1781.

Krysstoff Hrabě z Blumegu.

L. S.

Franz Dominyk Hilzeberg.

L. S.

Č. 4: *Obrazová příloha*

Kostel v Horních Vilémovicích

Pamětní kámen

Č. 5: *Mapka Třebíčska*

Zhruba uprostřed vyznačeného trojúhelníku mezi městy Třebíč, Brtnice a Velké Meziříčí se nachází vesničky s největším počtem nekatolíků na třebíčském panství.

